

Kenan Musić

POSLANIKOVA KOMUNIKACIJA

iz stila života Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s.

Kenan Musić

POSLANIKOVA KOMUNIKACIJA

iz stila života Božijeg poslanika
Muhammeda, s.a.v.s.

Kenan Musić

POSŁANIKOVA KOMUNIKACIJA

iz stila života Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s.

Prvo izdanje na bosanskom jeziku 2020 © Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Sva izdavačka i autorska prava zadržana! Nijedan dio ove knjige ne može biti iznova objavljen, u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranje, bez prethodnog pismenog odobrenja izdavača, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također nije dozvoljeno pohranjivanje u elektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica.

Izdavači:

Fakultet islamskih nauka
Univerziteta u Sarajevu
www.fin.unsa.ba

El-Kalem - izdavački centar
Rijaseta Islamske zajednice
u Bosni i Hercegovini
www.elkalem.ba

Za izdavače:

prof. dr. Zuhdija Hasanović
Mesud Smajić

Urednica:

Aida Mujezin-Čolo

Urednik izdanja:

Mustafa Prljača

Recenzent:

prof. dr. Zuhdija Hasanović

Lektori:

Halid Bulić
Tarik Jakubović

Tehničko uređenje:

Suad Pašić

Dizajn naslovne strane:

Tarik Jesenković

Štampa:

Dobra knjiga, Sarajevo

Za štampariju:

Izedin Šikalo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

28-31:316.77
929 Muhammad

MUSIĆ, Kenan

Poslanikova komunikacija : iz stila života Božijeg poslanika Muhammeda,
s.a.v.s. / Kenan Musić. - Sarajevo : Fakultet islamskih nauka Univerziteta : El-Kalem,
2020. - 205 str. ; 21 cm

Bibliografija: str. 197-205 ; bibliografske bilješke uz tekst. - Registar. - Summarry ;
Mulahasan-l-kitabi.

ISBN 978-9958-622-88-5 (Fakultet islamskih nauka)

ISBN 978-9958-23-550-4 (El-Kalem)

COBISS.BH-ID 41877766

KENAN MUSIĆ

POSLANIKOVA KOMUNIKACIJA

iz stila života Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s.

القلم
el-Kalem

Sarajevo, 2020.

Osnova knjige je doktorska disertacija autora pod naslovom *Komunikološki aspekti Poslanikova, s.a.v.s., života* odbranjena na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu pred komisijom u sastavu prof. dr. Zuhdija Hasanović, predsjednik, prof. dr. Fuad Sedić, član i prof. dr. Adnan Silajdžić, mentor i član, 18. marta 2015. godine.

SADRŽAJ

UVOD	9
PRVO POGLAVLJE	
HADIS I SIRA	17
1.1. Hadis – etimologija i terminologija	19
1.2. Sunnet i hadis – diferencijalnost i komplementarnost pojmova	22
1.3. Sira – historijska metodologija ranih muslimanskih učenjaka	23
1.4. Kontinuitet i dinamičnost tradicije (Predaje)	
– osvrt na etape pamćenja i bilježenja hadisa	26
1.4.1. Prva etapa: Pamćenje i usmeno prenošenje Predaje	27
1.4.2. Druga etapa: Zapisivanje Predaje	29
1.4.3. Treća etapa: Kritičke studije i verifikacija izvora Predaje	31
1.4.4. Četvrta etapa: Sistematizacija korpusa Predaje	31
1.4.5. Dinamičnost koncepta sunneta	32
DRUGO POGLAVLJE	
KOMUNIKOLOGIJA	35
2.1. Komunikologija – predmet izučavanja i okvirna definicija	37
2.2. Historijat	38
2.3. Interdisciplinarna priroda komunikologije i izazovi vjerske komunikacije	47
2.4. Tipovi i značaj komuniciranja	48
2.5. Savremene forme komunikacijskih modusa	50
2.6. Komunikacija u klasičnim djelima muslimanske literature	52
TREĆE POGLAVLJE	
OPĆI PRINCIPI KOMUNIKACIJE U ISLAMU	55
3.1. Komunikacija kao ibadet – forma približavanja Stvoritelju	59
3.2. Komunikacija kao intencija učenja islama	63
3.3. Komunikacija u optimalnom sadržaju i formi	65
3.4. Govorenje istine – osnova u komunikaciji	67
3.5. Znanje je osnova u komunikaciji	70
3.6. Funkcija komunikacija – čuvati suštinu i smisao	72
3.7. Komunicirati samo u okviru dobra i dobročinstva	75
3.8. Zaštita časti i dostojanstva u komunikaciji	78
3.9. Primjereno i umjereno komuniciranje	80
3.10. Obzirnost i blagost u komunikaciji	83
3.11. Sinteza verbalne i neverbalne komunikacije	86

ČETVRTO POGLAVLJE

POSLANIČKI MODEL PORODIČNE KOMUNIKACIJE 89

- 4.1. Suštinske karakteristike poslaničkog diskursa u porodičnoj komunikaciji 93
- 4.2. Verbalni i neverbalni aspekti komunikacije u porodičnom životu Poslanika, s.a.v.s. 98
- 4.3. Komunikacija Muhammeda, s.a.v.s, s bračnim drugom 103
- 4.4. Komunikacija s potomstvom kroz Poslanikov, s.a.v.s., život 122

PETO POGLAVLJE

POSLANIKOVA KOMUNIKACIJA U ODGOJU I OBRAZOVANJU 125

- 5.1. Pojedinačni i kolektivni pristup u poučavanju i odgoju 128
- 5.2. Postupnost u poučavanju 130
- 5.3. Pedagoški odnos prema slušaocu 131
- 5.4. Govor na nivou slušalaca 132
- 5.5. Objedinjavanje teorije i prakse 135
- 5.6. Umjerenost prilikom poučavanja 137

ŠESTO POGLAVLJE

POSLANIČKI MODEL KOMUNIKACIJE U JAVNOM PROSTORU 141

- 6.1. Povjerenje 143
- 6.2. Autentičnost 145
- 6.3. Integritet i kredibilitet u komunikaciji 147
- 6.4. Empatija 149
- 6.5. Inkluzija 152

SEDMO POGLAVLJE

KOMUNIKACIJA U MISIJI – POSLANIČKI MODEL 157

- 7.1. Privlačenje pažnje kvalitetom 161
- 7.2. Intenzivna interakcija kroz legitimna sredstva i plemenite ciljeve 163
- 7.3. Različitost pristupa, iniciranje tema i postavljanje pitanja 164
- 7.4. Hutbe i vaz – modusi poslaničke standardizirane komunikacije 166
- 7.5. Ravnoteža racionalnih i emocionalnih dimenzija poziva 169

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA 171

ملخص الكتاب 177

SUMMARY 181

INDEKS AJETA 187

INDEKS HADISA 191

INDEKS LIČNOSTI 195

LITERATURA 197

**O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na
narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznawali...**

(El-Hudžurat, 13.)

*Govor Vjerovjesnika, s.a.v.s., bio je primjeren i
svima razumljiv. Nikad nije prebrzo govorio.*

(Bilježi Ahmed u *Musnedu*)

UVOD

U savremenom svijetu jača svijest o međusobnoj povezanosti ljudi i izloženosti čovječanstva neumitnim refleksijama globalnih procesa. Pozivi na izolaciju, uprkos činjenici da su u prošlosti bili dominantni, postepeno su se povukli sa scene. Dakako, tehnološki je napredak umnogome olakšao kako fizičku interakciju, tako i vizuelnu i audiokomunikaciju među ljudima. Civilizacija i kultura oblikuju se procesima globalizacije i unifikacije, dok se zasebni kulturni identiteti marginaliziraju. Slojevitost identiteta pojedinca i grupa, složeni međuljudski odnosi, dinamične relacije među pojedincima, zajednicama, kulturama i narodima neka su od osnovnih obilježja savremenosti.

Komunikabilnost vjerskih identiteta, s obzirom na to da religija vrši značajan utjecaj na formiranje identiteta, u savremenim se intelektualnim diskursima počinje zasebno razmatrati. Posebno se nameće dilema statičnog i dinamičnog odnosa prema uvjerenjima pojedinca i društva, tradicijskog i "savremenog" pristupa konceptu života, u čemu učenja religija zauzimaju značajan prostor. Otvaraju se potpuno nova pitanja, potiču se zanemarene dileme i diskutiraju različiti aspekti stvarnosti.

U fokusu nije više puko učenje religije, već se iz prakse savremenih vjernika izvode zaključci o religijskim pogledima

na stvarnost u svim njenim dimenzijama. Time se pred muslimansku akademsku i društvenu zajednicu postavljaju novi zadaci pružanja adekvatnih odgovora u preispitivanju vlastitog religijskog identiteta, primjeni islama u svakodnevnom životu i pružanju odgovora na aktualna pitanja koliko su određene prakse utemeljene u učenju islama. Doba masovnih medija i otvorenih društava nalaže da se ovom problematikom ozbiljno počnu baviti istraživači i akademski pregaoci, kako bi se sačuvala autentičnost i utemeljena interpretacija religijskog identiteta.

U vrijeme relativizacije vrijednosti i negiranja postojanja univerzalnih paradigmi u ljudskom ophođenju pojavljuje se temeljita i duboka kriza religijskog identiteta. U muslimanskoj stvarnosti kriza identiteta iznutra ne dozvoljava dinamičnost neophodnu za historijski razvoj, a izvana postaje prepreka za autentičnu primjenu i prezentiranje islama. Međuljudsku interakciju, na doktrinarnoj razini, na samom je početku nužno definirati kroz vrela učenja islama – Kur'an i sunnet. Stoga studije o principima, propisima i etici islamske komunikacije imaju dubok smisao. U konačnici, kroz studije se jedino mogu ponuditi nužne pretpostavke za autentičnu interakciju i utemeljenu komunikaciju. Komunicirati bez vrijednosti, znanja i vještina prihvaćenih i usvojenih sa vrela islama značilo bi udaljiti se od osnovnog koncepta vjere. Položaj muslimanskih zajednica i društava u savremenom kontekstu umnogome ovisi o kvalitetu znanja i pravilnog razumijevanja ovog aspekta učenja islama.

Nadalje, svjedočenje vjere islama podrazumijeva prihvatanje i potčinjavanje Uzvišenom Stvoritelju uz svjedočenje poslanstva Muhammeda, s.a.v.s. Nikako se ne bi smjelo desiti

da svjedočimo poslanstvo bez adekvatnog znanja o ličnosti posljednjeg Božijeg poslanika Muhammeda, ili da, pak, svjedočimo uz ponašanje koje je devijantno u odnosu na njegovu normativnu praksu i metodološke smjernice za cjelokupni ljudski život.

Tema knjige *Poslanikova komunikacija, iz stila života Božijeg poslanika, Muhammeda, s.a.v.s.*, relevantna je iz nekoliko razloga. Najprije, smatramo da je rješenja za nagomilane probleme u međusobnoj komunikaciji samih muslimana neophodno potražiti kroz prizmu studija i istraživanja modela utemeljenih u fundamentalnim postulatima vjere. Također, činjenica je da ličnost Muhammeda, s.a.v.s., posljednjeg Božijeg poslanika, sublimira i reprezentira učenje direktne Objave, Kur'ana, i značenjske Objave, hadisa ili sunneta. Upravo ove modele, paradigme i vrijednosti nužno je poznavati, razumjeti i primijeniti u komunikaciji kako muslimana prema drugima tako i u međusobnoj komunikaciji samih muslimana.

Cilj istraživanja jeste u njegovu, s.a.v.s., životu, riječima i djelima identificirati mjerodavne i smjerodavne paradigme, kako bi na teorijskoj razini apsolutne vrijednosti ostale nadvremenske i svezremenske, a na praktičnoj dobile svoju adekvatnu primjenu. Istraživanje će ponuditi teorijsku pretpostavku izgradnje općeg usmjerenja u komunikaciji, autentične i referentne komunikacije u porodici, odgoju, obrazovanju, javnom prostoru i prezentiranju islamskog identiteta. U akademskim krugovima muslimana Bosne i Hercegovine, barem prema našim saznanjima, ova tema nije bila integralno i sistematično tretirana.

Naslov knjige definira okvire njenog sadržaja i afirmira potragu za autentičnim znanjem i razumijevanjem komunikacije u islamu. Tema se tretira multidisciplinarnim pristupom i razmatra s gledišta hadisa, sire i komunikologije. Pokušali smo ponuditi neke odgovore na pitanja komunikacije u učenju islama s obzirom na prostor koji ova pitanja zauzimaju u globalnim izazovima muslimanskim zajednicama savremenog doba. Sadržaj smo nastojali utemeljiti na hadisu (islamskoj tradiciji), siri (životopisu Muhammeda, s.a.v.s.) i komunikološkim teorijama. Dakle, naš put će ići kroz Kur'an i hadis, vrela učenja islama, siru i historijsku građu iz života Božijeg Poslanika, s.a.v.s., te teorijske i aplikativne okvire savremenih komunikoloških teorija.

Naši ciljevi su najprije prezentirati teorijske okvire komunikacije u islamu i opće karakteristike kur'ansko-sunnet-skog modela komunikacije kao mjerodavnog i smjerodavnog obrasca u islamskoj praksi. Nadalje, govorimo o principima i etici komunikacije shodno životopisu i smjernicama poslanika Muhammeda, s.a.v.s.

Također, cilj nam je otkriti, u mjeri koju nam Uzvišeni otvori, mogućnosti savremene aplikacije modela Poslanikova, s.a.v.s., stila komuniciranja uz poseban osvrt na aspekte porodične komunikacije, komunikacije u obrazovanju i odgoju, komunikacije u javnom prostoru i komunikoloških modusa prezentiranja islama kroz javni prostor i medije. Želja nam je izložiti i najbitnije činjenice koje se tiču temeljnih nauka na kojima temeljimo rad: hadis, siru i komunikologiju te istaći historijsku ulogu posljednjeg Božijeg Poslanika, s.a.v.s., otvoriti njegovu ličnost u interaktivnim dimenzijama i predstaviti poslanički diskurs u komunikaciji. Suštinski zadatak jeste

predstavljanje mjerodavnosti, širine, principijelosti, fleksibilnosti i aktualnosti poslaničkog stila komuniciranja.

Knjiga sadrži sedam poglavlja. Prvo poglavlje sadrži osnovne informacije o hadisu i siri, s obzirom na to da se radi o referentnim izvorima u istraživanju. Ukazali ćemo na njihovu osnovnu terminologiju, historijat nastanka i osnovnu literaturu te pokušali pojasniti položaj spomenutih izvora u sistemu islamskih nauka. Drugo poglavlje tretira komunikologiju kao savremenu disciplinu i u posljednjem periodu samostalnu nauku interdisciplinarne prirode. Posebno se ističe značaj komunikologije u kontekstu globalizacije i tehnološkog napretka moderne civilizacije.

Slijedeće poglavlje obuhvata teorijske smjernice kur'an-sunnetskog koncepta komunikacije i obrađuje opća načela komunikacije utemeljena na vrelima učenja islama. Četvrto poglavlje posvećeno je komunikaciji u okvirima porodice, s obzirom na to da se izvanredna pažnja u islamu posvećuje upravo porodici kao osnovnoj ćeliji ljudskog društva. Komunikacija u procesu obrazovanja i odgoja tematska je cjelina koju smo stavili u peto poglavlje, a komunikacija u javnom prostoru i komunikacijski aspekti prezentiranja islama – poslanički modusi teme su šestog i sedmog poglavlja.

U knjizi smo koristiti različite metode naučno-istraživačkog rada, shodno zahtjevima istraživanja i prezentiranja naučne materije. U izlaganju izvora hadisa i sire, ali i komunikologije koristili smo metode deskripcije, analize i sinteze. U tematskim poglavljima opća načela komunikacije u islamu, komunikacija u porodici, odgoju i obrazovanju te pri prezentiranju islama u javnoj komunikaciji dali smo prednost

metodama analize teksta, metodi klasifikacije i komparativnoj metodi. U zaključcima koristili smo metode indukcije, sinteze i konkretizacije. S obzirom na to da nismo pronašli zasebne studije na bosanskom jeziku koje se bave ovom tematikom, nastojali smo osvijetliti opće komunikološke aspekte učenja islama, što bi se moglo nazvati *islamskom tradicijskom komunikologijom*. Namjera nam je da knjiga svojim sadržajem i formom doprinese razumijevanju polazišta istraživanja u ovoj oblasti i ponuditi neke odgovore na postojeće dilema savremenih muslimanskih zajednica.

Smatramo da je značajno što ćemo ponuditi pregled općih načela i principa komunikacije shodno kur'anskim i hadiskim tekstovima te normative kojim se uređuje ovaj iznimno značajan aspekt ljudskog bivstvovanja. U konačnici ako bi knjiga pružila teorijske okvire i pretpostavke izgradnje kvalitetnih odnosa u najrazličitijim sferama međuljudske interakcije, a posebno u afirmaciji islamskog identiteta pojedinca i zajednice ona bi time, Božijom odredbom, opravdala svoje postojanje.

Kriza čovjeka, i kao pojedinca i kao društvenog bića, neposredno je vezana za nedostatak polivalentnih odnosno pluriperspektivnih društvenih humanističkih pristupa posebno u muslimanskim naučnim i akademskim krugovima. Humanističke i društvene nauke su te koje potiču izgradnju pojedinca i utječu na kvalitet društvenog života. Nadamo se da smo ovom studijom u određenoj mjeri doprinijeli afirmiranju pristupa ove vrste u savremenom muslimanskom intelektualnom diskursu, što bi značajno doprinijelo reafirmaciji učenja islama u današnjem svijetu.

U radu smo koristili samo vjerodostojne i dobre, sahih i hasen, a kada se radi o slabim hadisima, da'if, u slučaju citiranja u podnožnim ćemo napomenama skrenuti pažnju na to da se radi o predajama koje su hadiski autoriteti ocijenili ovom ocjenom. Kada interpretiramo hadiske tekstove, podnožnu napomenu započinjemo sa "vidi:", dok prilikom citiranja doslovnog teksta hadisa spominjemo izvor iz kojeg smo ga preuzeli. U glavnom dijelu knjige koristimo fonetsku transkripciju radi šireg čitateljstva, dok smo u podnožnim napomenama koristili ZDMG (*Zeitschrift Deutsche Morgenländische Gesellschaft*).

Na kraju se posebno želimo zahvaliti i zamoliti Stvoritelja za svako dobro mentoru prof. dr. Adnanu Silajdžiću, bez čijih smjernica, dragocjenih savjeta i konstantnih ohrabivanja rad ne bih mogli privesti rad kraju. Također, zahvalnost i dovu dugujemo prof. dr. Zuhdiji Hasanoviću i prof. dr. Fuadu Sediću koji su bili članovi komisije za odbranu doktorata i svojim smjernicama, savjetima i podrškom pomogli da ova knjiga izađe u ovom obliku. Nadamo se da smo ponudili svoje čitanje onoga što je raskošna i izvanredna Poslanikova, s.a.v.s., komunikacija.

Molimo Uzvišenog da nas sve sačuva od svega što nas od Njega udaljuje, primi trud svih nas koji smo ummet Njegovog Miljenika Muhammeda, s.a.v.s., i podari nam od Sebe uspjeh na oba svijeta.

HADIS I SIRA

Budući da Muhammed, s.a.v.s., kao Božiji poslanik zauzima najznačajnije mjesto u sveukupnom razumijevanju vjere, potpuno je jasno zbog čega se velika pažnja posvećuje izvorima kroz koje se tretira njegova ličnost sa različitih aspekata. Kur'an, Božija riječ, primarni je izvor vjere islama, a zadatak Poslanika, s.a.v.s., jeste pojasniti njegova značenja i pokazati praktičnu primjenu kur'anskih načela. Upravo na tome temelji se tvrdnja da autoritativnost Poslanika, s.a.v.s., proistječe iz direktne Božije Objave. Uzvišeni kaže:

وَمَا أَرْسَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ
وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“Mi tebi objavljujemo Knjigu da bi im objasnio ono oko čega se razilaze, i da bude vjernicima uputa i milost.”¹

Dakako, postoje aspekti u kojima Božiji Poslanik, s.a.v.s., utemeljuje propise o kojima Objava eksplicitno ne govori.

¹ An-Nahl, 64.

Međutim ono što decidno pronalazimo u Objavi jeste normativnost Poslanikova, s.a.v.s., stila života i naslijeda.

Dakle, Poslanikov, s.a.v.s., primarni zadatak jeste prenijeti Božiju riječ, iz koje izvire njegov kredibilitet i autoritet. U kulturološkom, spoznajnom i teorijskom pogledu Muhammed, s.a.v.s., definira se kur'anskom paradigmom *usvetun hasenetun*, što u prijevodu znači "najbolji model ili uzor". Uzvišeni kaže:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن
كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

“Vi u Božijem Poslaniku imate divan uzor za onoga koji se nada Božijoj milosti i nagradi na onome svijetu, i koji često Allaha spominje.”²

Model i uzor vezuje se za ostvareni identitet nepomućenog monoteizma, tevhida, a to se manifestira konstantnom sviješću i sjećanjem na Uzvišenog Boga, Stvoritelja svih svjetova. Stoga se hadis, ili kako se češće kaže sunnet, smatra drugim primarnim vrelom učenja islama. Svi drugi izvori smatraju se sekundarnim. S obzirom da se bavimo Poslanikovom, s.a.v.s., komunikacijom kao integralnim dijelom njegovog stila života, otuda je nužno ponuditi osnovne informacije i načelne smjernice u poimanju hadisa, sunneta i sire u mjeri u kojoj to korespondira s potrebama naše teme. Autoritativnost prakse Poslanika, s.a.v.s., njegovih verbalnih smjernica, kao i cjelokupnog vjerovjesničkog diskursa može

² Al-Aḥzāb, 21.

se u potpunosti razumjeti samo kroz teorijske okvire spomenutih izvora.

1.1. Hadis – etimologija i terminologija

Termin hadis pojavljuje se u ranoj fazi razvoja muslimanskih nauka. Božiji Poslanik, s.a.v.s., naziva svoje riječi *hadis* u posebnom kontekstu prihvatanja i odbacivanja njegova, s.a.v.s., govora. U predanju se kaže:

يُوشِكُ أَحَدُكُمْ أَنْ يُكَذِّبَنِي وَهُوَ مُتَكِيٌّ عَلَى أَرِيكَتِهِ يُحَدِّثُ بِحَدِيثِي فَيَقُولُ
بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ كِتَابُ اللَّهِ فَمَا وَجَدْنَا فِيهِ مِنْ حَلَالٍ اسْتَحْلَلْنَاهُ وَمَا وَجَدْنَا فِيهِ
مِنْ حَرَامٍ حَرَمْنَاهُ أَلَا وَإِنَّ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ مَا
حَرَّمَ اللَّهُ

*Blisko je vrijeme kada će me u laž utjerivati osoba zavaljena u svoj naslonjač. Prenosit će mu se moj hadis (govor) pa će govoriti: "Između nas i vas je Božija Knjiga, pa ono što nađemo u njoj da je dozvoljeno, smatrat ćemo dozvoljenim, a ono što u njoj nađemo da je zabranjeno, smatrat ćemo zabranjenim. Zaista, ono što zabranjuje Božiji Poslanik, s.a.v.s., isto je kao i ono što Bog zabranjuje."*³

Nadalje se u riječima Božijeg Poslanika, s.a.v.s., upozorava na opasnost izricanja i iznošenja laži o njemu, što samo po sebi podrazumijeva da se govore neistine o Uzvišenom Bogu,

³ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, Mu'assasa ar-risāla, Bayrūt, 2001, tom 28, str. 429, broj 24645.

Koji šalje Poslanika. U tom se kontekstu upotrebljava riječ hadis. Božiji je Poslanik, s.a.v.s, rekao:

مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ يُرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبِينَ

*Ko prenese od mene hadis (govor) za koji se vidi da je laž, takva je osoba lažac.*⁴

Također se termin hadis u Objavi, časnom Kur'anu, spominje u jednini na više mjesta i u različitim kontekstima.⁵ Međutim, značenje riječi ostaje nepromijenjeno – “govor”. U množini se riječ *ahadith* spominje na pet mjesta, i to u značenju govora u prošlom vremenu,⁶ ali i verbalizacije snoviđenja.⁷ U prvom značenju govora u prošlom vremenu odnosi se na govor čija priroda plijeni pažnju, bez obzira da li zadivljuje ili zaprepašćuje. Semantičari tvrde da je osnova množine riječ *uhduse*, a ne *hadith*.⁸

Etimološki se pojam hadis definira nasuprot pojmu *qadim* u značenju “staro” ili “drevno”.⁹ Rani muslimanski učenjaci spominju da se time uspostavlja distinkcija između Božijeg govora, koji je nadvremenski, vječan ili drevan i govora Njegova Poslanika, s.a.v.s., koji nastaje u određenom vremenskom i prostornom kontekstu. Pojam ukazuje na nešto

⁴ Muslim b. Hağğāğ al-Qušayrī an-Naysabūrī, *Šaḥīḥ*, Dār Iḥyā' at-turāt, Bayrūt, Muqaddima, str. 7; At-Tirmidī, *Sunan*, Dār al-ğarb al-islāmiyy, Bayrūt, 1998, 'Ilm, 2662 i Ibn Mağğa, *Sunan*, Dār ar-risāla al-'ālamīyya, 2009, Sunnah, 38, 39, od Muğīra b. Šu'ba, r.a., i Samura b. Ğunduba b. r.a.

⁵ Vidi: Qur'ān, 2:49, 78, 87, 140; 6:68; 7:185; 12:111; 18:6; 20:9; 31:6; 33:53; 39:23; 45:6; 51:24; 52:34; 53:59; 56:81; 66:3; 68:44; 77:50.

Vidi: Qur'ān, 23:44; 34:19.

⁷ Yūsuf, 6, 21, 101.

⁸ Aṣ-Šabūnī, Abduraḥmān, *Šafwat at-tafāsīr*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1998, tom 2, str. 281.

⁹ Ibn Manẓūr, *Lisān al-'arab*, Dār iḥyā' at-turāt al-'arabiyy, Bayrūt, 1986, tom 3, str. 75.

što je novo ili vremensko. Dakle, etimologija pojma hadis obuhvata dva elementarna značenja "govor" i "novo".

Terminološki, hadis je sve što se vezuje za Božijeg Poslanika, s.a.v.s., od riječi, djela, prešutnih odobrenja te moralnih i fizičkih osobina.¹⁰ Definicija uključuje verbalni i neverbalni aspekt, obuhvata odobrenja određenih postupaka i radnji šutnjom, a u terminološki opseg hadisa uključene su moralne i fizičke karakteristike Poslanika, s.a.v.s.

Većina hadiskih učenjaka smatra da se riječi ashaba i tabi'ina trebaju uključiti u definiciju hadisa i naučno tretirati metodologijom hadiskih nauka.¹¹ Pored pojma hadis sličnu upotrebu imaju i *haber* i *asar*, s tim da se prvi češće koristi za predanja ashaba i kasnijih generacija, rjeđe za predanja od Poslanika, s.a.v.s., a drugi općenito ukazuje na historijska predanja, pod što se u užem smislu mogu podvesti i hadis i haber.¹²

Hadis nastaje kroz vrijeme i prostor u kojem Božiji Poslanik, s.a.v.s., ispunjava svoju misiju. Riječi, djela i svi drugi aspekti obuhvaćeni značenjem pojma hadisa prate tok Objave i uvjet su za razumijevanje sadržaja mnogih ajeta. Tumačenje Kur'ana najprije dolazi od Poslanika, s.a.v.s., čija je zadaća autentično dostaviti Objavu u sadržajnom i formalnom smislu. Pored navedenog, hadis predstavlja izvor zasebnih principa, propisa i etičkih normi, koje učenje islama zao kružuju u jedinstvenu cjelinu.

¹⁰ 'Itr Nūriddin, *Manḥağ an-naqd*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1997, str. 26.

¹¹ Isto, str. 27.

¹² Al-Ḥumaysī, Abduraḥmān, *Muğam 'ulūm al-ḥadīṭ*, Dār Ibn Ḥazm, Ġidda, 2000, str. 99.

1.2. Sunnet i hadis – diferencijalnost i komplementarnost pojmova

Sunnet jezički ukazuje na stazu, put, praksu, običaj i metodu.¹³ U Kur'anu se pojam sunnet u jedini spominje u sedam ajeta,¹⁴ a općenito ima značenje prakse, ustaljenog i zakonitosti. U množini se riječ sunnet *sunen* spominje samo na dva-ma mjestima, međutim, isključivo u značenju zakonitosti.¹⁵

Pojam sunnet spominje se i u hadisima. Primjer su riječi Božijeg Poslanika, s.a.v.s.:

مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَعُمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أَجُورِهِمْ شَيْءٌ وَمَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعُمِلَ بِهَا، كَانَ عَلَيْهِ وَزْرُهَا، وَوَزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا لَا يَنْقُصُ مِنْ أَجُورِهِمْ شَيْئًا

*Ko uvede lijep običaj (sunnet) u islamu, pa se on bude primjenjivao, imat će nagradu svih onih koji ga slijede, a da se ne umanje nagrade onima što su ga slijedili. A ko uvede loš običaj u islamu, pa se on bude primjenjivao, imat će grijeh kao svi oni koji ga slijede, a da se njima grijeh ne umanjuje.*¹⁶

Opća muslimanska praksa naziva se *sunnetom* u smislu primjene učenja vjere upravo u skladu s ovim hadisom. Terminološki, sunnet ukazuje na isti sadržaj na koji ukazuje pojam hadis. Ne radi se o sinonimima; oni su formom i

¹³ Ar-Rāzī, *Muhtār as-šiḥaḥ*, Muasasa ar-risāla, Bayrūt, 2001, str. 207.

¹⁴ Vidi: Qur'ān, 15:13; 17:77; 18:55; 33:38; 35:43; 40:85; 48:23.

¹⁵ Vidi: Qur'ān, 3:137; 4:26.

¹⁶ Muslim b. Haḡḡāḡ, *Ṣaḥīḥ*, 'Ilm, 1017; An-Nasā'i, Maktaba al-maṭbū'āt al-islāmiyya, Ḥalab, 1986; *Sunan*, Zakāh, 2554; Ibn Māḡa, *Sunan*, Sunnah, 203, 207, od Ġarira b. Abdullāha, r.a.

značenjem različiti pojmovi, ali terminološki ukazuju na jedinstvenu supstancu. Život je Božijeg Poslanika, s.a.v.s., specifično strukturiran mjerodavni i smjerodavni obrazac autentičnog življenja islama.

Razlika koju većina učenjaka uspostavlja između hadisa i sunneta jeste da je hadis izvještaj o nekom fragmentu Poslanikova, s.a.v.s., života, a sunnet specifično uspostavljen Poslanikov, s.a.v.s., život.¹⁷ Nadalje, bitno je spomenuti da se u muslimanskom savremenom akademskom diskursu pojavljuje termin sunen ilahije, doslovno “Božanske zakonitosti”, a odnosi se na izučavanje socioloških i društvenih kretanja kroz prizmu Objave.¹⁸

1.3. Sira - historijska metodologija ranih muslimanskih učenjaka

Historija ima značajno mjesto među naukama u muslimanskoj tradiciji. Ova naučna disciplina, na arapskom jeziku *tarih*, implicira poznavanje prošlosti u različitim aspektima dešavanja, ličnosti, procesa i slično. Dakako, historija nije “muslimanska” nauka u smislu bavljenja i pripadnosti, već se tiče svih ljudi, bez obzira na religijske, nacionalne ili geografske odrednice. Činjenica da su muslimani uspostavili metodologiju bilježenja i utvrđivanja autentičnosti historije Poslanikova, s.a.v.s., života i svega što se dešavalo nakon te prekretnice u hodu ljudskog roda, nikako ne zasjenjuje

¹⁷ Silajdžić, Adnan, *40 hadisa sa komentarom*, Predsjedništvo Udruženja ilmije, Sarajevo, 1993, str. 15; vidi više o temi sunneta i bid'ata u našem tekstu: *Sunnet i bidat u Kur'anu i hadisu*, Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, 12/2007, str. 121-139.

¹⁸ Zaydān, Abdulkarīm, *As-Sunan al-ilahije fil-umami wal-ġamā'at wal-afrād*, Muasassa ar-risāla, Bayrūt, 1993, str. 13.

činjenicu muslimanskog prihvatanja historijskih sadržaja od drugih.¹⁹

U djelima ranih muslimanskih učenjaka, poput imama Buharije u njegovu *Sahihu*, životopis Božijeg Poslanika, s.a.v.s., dio je korpusa Predaje autentično prenesen u hadiskim kolekcijama. Isto pronalazimo u *Sahihu* imama Muslima, gdje se bilježe predaje vezane za porijeklo Poslanika, s.a.v.s., njegove mudžize, moralne i fizičke osobine, detalji o boravku u Mekki i Medini te preseljenju. Za specifične se sadržaje kod oba imama posebno izdvajaju poglavlja poput vojnih pohoda, džihada i slično, a to je metoda ranih islamskih hadiskih učenjaka.

Pisanje sire, životopisa Poslanika, s.a.v.s., započinje veoma rano, čak prije nastanka hadiskih kolekcija. Prva osoba posvećena ovom aspektu muslimanskog naslijeđa bio je Eban b. Osman, sin trećeg pravednog halife Osmana b. 'Affana, r.a. Istaknuti učenjak hadisa, poznavalac prava – fikha, ali se posebno istakao u poznavanju i prenošenju životopisa Božijeg Poslanika, s.a.v.s.²⁰ Također, drugi učenjaci hadisa prvih generacija, poput istaknutog pravника i hadiskog znalca 'Urve b. Ez-Zubejra, istakli su se u prenošenju Poslanikova, s.a.v.s., životopisa.

Ključna ličnost bilježenja sire jeste Muhammed b. Ishak (preselio 152. hidžretske ili 769. godine po gregorijanskom kalendaru), a njegovo djelo *El-Megazi ve es-sijer* smatra se jednim od najautentičnijih djela o životu i djelovanju Božijeg

¹⁹ Al-Arnāuṭ, Maḥmūd, Uvod u djelo *Aš-Šederat ad-dahab*, Ibn 'Imāda, Dār Ibn Kaṭīr, Bejrut, prvo izdanje, 1988, str. 14.

²⁰ Al-Asqalānī, Aḥmad b. 'Alī Ibn Ḥaḡar, *Taqrib at-tahḏīb*, Mu'assasa ar-risāla, Dimašq, 1999, str. 27.

Poslanika, s.a.v.s. Zanimljivo je da se upravo u ličnosti Ishaka jasno manifestira sinteza hadiske nauke i nauke o Poslanikovu, s.a.v.s., životopisu. Kritičar hadiskih prenosilaca Šu'be b. el-Hadždžadž za Muhammeda b. Ishaka kaže da je *emir el-mu'minin*²¹ u hadisu, što ukazuje na njegovu vrhunsku učenost u hadiskoj nauci. Gotovo sva djela o životopisu nakon Ibn Ishaka oslanjaju se na njegovo djelo. Naravno, i pojedine njegove predaje predmet su kritike hadiskih učenjaka.

Krajem drugog i početkom trećeg stoljeća po Hidžri pojedini učenjaci hadisa i sire nazivaju se i historičarima. Između ostalih Muhammed b. Omer el-Vakidi, autor djela *El-Megazi*, Abdulmelik b. Hišam el-Humejri el-Basri i drugi. Zanimljivo je da upravo Abdulmelik b. Hišam u naslovu svoje obrade djela Ibn Ishaka spominje sintagmu *vjerovjesnička sira*, tj. životopis, te se njegov rad smatra osloncem u daljnim istraživanjima u ovoj oblasti.

Veliki broj djela nastaje u prva tri stoljeća nakon preseljenja Božijeg Poslanika, s.a.v.s., a osnovna im je tema njegov život.²² Bibliografsko djelo Muhammeda el-Kettanija *Er-Risale el-mustatrefe* kada tretira pisanje sire, ukazuje na sintezu hadisa /sunneta i sire. Zanimljivo je da upravo hadiske zbirke, poput djela imama Tirmizije *Eš-Šema'il* i druge, El-Kettani stavlja na prvo mjesto unutar ove literature.²³

²¹ Doslovno *Zapovjednik vjernika*, a radi se o tituli prvog čovjeka muslimanske države. U ovom smislu koristi se za vrhunske učenjake hadiske nauke i samo mali broj ljudi ponijeli su ovu titulu kroz historiju. Al-Ĥumaysī, *Mu'ġam 'ulūm al-ḥadīṭ*, str. 52.

²² Između ostalih, djela iz oblasti sire pišu: 'Abdullāh ibn Abū Bakr ibn Ḥazm (u. 135. h. god.), Muḥammad ibn Šihāb ez-Zuhri (u. 124. h. god.), Musā ibn 'Ukba (u. 141. h. god.), Ma'mar b. Rāšid (u. 152. h. god.), Muḥammad ibn 'Umar al-Vāqidi (u. 207. h. god.), Muḥammad ibn Sa'd (u. 230. h. god.) i drugi.

²³ As-Sayyid Muḥammad al-Kattānī, *Ar-Risala al-muṣtaṭrafa*, Dār al-bašāir, Lubnān, 2000, str. 105.

Nakon trećeg stoljeća životopis Poslanika, s.a.v.s., tema je stotina djela nastalih proteklih jedanaest hidžretskih stoljeća. Međutim, nužno je primijetiti da su hadiske nauke temeljno polazište većine, ako ne i svih autora poslaničke biografije. Kritičke studije jasno su pokazale da su iz Poslanikova, s.a.v.s., životopisa sporne bile mahom one informacije za koje se nisu primijenili principi i pravila prenošenja, seneda, niti su se primijenile metodološke smjernice hadiskih nauka.²⁴ U posljednjem desetljeću intenzivirale su se kritičke studije pisanih djela iz sira, a u tome prednjače upravo hadiski stručnjaci. Naravno, ostalo je mnogo prostora za kontekstualizaciju poruka životopisa Muhammeda, s.a.v.s., ali i potrebe da se prezentira historijska metodologija ranih muslimanskih učenjaka. Upravo je ova metodologija sačuvala, Božijom voljom, poslaničko naslijeđe muslimanskim generacijama kroz historiju.

1.4. Kontinuitet i dinamičnost tradicije (Predaje)

- osvrt na etape pamćenja i bilježenja hadisa

Poslanička je tradicija na svome historijskom putu prošla kroz četiri različite etape, a njihov prvenstveni smisao jeste odvojiti autentično i utemeljeno u tradiciji od svega što joj ne pripada. Hadis i sunnet, ali i sira, obuhvaćeni su ovim procesima i u konačnici na njima počiva ono što se naziva muslimanskim tradicijskim naslijeđem u punom kapacitetu. Naravno da su krucijalni razlozi očuvanja tradicije utkani u opća načela

²⁴ Među savremenim autorima Muḥammad al-'Awšan je napisao opsežnu studiju pod naslovom *Rašireno, ali ne i autentično iz Vjerovjesničkog životopisa (Šā'a wa lam yaṭbut fi as-sira an-nabawija)*, iz koje se jasno vide navedeni uzroci slabih predanja. Al-'Awšan, Dār at-Tayba, Riyād, 2006.

učenja islama, prije svega zabranu laži, zatim odbijanje vjesti i informacija od osoba upitnog kredibiliteta, uvjetovanje kredibiliteta u moralnom i stručnom smislu za prihvatanje informacija, verifikacija svih bitnih informacija i u konačnici zabranu prenošenja dezinformacija. Spomenut ćemo etape i navesti najznačajnije karakteristike svake od njih.

1.4.1. Prva etapa: pamćenje i usmeno prenošenje Predaje

Etapa započinje s poslanstvom Muhammeda, s.a.v.s., i prožima period vladavine četverice pravednih halifa, *el-hulefa er-rašidin*, i djelimično ulazi u eru vladavine emevijske dinastije. Glavni oslonac u ovoj etapi jeste pamćenje i usmeno prenošenje, a razloga za to ima više. Najprije, Arapi su kao nacija u vrijeme poslanstva bili mahom nepismeni. Pismenost je bila izuzetak i stoga čak u časnom Kur'anu Uzvišeni opisuje Arape kao nepismene, *umijjun*.²⁵

Nasuprot ovoj činjenici, Arapima tog vremena priznaju se druge vrline bitne za očuvanje Predaje. Čistoća uma, sposobnost i brzina memoriranja bile su na vrhuncu, posebno zbog njihova tadašnjeg životnog stila. Oni su tada znali pamtiti na stotine i hiljade stihova, detaljnih imena svojih predaka ili kompletna kazivanja o dešavanjima iz vlastite prošlosti. Sve se navedeno pamtilo uz zadivljujuću preciznost.

Također, oskudna materijalna pomagala za pisanje, što je usko povezano sa skromnim civilizacijskim razvojem Arapa, čak i u odnosu na susjedne narode, razlog je što se Predaja nije više bilježila. Kosti, palmino lišće, mekše kamenje,

²⁵ Al-Čumu'a, 2.

životinjske kože i slično, materijali su na kojima se pisalo u prvoj etapi historijskog puta Predaje. Kada se svemu tome pridoda činjenica da su muslimani prve generacije, plemeni-ti drugovi, “ashabi”, bili posvećeni Objavi Kur'anu, pamćenju, ponavljanju i zapisivanju kur'anskog teksta, jasno je zbog čega veća pažnja nije bila davana Predaji.

U društvu Poslanika, s.a.v.s., bilo je pismenih ljudi, a i broj im se povećavao, jer su bili nadahnuti učenjem islama. Međutim, većina pismenih drugova bili su takozvani “kuttab al-Vahy”, pisari Objave, s obzirom na to da je zapisivanje smatrano prioriternim zadatkom. Treba spomenuti da se u pojedinim predajama navodi da je Poslanik, s.a.v.s., zabranjivao pisanje Predaje, dakle njegovih riječi i postupaka, pa se u predaji kod imama Muslima bilježi da je Poslanik, s.a.v.s., rekao:

لَا تَكْتُبُوا عَنِّي وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلَيْمَحُهُ

*Nemojte pisati moje riječi, a ko je napisao moje riječi, osim Kur'ana, neka ih pobriše...*²⁶

Međutim, bitno je kazati da je i dozvoljavao shodno potrebama, ali i sposobnostima pisara i njihovim kompetencijama da se pišu njegove riječi. Primjer je dozvola 'Amr b. el-'Asu, r.a., da piše poslanički govor.²⁷ U predajama se navodi da

²⁶ Muslim b. Hağğāğ, *Ṣaḥīḥ*, Zuhd, 3004.

²⁷ 'Amr, r.a., požalio se Poslaniku, s.a.v.s., kako ga Kurejšije odvrćaju od pisanja poslaničkog govora i argumentiraju da se radi o čovjeku koji govori u srdžbi i zadovoljstvu. Kao posljedica toga, 'Amr, r.a., sustegao se od pisanja dok nije upitao Muhammeda, s.a.v.s. Tada mu je Poslanik, s.a.v.s., rekao: “*Piši! Tako mi Allaha, iz usta mojih izlazi samo istina!*” Abū Dāwūd, *Sunan*, 'Ilm, Maktaba al-'aṣriyya, Bayrūt, 3646.

je i u drugim prilikama Poslanik, s.a.v.s., dozvoljavao, pa čak i naređivao zapisivanje svojih riječi, što je činio određeni broj njegovih ashaba.²⁸

1.4.2. Druga etapa: zapisivanje Predaje

Druga etapa dolazi kao posljedica realnog pribojavanja i straha za Predaju. Vremenom su se promijenili elementi čije je postojanje opravdavalo oslanjanje na memoriju. Pred završetak prvog stoljeća po Hidžri, početkom osmog stoljeća po gregorijanskom kalendaru, halifa Omer b. Abdulaziz smatrao je nužnim otvoriti proces bilježenja cjelokupne Predaje. Naložio je svojim namjesnicima u različitim dijelovima muslimanske države da započnu ovaj proces. U svojoj pismenoj korespondenciji s namjesnikom Medine Ebu Bekrom ibn Muhammedom ibn 'Amrom ibn Hazmom halifa je kazao slijedeće:

انْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَكْتَبَهُ فَإِنِّي
خِفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ وَدَهَابَ الْعُلَمَاءِ وَلَا تَقْبَلْ إِلَّا حَدِيثَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلْتَنْفُسُوا الْعِلْمَ وَلْتَجْلِسُوا حَتَّى يُعَلَّمَ مَنْ لَا يَعْلَمُ فَإِنَّ الْعِلْمَ لَا
يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ سِرًّا

“Vidi hadise Božijeg Poslanika, s.a.v.s., koji se prenose i zapiši ih. Zaista, strah me je da će nauka nestati i učenjaci preseliti. Nemoj prihvatati ništa osim hadisa Vjerovjesnika, s.a.v.s., i neka se znanje širi. Oni koji ne znaju neka dođu kod učenih,

²⁸ Vidi više o temi: Aḥmad, Imtiyāz, *Dalā'il at-tawṭīq al-mubakkar lis-sunnah wa al-hadit*, Ḡāmi'a ad-dirasāt al-islāmiyya, Karači, Pakistan, 1989.

*kako bi naučili ono što ne znaju, jer, zaista, znanje neće propasti sve dok ne bude tajna.*²⁹

Jasno je da naredba namjesniku Medine kojom započinje proces zvaničnog zapisivanja hadisa ima puni smisao zbog činjenice da je najveći broj ashaba živio upravo u tom gradu i da je glavnina Predaje još uvijek usmeno prenošena među njima. Namjesnici širom muslimanske države ispunili su svoju obavezu, a među najistaknutijim učenjacima u ovom procesu bio je učenjak Šama i Hidžaza imam Muhammed b. Muslim b. Šihab ez-Zuhri. Nažalost, proces nije okončan tokom života Omera b. Abdulaziza i on nije bio u prilici za svog života vidjeti plodove vizionarske državničke smjernice. Dakako, bilo je i ranije ozbiljnih promišljanja o zapisivanju Predaje. Omer b. el-Hattab, r.a., drugi halifa muslimanske države, razmišljao je o ovome i savjetovao se sa svojim bliskim saradnicima učenjacima, ali je odustao iz straha da to ne bude razlog zanemarivanja Kur'ana.

Vladari dinastije Abasija nastavljaju podržavati rad na ovom polju tokom drugog stoljeća po Hidžri, pa se pažnja učenjaka uvelike usmjerava na Predaju. Ebu Džafer el-Mensur, drugi vladar iz dinastije Abasija, tražio je od imama Malika b. Enesa, istaknutog učenjaka iz Medine i jednog od četverice pravnika utemeljitelja pravnih škola (mezheba), da sabere hadise u jednu knjigu. Imam je Malik to i učinio, podarivši nam znamenitu kolekciju hadisa *El-Muvetta'*.

Trebamo istaći da se u ovoj etapi historijata Predaje sintetički posmatra sve što se prenosi. Riječi Poslanika, s.a.v.s.,

²⁹ Muḥammad b. Ismā'īl al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, 'Ilm, Dār ṭawq an-naḡāh, Miṣr, 1422. h. god., 100.

njegova djela i odobravanja, bilježe se uz riječi njegovih plemenitih drugova, ashaba. Pored toga, često se bilježe izreke učenjaka iz generacije tabi'ina, ljudi koji su se susreli s ashabima, kao i njihova pravna rješenja – fetve. Među najranijim djelima, pored *El-Muvetta'e* imama Malika, nalaze se hadiske kolekcije imama Ebu Bekra Abdullaha b. Muhammeda b. Ebi Šejbe i imama Ebu Bekra Abdurezzaka b. Hemmama el-San'anija. Oba djela nazivaju se *Musannef*, a predaje se u njima tematski raspoređuju.

1.4.3. Treća etapa: kritičke studije i verifikacija izvora Predaje

U ovoj etapi učenjaci hadisa, hafizi i muhaddisi, odvajaju poslaničke, s.a.v.s., elemente od svega što je bilježeno uz hadise. Dakako, riječi ashaba i tabi'ina dolaze na prvom mjestu, a sama etapa traje nešto više od dva stoljeća, treće i četvrto stoljeće po Hidžri. Nastaju hadiske kolekcije *musnedi*, zasebne verificirane kolekcije *sahihi* i pravne kolekcije hadisa *suneni*. Korpus šest hadiskih zbirki, *el-kutub es-sitte*, nastaje u ovom periodu i uključuje dva *sahiha*, imama Buharije i imama Muslima, te četiri *sunena* imama Tirmizije, Ebu Davuda, Nesaije i Ibn Madže. Najobimnija hadiska kolekcija *Musned* imama Ahmeda nastao je u ovoj etapi, a sadrži preko dvadeset sedam hiljada hadisa.

1.4.4. Četvrta etapa: sistematizacija korpusa Predaje

Krajem četvrtog stoljeća po Hidžri započinje proces sistematizacije Predaje po različitim osnovama. Proces je otvoren i danas, a svaka generacija muslimanskih učenjaka

kontekstualizira Predaju i nastoji je približiti muslimanskim društvima. Brojni komentari na temeljne zbirke nastaju odmah nakon okončanja procesa kritičkih studija i verifikacije. Sačinjavaju se zbirke hadisa različitih temata na osnovu ranijih hadiskih kolekcija. Možemo kazati da su komentari i kontekstualizacije pokušaji refleksije na potrebe svakog perioda muslimanske historije te da se jasno može vidjeti da su učenjaci hadisa sistematizacijom pokušali aktualizirati društvene elemente Predaje.

Značajan proces ove etape je i objedinjavanje svih ranije nastalih hadiskih kolekcija. Djela imama Ibn El-Esira *Džami' el-usul*, imama El-Hejsemija *Medžme' ez-zeva'id* te hafiza El-Mizzija *Tuhfetu el-ešraf fi ma'rifet el-atraf* značajna su djela enciklopedijskog karaktera u kojima autori pokušavaju sistematizirati kompletan korpus poslaničkog naslijeđa.³⁰

1.5. Dinamičnost koncepta sunneta

Kada se radi o sunnetu Božijeg Poslanika, s.a.v.s., potrebno je istaći da se u savremenom dobu pojavljuju različite tendencije u tumačenju ovog aspekta učenja islama. Najprije sami stavovi o autoritativnosti Vjerovjesnikove, s.a.v.s., prakse, normativnosti njegovih djela i postupaka, kao i interpretacije pojedinih aspekata samo su neka goruća pitanja vezana za sunnet.

Bitno je istaći da se u posljednje vrijeme pojavljuju autori koji problematiziraju suštinsko pitanje, a to je pitanje načina iznošenja te validnosti argumentacije i općenito referiranja

³⁰ Badi' as-Sayyid al-Laḥḥām, Muṣṭafa al-Ḥinn, *Al-Idāh fi 'ulūm al-ḥadīs*, Dār al-kalim, Dimašq, 1999, str. 11-17.

na Poslanikov, s.a.v.s., sunnet. Akcent se stavlja na metodologiju, s obzirom na to da je upravo ona ključ uspjeha i fundament dinamičnosti učenja, kako bi se revidirala pojedina ideološka tumačenja i nametnute paradigme u razumijevanju sunneta. Revitalizacija i reafirmacija muslimanskih civilizacijskih tokova uvelike će biti uvjetovana percepcijama sunneta i uključivanjem dinamičnog vjerovjesničkog sunneta u savremene tokove.³¹

Povijesno posmatrano, sunnet je u teorijskom i aplikativnom smislu različito interpretiran. Obnoviteljski, modernistički, tradicionalistički i svi drugi pristupi imali su društvene refleksije kroz muslimansku povijest. Modeliranje društvenog života muslimanskih zajednica u budućnosti uvelike će biti uvjetovano razumijevanjem i interpretacijom sunneta.³² Poslanikov sunnet u tom kontekstu biće tretiran kao konstitutivna i interpretativna tradicija, a dilema koja će ostati prisutna jeste u kojoj mjeri inovacije ili dinamički historijski razvoj mogu biti prihvatljivi općenito ili pod određenim uvjetima.³³

Svaka generacija muslimana ima obavezu da pronade intelektualne kapacitete da sunnet Božijeg Poslanika, s.a.v.s., pretoči u korito života shodno smjernicama samog sunneta. Također, vrijeme je da se započne propitivati koliko sintagma "islamska tradicija" korespondira sa sadržajem pojma hadis, ili koliko se sunnet, kao mjerodavni i smjerodavni vjerovjesnički stil življenja, može motriti kao statičan, a u kojoj

³¹ Vidi: Bargūt, Aṭ-Ṭayyib, *Iškaliyya al-manhağ fī istiṣṣar as-sunna an-nabawiyya*, Āfāq, Kuwait, 2007, str. 19-22.

³² Vidi: Hasanović, Zuhdija, *Percepcije Sunneta*, El-Kalem, Sarajevo, 2012, str. 10.

³³ Vidi: Silajdžić, Adnan, *Muslimani u traganju za identitetom*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu i El-Kalem, Sarajevo, 2006, str. 12.

se mjeri radi o dinamičnom izvoru učenja islama. Objava, Kur'an i sunnet, vrela su inspiracije svim muslimanskim generacijama, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti.

Nakon ovog kratkog predstavljanja osnovnih izvora islamske komunikacije, u nastavku ćemo izložiti osnovne karakteristike komunikologije, kao specifične savremene društvene naučne discipline, kao i njene najznačajnije teorije.

KOMUNIKOLOGIJA

S obzirom na to da se knjiga bavi specifičnim aspektima života Božijeg Poslanika, s.a.v.s., preciznije stilom vjerovjesničke komunikacije, u ovom dijelu ćemo predstaviti osnovne značajke ove društvene nauke. Prikazat ćemo kratki historijat komunikologije, pojasniti različite pristupe u definiranju komunikologije i pojasniti, bez upuštanja u dublje analize, odnos između sociologije, psihologije i drugih humanističkih nauka u odnosu na komunikologiju. Put svoje diferencijacije od drugih nauka komunikologija je prešla tokom duge historije ljudskog bistvovanja, s tim da je svoju afirmaciju, najprije kao disciplina drugih nauka, a zatim kao samostalna nauka, ostvarila naporom humanističkih naučnika posebno u posljednja dva stoljeća. Stoga smo nužno tretirali interdisciplinarnu prirodu komunikologije, kako bi se pokazala sva relacijska raskošnost i kapacitivnost nauke.

U skladu s tim, smatramo važnim detaljnije se pozabaviti opsegom, osnovnim terminima, vrstama, intencijama i spektrom spoznaja koje nudi komunikologija. Interes je muslimanske akademske zajednice, posebno u savremenom dobu, detaljnije ući u ovu oblast društvenih nauka. Posebno

nam je interesantno pozabaviti se najznačajnijim teorijama komunikacije i pogledima na međuljudsku interakciju uopće, s obzirom na to da je navedeno preduvjet ostvarivanja komunikabilnog i dinamičnog religijskog identiteta.

Nadalje, budući da je ljudska komunikacija različita u ovisnosti od konteksta vremena i prostora u kojima se ostvaruje, zapravo možemo kazati da se radi o kontinuiranom procesu koji je višedimenzionalnog karaktera i koji služi određenoj svrsi, u ovom ćemo se poglavlju baviti i određenim dimenzijama savremene komunikacije. Namjera nam je izložiti najznačajnije činjenice o utjecaju savremenog tehnološkog ambijenta na komuniciranje općenito.

Istraživanje značajnih dimenzija Vjerovjesnikova, s.a.v.s., života odabranih za temu knjige nužno će uključivati procese označavanja i simbola, što ćemo tretirati u ovom poglavlju. Naravno, značaj komunikacije, posebno u savremenom dobu, općeprihvaćena je činjenica, stoga se nećemo opširno baviti ovim aspektom. Značajno je kazati da u kontekstu vjerskih identiteta odgovarajuća komunikacijska pismenost i obrazovanost postaje nasušna potreba i nužna pretpostavka transmisije vrijednosti vjere. Kakve koristi od vrijednog u ljudima, ako to ostane zatvoreno u njima zbog odsustva ove vrste pismenosti, bez koje će identitet ostati zatočen u nutrini.

2.1. Komunikologija – predmet izučavanja i okvirna definicija

Komuniciranje kao pojava staro je koliko i život na planeti. Općenito posmatrano možemo kazati da se ljudska interakcija usko veže za postojanje čovjeka i njegov dodir sa svijetom.³⁴ Međutim, za komunikologiju se kaže da spada u savremene nauke i njen razvoj iz discipline u nauku nije stariji od pola stoljeća.³⁵ Ovo ne znači da komuniciranje nije bilo izučavano kroz historiju, o čemu ćemo govoriti u slijedećem dijelu poglavlja kada budemo tretirali historijat komunikologije.

Ako kažemo da sama riječ *komunicirati* (lat. *communicare*) etimološki označava uspostavljanje određene veze, obznanjivanje i činjenje nečega općim, jasan je primarni opseg pojma komunikacije.³⁶ Predmet izučavanja komunikologije jeste ljudsko komuniciranje.³⁷ Nekada se govori i o pojmu zakonitosti ljudskog komuniciranja kao okvira predmeta izučavanja nauke o komunikaciji. Naravno, pod ovim se misli na sve elemente ovog procesa, prvenstveno na dinamičke, razvojne, promišljene, kontrolirane radnje i druge elemente, jer se ljudska priroda posmatra kroz prizmu komunikabilnosti.³⁸ Govor jeste primarni modus komunikacije, međutim, ljudi komuniciraju i na druge načine. Gestikulacija, crtež, pismo, danas i audio-vizuelna tehnologija i informatički kanali uključeni su u opseg predmeta izučavanja komunikologije.

³⁴ Posmatrano s vjerskog aspekta, tačnije kroz prizmu Objave, komunikacija započinje prije negoli je čovjek došao u interakciju sa "stvorenim", s obzirom na to da je prva interakcija ona s Uzvišenim, neposredno nakon stvaranja. Mnogi kur'anski ajeti govore o tome. Vidi naprimjer: Qur'ān, Al-A'rāf, 172.

³⁵ Fejzić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, Promocult, Sarajevo, 2007, str. 13.

³⁶ Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1978, str. 718.

³⁷ Tomić, Zorica, *Komunikologija*, Čigoja štampa, Beograd, 2003, str. 12.

³⁸ Nuhić, Muhamed, *Komuniciranje od pećinskog čovjeka do interneta*, Sarajevo, 2000, str. 17.

U skladu s ranije spomenutim, komuniciranje možemo mirno posmatrati kao manifestaciju ljudskog nastojanja uspostave društvenih odnosa. Naravno, komunikacija se može posmatrati i kao pojava koja ne samo da egzistira u društvu već ga i konstituira. Svaka komunikacija na neki način jeste društvena stvarnost u svojoj biti. Komunikologija, dakle, proučava komunikacijske procese, efekte procesa, uvjete njihova nastanka i načine odvijanja te se bavi pretpostavkama za postizanje komunikacijskih procesa.³⁹ Postoje i druge definicije komunikologije. Njihova različitost proizlazi iz polazišta definicije, tačnije iz izbora teorijskog okvira u kome se posmatra fenomen komuniciranja.

2.2. Historijat

Komunikacija je predmet zanimanja naučnika od najranijeg perioda ljudske historije. Dakako, prožimanje nauka u ovom ranom periodu podrazumijevalo je da se komunikacijom najprije bave filozofi. Sokrat problematizira različite aspekte usko vezane za čovjeka i društvo.⁴⁰ Pod utjecajem općeg ambijenta antičkog uređenja društva, kulturoloških i civilizacijskih dostignuća ljudske misli tog doba, veliki broj tema i teorija izložene su kroz filozofska djela. Iste sadržaje možemo pronaći u okviru savremene komunikologije, čak i na nivou koncepata koje su postavili rani antički filozofi. Nauke se postepeno počinju diferencirati, stoga se komunikacija afirmira kroz sociološke i psihološke studije. Razvijaju se teorije o komuniciranju u sistemu socioloških i psiholoških spoznaja.

³⁹ Fejzić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, str. 14.

⁴⁰ Tomić, Zorica, *Komunikologija*, str. 17.

Bitno je kazati da se u ranom periodu komunikacija prvenstveno razvijala kao "umjeće govora" ili retorička vještina. Radi se o značajnoj vještini i sredstvu uvjeravanja u političkom i općenito u društvenom životu, strukturi govora ispunjenog smislom te fundamentalnom socijalnom i kulturnom aspektu ljudskog života.⁴¹ Ono što je činjenica jeste da su pojedini rezultati promišljanja ranih generacija naučnika još uvijek aktualni. Naprimjer, izjava grčkog vođe Perikla: "Onaj ko formira stav o bilo čemu, a nije ga u stanju iskazati, mogao je o tome i ne razmišljati!",⁴² još uvijek ima svoj značaj u komunikaciji. Možda ćemo u većini literature pronaći evropocentričan pristup sužavanja razvoja komunikacije, ali se ipak mogu pronaći i istraživači koji govore o tradiciji "javnog govora" u drugim kulturama. U Africi, Aziji, Južnoj Americi i drugim mjestima također njegovala se tradicija javnog govora i nesumnjivo je navedeno doprinjelo ukupnom razvoju komunikologije u teorijskom i praktičnom smislu.⁴³

Govorništvo je bez sumnje ostavilo dubok trag na teorije komunikacije. Pojava javnosti, koju prvenstveno čini publika, kao elementa u komunikaciji, u antičkom se periodu posmatra kao institucija. Građani su imali obavezu da učestvuju u političkom životu, zbog čega se pojavljuju i druge forme komuniciranja, poput debata i drugih. Uprkos tvrdnjama da je retorika doživjela procvat u okviru demokratskog pokreta utemeljenog na dvije institucije – građanskoj ravnopravnosti i slobodi govora,⁴⁴ ostaje činjenica da je "građanin" kao status bio ekskluzivno pravo slobodnih stanovnika Atine. Robovi i

⁴¹ Lucas, Stephen E., *The Art of public speaking*, McGraw-Hill, New York, 2007, str. 4.

⁴² Isto, str. 4.

⁴³ Isto, str. 6.

⁴⁴ Tomić, Zorica, *Komunikologija*, str. 17.

stranci bili su izuzeti od ovog prava, što je u kontekstu teorija o komunikaciji izuzetno bitna činjenica.⁴⁵

Sokrat, Platon i Aristotel vode ozbiljne debate o političkom uređenju već u petom stoljeću pr. n. e., što jasno govori da je civilizacijski napredak iziskivao definiranje komunikacijskih okvira. Komunikacija je više primijenjena, a manje teorijska nauka. Djela iz drugih oblasti sadržavala su elemente komunikoloških teorija, osnovne principe javnog govora, racionaliziranja i uvjeravanja. Ambiciozni političari, pravnici, vojskovođe i drugi učili su od poznatih antičkih filozofa kako da pristupe publici, pridobiju je i zadrže. Često je upravo ova vještina bivala presudna za moral trupa i donosila je pobjedu u ratovima. Uprkos činjenici da je javni govor doživio afirmaciju kroz potrebu u političkom životu, nastankom gradova država, on ostaje bitan i relevantan u cjelokupnom društvenom životu. U antičkoj Grčkoj simbolička i figurativna komunikacija posebno se pokazivala kroz umjetnost, artefakte i arhitekturu, što je povezano i s prethistorijskim komunikološkim izrazima.

Također, u antičkom su periodu postojali i pisani dokumenti, alfabet je iznova pronađen u 6. stoljeću pr. n. e. te su se knjige, spisi i pamfleti brzo nametnuli u komunikacijskoj infrastrukturi. Stanje se postepeno mijenja pa nisu samo imućni i plemstvo imali pristup knjigama, bibliotekama i pismenosti uopće. Najpoznatija biblioteka u tom periodu, aleksandrijska, sadržavala je stotine hiljada rukopisa i spisa. Rimljani su preuzeli mnoge grčke teorije o komunikaciji i pokušali ih unaprijediti. Skoro tisućljeće historije uključivalo je

⁴⁵ Fejzić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, str. 13.

ove dvije škole pa je protkalo i period dominacije Bizantijske imperije.

Aristotel, naprimjer, naglašava da bi informacija u komunikaciji uvijek trebala biti rezultat logičkog mišljenja, čime daje informativno-kognitivno jezgro svakoj informaciji. Supstanca, kvalitet, kvantitet, relacija, prostor, vrijeme, položaj, posjedovanje, činjenje i trpljenje glavne su odrednice informacije u njegovoj percepciji.⁴⁶ U svom metodološkom pristupu Aristotel nadilazi jaz između sofista i dijalektista, o kojem ćemo govoriti u nastavku. Koristi se, s obzirom na to da je Platonov učenik, dijalektičkom metodom racionalne argumentacije, međutim, nije prezirao retoriku i ekstenzivno piše o teorijama uvjeravanja. Dakako, racionalni argumenti u tome imaju značajnu, ali ne isključivu ulogu. Aristotel se fokusira na pošiljatelja, koristi jednostavan model, a njime pojašnjava različite etape slanja poruke. Najprije je određena tema, što je inventivna faza komunikacije, onda je odabran stil i tek je zatim govor upućen prema primatelju. Gestikulacija i intonacija jačaju poruku pošiljatelja, smatra Aristotel.⁴⁷

Za razliku od njega, Sokrat i Platon smatraju da je komunikacija put pronalaska istine o stvarima. Akcent stavljaju na logičku argumentaciju u komunikacijskom procesu. Njihova metoda naziva se dijalektičkom i u pojednostavljenom iskazu logična i racionalna diskusija pomaže u rješavanju sporova kroz otkrivanje čije je stajalište ispravno. Prema njihovu mišljenju, ljudska je sposobnost racionaliziranja pretpostavka uspona i razvoja civilizacije. Ovaj su period obilježile i opširne rasprave o značajnim elementima govora općenito, poput

⁴⁶ Isto, str. 40.

⁴⁷ Tomić, Zorica, *Komunikologija*, str. 19.

etike, emocije i sredstava u govoru, što je uvelike usmjerilo kasnije studije o komunikaciji.

Možemo kazati da je komunikaciju pratilo suštinsko pitanje smisla. Filozofi i retoričari iznosili su svoje stavove, argumentirali ih i ostavili iza sebe brojne kvalitetne polemike i debate upravo o svrsishodnosti govora. Komunikacijom se iskazuju i kritiziraju vrijednosti i ideje te se nekada prihvataju ili odbacuju, shodno njihovu utemeljenju u objektivnoj stvarnosti. Očigledno se radi o linearnom pristupu komunikaciji. Dobra je komunikacija samo racionalna i ona koja nam pomaže da pronademo "istinu" u idejama.⁴⁸ Iz ovog su perioda sačuvana značajna djela Aristotela i Markusa Cicera, čiji diskurs korespondira s navedenom percepcijom komunikacije i linearnog pristupa ovom fenomenu.

Klasična škola mišljenja nije doživjela svoju afirmaciju u vremenu kada su kršćanske dogme bile stavljene na kušnju. Kršćanstvo je bila etablirana državna religija i antičko govornništvo, uprkos činjenici da su ga smatrali prezrenim, stavljajući se u službu odbrane dogmi. Iznova se društveni sistemi nameću komunikaciji i oblikuju je u ekstremno izraženoj mjeri. Zanimljivo, upravo se četvrto stoljeće naše ere smatra "zlatnim vijekom" kršćanskog/hrišćanskog govornništva.⁴⁹ Pored religijskog, i društveni establišment, vlastodršci i feudalni posjednici, govornništvo su podredili očuvanju i unapređivanju vlastitog statusa. Crkva je imala veliku ulogu u ostvarivanju volje vladajuće klase. Nedjeljne mise, značajan medij tog vremena, bile su prilika da se građanstvo uputi u poreze, ratne pohode i sve drugo što građani trebaju znati. Većina je

⁴⁸ Isto, str. 19.

⁴⁹ Nuhić, Muhamed, *Komuniciranje od pećinskog čovjeka do interneta*, str. 17.

ljudi išla u crkvu, tako da je ovo bila efektivna metoda slanja poruka. Ostali mediji tog vremena fokusirali su se na usmenu i vizuelnu komunikaciju. Pozorišta su postojala, ali nisu privlačila veliku publiku kao u klasičnom dobu. Od pisanih materijala povremeno su korišteni pamfleti.

Renesansa koja započinje krajem četrnaestog stoljeća naše ere u kulturno-historijskom pogledu prekretnica je u odnosu prema komunikaciji. Najbitniji element jeste vraćanje antičkim uzorima, književnosti, umjetnosti, filozofiji, ali i retorici. Epoha započinje u Italiji, a muslimanska civilizacija značajno je doprinijela njenoj pojavi, kada se uzmu u obzir autentične informacije perioda u kojem započinje prevodenje i prepisivanje antičke literature u okrilju muslimanske civilizacije.⁵⁰ Ideološki sukob dogme i uma nastao u tom periodu i danas se osjeća u društvenom životu Evrope kada se radi o odnosu prema religiji općenito. Smjena teocentrične antropocentričnom slikom svijeta osnovna je karakteristika humanističke ere. Ideal je bio istančan i raskošan stil izražavanja, odmjerjen u svojoj formi i njegovan među plemstvom i dvorskom svitom. Filozofija i filologija vezuju se kroz težnju prema ljepoti i istini bez pritiska religijskih dogmi na ljudski duh.⁵¹

U historijskom razvoju komunikacije možda je jedna od najznačajnijih prekretnica Gutenbergova inovacija, izum masovne štampe u petnaestom stoljeću. Tehnološki izum učinio

⁵⁰ Ibn al-Nadīm navodi da su prvi prijevodi s grčkog nastali čak početkom vladavine Emevija, dakle u ranom periodu muslimanske historije, po nalogu Ḥālida b. Yazīda b. Mu'aviye, za kojeg veli da je čestit čovjek, učen i zaljubljenik u nauku. Naložio je skupini grčkih filozofa da prepisu djela na arapski jezik nakon što su dobro ovladali njime. Ovi se prijepisi smatraju prvim prijepisima ove vrste. Vidi: *Al-Fahrasat*, Dār al-ma'rifa, Bayrūt, 1978, str. 338.

⁵¹ Tomić, Zorica, *Komunikologija*, str. 21.

je pristupačnijim ono što je ranije bilo izuzetno skupo i složeno. Čitateljstvo je dobilo značajnu ulogu u podršci izdavaštvu kroz kupovinu i čitanje štampanih materijala. Komunikacija se podiže na opći nivo i renesansa prožima nauku, umjetnost i literaturu. Uvelike je promijenjena slika svijeta, došlo je do smjene vlasti i intelektualna renesansa protkala je misao i pisana djela. Refleksije novog stanja odrazile su se i na religijske institucije. Upravo ljudska interakcija u širem smislu rezultirala je pojavom Protestantske crkve i gubitkom primata Katoličke crkve u Evropi. Bez otvaranja u komunikološkom smislu bilo bi nezamislivo da demokratske ideje pronađu svoj put u društveni kontekst.

Krajem petnaestom stoljeća štamparska se industrija širi evropskim prostorom i već je dotad odštampano dvadeset miliona kopija. U šesnaestom je stoljeću broj štampanih djela dostigao dvjesto miliona kopija, a u sedamnaestom stoljeću bilo je štampano više od milijardu knjiga. Ovo je značajan podatak u historiji komunikacije. Kratke knjige i pamfleti postepeno ulaze u fazu savremenih komunikoloških zahtjeva javnog govora iskazanih u formi informiranja, uvjeravanja i zabavljanja.⁵²

Veliki utjecaj na komunikološke teorije imali su filozofski pravci poput empirizma, pozitivizma, funkcionalizma i bihejviorizma. Empirizam, posebno engleski, zastupa tezu da je iskustvo osnova spoznaja. Ideje Bekona, Hobsa, Loka, Barklija i Hjuma, uprkos različitostima, značajne su za komunikologiju, jer tretiraju spektar receptivnih i kognitivnih procesa kao elemenata od kojih je sazdano ljudsko iskustvo.⁵³

⁵² Lucas, Stephen E., *The Art of public speaking*, str. 4.

⁵³ Tomić, Zorica, *Komunikologija*, str. 21.

Prvenstveno zbog korištenja induktivne metode relevantne za svako eksperimentalno istraživanje i otkrivanje uzročno-posljedičnih veza, primjera radi, Bekonova teorija idola koji zarobljavaju ljudske percepcije utjecala je na mnoga komunikološka istraživanja.⁵⁴ Naravno, pojedini stavovi filozofa ovog pravca bili su izuzetno radikalni, poput Hobsova, čije je mišljenje bilo da je osnova međuljudskih odnosa "rat svih protiv svih". Međutim, njegovi teorijski osvrti poslužiti će u promatranju konflikata u komunikološkom smislu, s obzirom na to da je on motrio ljudsku prirodu kao primarno "konfliktnu".⁵⁵

Pozitivizam kao filozofski pravac reflektira se na komunikološke teorije u kontekstu kontrolne funkcije razuma, a funkcionalizam, posebno u sociološkim dimenzijama, primjenjuje se prije svega kroz uvažavanje kategorija interakcije i funkcije, što je ključno za specifična istraživanja medija u okvirima teorije sistema.⁵⁶ Konačno, bihejviorizam u psihološkim dimenzijama utječe na razvoj komunikologije, s obzirom na to da se on predstavlja kao konstitutivni element komunikacije. Istraživanja pobuda, motiva i pokretača ljudskog ponašanja koristit će se u analizama i istraživanjima kako modela komunikacije tako i komunikabilne prakse izvan okvira ljudske interakcije.⁵⁷

Nekoliko posljednjih stoljeća komunikacija se uvelike promijenila, s obzirom na značajan tehnološki napredak. Novi mas-mediji daju informacije, iznose mišljenja, šire

⁵⁴ Isto, str. 22.

⁵⁵ Isto, str. 22.

⁵⁶ Isto, str. 24-25.

⁵⁷ Isto, str. 26.

vijesti i stavove o različitim stvarima i sve što se dešava kontekstualiziraju na neki način. Političke, ekonomske, religijske ili opće moralne debate vode se kroz ove medije. Masovnu komunikaciju tretiraju teoretičari poput Makijavelija i drugih sa aspekta političke moći. Može se kazati da je već kraj sedamnaestog i početak osamnaestog stoljeća vrijeme kada započinju savremene komunikološke studije.

Interdisciplinarnost komunikologije pokazuje se u savremenom dobu nakon djela Adlera, Berelsona i Šrama, kada se jasno vidi da su u nju inkorporirane psihologija, sociologija, filozofija, lingvistika, semantika i druge nauke i discipline. Kada se mas-mediji počinju smatrati integralnim dijelom društva, nastaju stvarne pretpostavke daljnjeg razvijanja naučne misli o komunikaciji u dvadesetom stoljeću. Budući da prati historijski razvoj društva, komunikologija je sinteza modusa interakcije, povezuje epohe u kojima su prisutni različiti mediji komunikacije i nosi specifična kulturološka obilježja. Nije se stoga čuditi ekstremnom pristupu Makluna, koji prestaje analizirati medij kao funkciju poruke, već medij smatra osnovom oko koje je sazdana cjelokupna historija kulture. Njegov slogan "medij je poruka" fokus prenosi na sredstva, smatrajući ih konstitutivnim elementom same komunikacije.⁵⁸

⁵⁸ Tomić, Zorica, *Komunikologija*, str. 12.

2.3. Interdisciplinarna priroda komunikologije i izazovi vjerske komunikacije

Spomenuli smo ranije da je komunikologija kroz historiju svoj razvoj doživjela u okrilju različitih nauka. Posebno se moramo osvrnuti na najznačajnije konstitutivne procese komunikologije, kako bismo povezali temu rada sa spektrom disciplina i nauka značajnih za muslimansku zajednicu našeg doba. Prije svega, filozofija kao nauka predstavlja, kao što je to slučaj i s mnogim drugim disciplinama i naukama, tlo na kojem su ponikle teorije o komunikaciji. Filozofi su tražili za odgovorima o procesima ljudskog mišljenja, ali i o usmenoj interakciji i učesnicima, bez kojih interakcija ne bi postojala.⁵⁹

Kontekst antičkog uređenja društva uvelike je odredio mnoge karakteristike teorija čija se pojava vezuje za taj period. Budući da je komunikacija utemeljena na Objavi po svome suštinskom karakteru nadvremenska i natprostorna, može se zaključiti da je vjerska komunikacija u početnoj fazi u velikoj prednosti u odnosu na komunikaciju utemeljenu na humanističkim, suštinski promjenjivim tekovinama. Međutim, nužno treba ispoštovati uvjet da ona ostane dosljedna i autentična.

Dakako, onako kako su se komunikološke teorije prožele pozitivnim, ali i negativnim utjecajima stvarnosti u svojoj najranijoj fazi, vjerska komunikacija može izaći iz okvira vlastite autentičnosti kada se udalji od Izvora, tj. Objave, ili zanemari činjenicu da je, primjerice, Vjerovjesnik, u kontekstu

⁵⁹ Fejzić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, str. 43.

islama, jedini referentni okvir pravilnog razumijevanja Božije Objave i njenih poruka.

Nadalje, sociologija je kao nauka imala veliku ulogu u razvoju komunikologije. Socijalna komunikacija predmet je istraživanja, analiziranja i teoretiziranja u kompleksnom razvoju socioloških disciplina. Sociolozi se bave prvenstveno sociološkom komunikacijom, čiji opseg možemo smatrati najopćenitijim, s obzirom na to da se odnosi na najširi društveni krug.

Na kraju ovog dijela možemo kazati da su različite discipline i nauke dale svoj doprinos razvoju komunikologije, ali se nije radilo o jednosmjernom procesu. Komunikacija je umnogome doprinijela razvoju čitavog spektra nauka u okrilju kojih je začeta i doživjela afirmaciju.

2.4. Tipovi i značaj komuniciranja

Unutar domena ljudskog komuniciranja postoji nekoliko tipova komunikacije. Svaki od ovih tipova pojavljuje se u različitom kontekstu. Uprkos zajedničkim karakteristikama svih tipova, postoje specifikumi svakog od tipova komunikacije.⁶⁰ Primjera radi intrapersonalna komunikacija podrazumijeva “komunikaciju unutar sebe”, tako da podrazumijeva da osoba govori i sluša samu sebe. Proces se dešava u nutrini i nije vidljiv, osim ukoliko se ne izrazi. Specifičnost ovog tipa komunikacije jeste zatvoreni proces koji se dešava u osobi, ali se on neumitno reflektira na sredinu.⁶¹ Pored toga postoji tip

⁶⁰ Adler, Ronald / Rodman, George, *Understanding Human Communication*, Oxford University Press, New York, 2006, deveto izdanje, str. 6.

⁶¹ Isto, str. 7.

na koji se prvenstveno odnosi pojam komunikacije, a to je interpersonalna komunikacija. Ovaj tip uključuje interakciju više od jedne osobe, ali i tipove gdje komuniciraju veće i manje grupe ljudi. Kada komunikacija dosegne nivo općeg i masovnog, tada se govori o javnoj i masovnoj komunikaciji kao zasebnim tipovima komunikacije. Primjera radi, među specifičnostima ovog posljednjeg tipa komunikacije jeste limitiran verbalni odgovor.⁶²

Kada govorimo o značaju komunikacije, prvenstveno mislimo na funkcije koje ona vrši. Možda je najsnažniji argument za bavljenje komunikacijom upravo prostor koji ona zauzima u našim životima. Značaj komunikacije izvire iz potrebe koja je duboko utkana u naša bića i predstavlja jednu od esencijalnih potreba ljudskih bića. Psihološko zdravlje osobe umnogome ovisi od komunikacije s drugima, jer se mnoga oboljenja na psihološkoj osnovi naslanjaju na odsustvo kvalitetnih procesa kako unutrašnje tako i vanjske komunikacije. Posebno je relevantno za našu temu istaći da se identiteti u svom nastojanju da opstanu u vremenu i prostoru prije svega izražavaju komunikacijom, što nije izuzetak ni kada se radi o vjerskom identitetu. Kada se identitet ne izražava komunikacijom, njegovi nositelji gube osjećaj za njega. Pored toga komunikacija je značajna i zbog činjenice da je to kanal kroz koji prenosimo svoje društvene i praktične potrebe, što su njene relevantne funkcije.⁶³

⁶² Isto, str. 7.

⁶³ Isto, str. 9-11.

2.5. Savremene forme komunikacijskih modusa

Vrijeme u kojem živimo donijelo je brojne inovacije u pogledu komunikacije. Modusi komunikacije, tj. načini komuniciranja, postali su znatno brojniji i ljudska komunikacija teče kroz kanale koji jedno desetljeće ranije uopće nisu bili poznati. Razvoj tehnologije omogućio je ulazak čovječanstva u eru globalizacije, koja između ostalih elemenata podrazumijeva lakši protok informacija i jednostavniju komunikaciju među ljudima. Nikada u ljudskoj historiji ljudi nisu lakše razmjenjivali ideje i nikada interakcija među njima nije bila pristupačnija. Komunikacija bez ograničenja, kako se to prezentira u savremenom dobu, postavlja izazov s jedne strane, a s druge se strane može govoriti da je u velikoj mjeri navedena sintagma postala realnost. Naravno, tehnološke pretpostavke nisu jednako prisutne u svakom kutku svijeta, pa možemo reći da je brojnost modusa proporcionalna tehnološkom progresu. Masovni mediji i njihov razvoj bili su samo uvod u informatičku revoluciju kojoj svjedočimo danas, ali je ostalo pitanje na kojim osnovama i s kojim su se ciljevima razvile ove tehnologije.

Od početka osamdesetih godina pa sve do danas umnožili su se modusi prenošenja informacija. Savremeni je čovjek, kako to primjećuju mnogi autori, čovjek informacije.⁶⁴ Nakon što su nas prenijeli u eru masovnih komunikacija, radio i televizija su ipak bili samo uvod u revoluciju modusa komunikacije. Dolaskom interneta i drugih "kućnih" komunikacijskih tehnologija pojedinac je u znatno povoljnijem položaju kada se uspoređi sa periodom klasičnih informacijskih sistema.⁶⁵

⁶⁴ Fejzić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, str. 87.

⁶⁵ Nuhić, Muhamed, *Komuniciranje od pećinskog čovjeka do interneta*, str. 345.

Komunikacija i interakcija dobijaju potpuno nova značenja, ljudi su manje ovisni od klasičnih modusa komunikacije, novina, radija i televizije, pa zahvaljujući uvođenju optičkih vlakana, ulaska u eru optronike, videofona, mogućnosti su proširene u mjeri u kojoj se nije moglo ni pretpostaviti prije samo desetljeće ili dva. Informatička tehnologija svojim razvojem mijenja globalno komuniciranje, a intenziviranje saobraćaja, širenje obrazovanja, digitalizacija proizvodnje i pristupačnost civilizacijskih dostignuća globalno značajno utječu na ove procese. U savremenom dobu elektronska izdanja novina ili, pak, internetski portali predstavljaju značajan izvor informacija, dok se društvene mreže koriste za izražavanje mišljenja i stavova koji u glavnim tokovima informacija ne mogu pronaći put do ljudi.⁶⁶

Sociološki i psihološki utjecaji ovih korjenitih promjena u komunikaciji danas su predmet studja na prestižnim obrazovnim institucijama. Utjecaj i moć u svijetu danas se sve više vezuju za sposobnost manipulacije kako modusima tako i samim informacijama koje teku kroz njih. Dakako, tehnološka je revolucija povećala mogućnosti manipulacije ljudima više nego ikada.

Moralno pitanje koje se postavlja pred korisnika modernih formi komunikacije jeste u kojoj smo mjeri postali opsjednuti korištenjem sredstava komunikacije čak i kada smo svjesni da nam to ne donosi bilo kakvu stvarnu korist. Jesmo upali u zamku trošenja vlastitih života u nastojanju da zadbijemo simpatije onih koji nam u životu uopće nisu značajni, dok smo bitne u toj poplavi informacija i njihove razmjene – zanemarili.

⁶⁶ Isto, str. 345-346.

2.6. Komunikacija u klasičnim djelima muslimanske literature

U ovom dijelu rada pokušat ćemo ponuditi odgovor u kojoj se mjeri komunikacija ili ljudska interakcija tretiraju u klasičnoj muslimanskoj literaturi. Moramo napomenuti da nismo pronašli ozbiljnije studije koje govore o pojmu komunikacije u ranoj muslimanskoj literaturi, za koju vjerujemo da je nastala u vremenu civilizacijske i kulturne afirmacije muslimanskog svijeta. S obzirom na to da su i kultura i civilizacija naslonjeni na sistem vrijednosti, zanimljivo bi bilo analizirati na koji su se način rani muslimanski umovi bavili ovim pitanjem. Navest ćemo samo nekoliko primjera kako se pitanje komunikacije tretira u tefsirskoj i hadiskoj literaturi.

Među prvima o fenomenu komunikacije i značaju interakcije govori znameniti mufessir Taberi tumačeći riječi Uzvišenog: **“...pokidane su veze među vama...”**⁶⁷ On ukazuje da je odsustvo komunikacije i mogućnosti interakcije forma kazne na budućem svijetu onima koji je nisu cijenili i pravilno usmjeravali tokom svog ovosvjetoavnog života.⁶⁸ S druge strane, Ibn Ebi Hatim u svom tefsiru navodi da su vjernici podstaknuti i motivirani Objavom da budu u interakciji.⁶⁹

Slično naglašava Tahavi u Šerh muškil al-asar, gdje kaže da su vjernici usmjereni jedni na druge i da je potrebno da međusobno komuniciraju.⁷⁰ U mnogim se hadiskim zbirkama indirektno govori o značaju komunikacije, zabrani prekida

⁶⁷ Al-An'ām, 94.

⁶⁸ Aṭ-Ṭabarī, Muḥammad b. Ġarīr, *Ġāmi' al-bayān 'an ta'wil ay al-Qur'ān*, Mu'asassa ar-risāla, Bayrūt, 2000, tom II, str. 549.

⁶⁹ Ibn Abi Ḥatam, Abduraḥmān b. Muḥammad, *Tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm*, Maktaba Nizār, Riyāḍ, 1419. h. god., tom 5, str. 174.

⁷⁰ Aṭ-Ṭaḥāwī, Aḥmad b. Muḥammad, *Šarḥ muškil al-āṭir*, Mu'asassa ar-risāla, Bayrūt, 1994, tom I, str. 245.

komuniciranja i nagradi koju osoba ima ukoliko navedeno čini u okvirima učenja islama s iskrenom namjerom. Bejheki nakon naslova "O komuniciranju i izazivanju međusobnih simpatija te zabrani prekidanja odnosa, zavisti..." navodi hadis u kojem Poslanik, s.a.v.s., kaže:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا،
أَوَلَا أَدَلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفَشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ

Tako mi Onoga u Čijoj je ruci moj život, nećete ući u Džennet dok ne budete vjerovali, a nećete vjerovati dok se ne budete međusobno voljeli! Hoćete li da vas uputim na nešto što ako budete radili, međusobno ćete se voljeti?!

*Nazivajte jedni drugima selam!™*⁷¹

Ibn Bettal u komentaru Buharijina *Sahiha* prenosi od znamenitog učenjaka prvih generacija Ebu ez-Zinada pojašnjenje o hadisu o dženazi i navodi slijedeće: "Poslanik, s.a.v.s., podstiče da se komunicira i održava veza tokom života i nakon preseljenja. Ono na što podstiče Poslanik, s.a.v.s., tokom života jeste održavanje veze s onim ko je prekida i davanje onome ko nama uskraćuje..., a nakon preseljenja – ispratiti umrlog i za njega učiti dovu; sve su to međusobna prava vjernika."⁷² Možemo primijetiti da se u klasičnoj literaturi naglasak stavlja na etičnu komunikaciju, vrijednost lijepe riječi i nagradu koju Gospodar daruje za to. Komunikacija se ne motri s teorijskog, već prvenstveno sa praktičnog aspekta. U

⁷¹ Al-Bayhaqī, Aḥmad b. Husayn, *Al-Arbaʿūn aṣ-ṣuḡrā*, Dār al-kitāb al-ʿarabiyy, Bayrūt, 1408, h. god., str. 157. Hadis bilježi Muslim u *Šaḥīḥu*, Īmān, broj 54.

⁷² Ibn Baṭṭāl, ʿAlī b. Ḥalaf, *Šarḥ Šaḥīḥ al-Buḥārī*, Maktaba ar-rušd, Riyāḍ, 2003, tom 1, str. 108.

nastavku ćemo se osvrnuti na tretman komunikacije u učenju islama, izuzetan značaj koji komunikacija ima, što se izvodi iz brojnih ajeta i hadisa. Kroz opće principe komunikacije u islamu osvrnut ćemo se na najznačajnije činjenice o ovom bitnom aspektu ljudske egzistencije.

OPĆI PRINCIPI KOMUNIKACIJE U ISLAMU

Da bismo se plodotvornije uveli u ključna poglavlja u kojima ćemo prezentirati stil komunikacije Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s., u ovom ćemo se osvrnuti na najznačajnije opće principe i načela komuniciranja u islamu, pozivajući se pritom na osnovna vrela islama – Kur'an i hadis. Nećemo pogriješiti ukoliko kažemo da se učenje islama, kada se analizira sadržaj, može smatrati normiranim učenjem te da ljudska djela imaju svoj status u pravnom i etičkom smislu.

Nadalje, postoje opći principi koji svojim opsegom uključuju sve one elemente komunikacije čija je supstanca predmet naše studije. Zbog toga smatramo da kao adekvatan termin za njih možemo upotrijebiti sintagmu *etička komunikacija*, koja se često u klasičnoj muslimanskoj literaturi naziva *edebom*.⁷³ Naravno, kako se naslanjamo na termin iz klasične islamske literature, etička komunikacija uključuje sve

⁷³ Pod edebom neki muslimanski autori podrazumijevaju prihvatljiv stil u govoru i djelovanju, a drugi ga vide kao izbjegavanje svega pogrešnog. Vidi više: At-Tahānawī, Muḥammad 'Alī, *Mawsū'a Kaššaf istilāḥāt al-funūn wa al-'ulūm*, Maktaba Lubnān Naširūn, 1996, tom 1, str. 127; Al-Ġurġānī, 'Alī b. Muḥammad, *Ta'rifāt*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1983, str. 15.

pozitivno normirano u okvirima učenja islama. To je u ovom korpusu i obavezno i pohvalno, ali i dozvoljeno. Neetička komunikacija bila bi ona koja narušava norme, edeb komunikacije, što se odnosi na zabranjeno i pokuđeno u ljudskoj interakciji. Stoga se opći principi komunikacije u islamu mogu smatrati smjernicama etičke komunikacije primarno naglašene u Kur'anu i hadisu.

Fenomen ljudske komunikacije u spektru islamskog učenja može se motriti kao srž Objave. Objava je komunikacija, a fenomen Božije poruke kao komunikacije s čovječanstvom zaokuplja pažnju ljudskog intelekta i raspiruje radoznalost o njenu sadržaju. Ljudsko razumijevanje i percepcija ostaju ključni element u interpretaciji, s tim da se osnovni principi jasno mogu čitati u kur'anskom i sunnetskom diskursu. U islamskoj percepciji ljudskog odnosa prema Stvoritelju na prvom mjestu dolazi odnos prema Njegovoj riječi i riječi Njegova Poslanika, s.a.v.s. Prihvatanje ili odbijanje upute suštinski je izbor čovjeka i na njemu se temelji kako životni stil tako i uopće povijesna, ali i eshatološka sudbina. Zapravo, kur'anski ajeti jasno govore o odgovornosti čovjeka za govor, pa nalazimo da je Uzvišeni kazao:

مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

...ne izusti se nijedna riječ, a da tu nije prisutan onaj koji bdije.⁷⁴

74 Qāf, 18.

U vjerovjesničkom diskursu govor ima ulogu determinan-
te ljudske sudbine. Božiji Poslanik, s.a.v.s., rekao je Muazu,
r.a.: “Želiš li da te obavijestim o vrhuncu vjere, stubu i vijencu?”
Muaz, r.a., odgovori: “Naravno, Božiji Vjerovjesniče!” Posla-
nik, s.a.v.s., uze za svoj jezik: “Čuvaj ovo!” On upita: “Božiji
Vjerovjesniče, zar ćemo biti odgovorni za ono što govorimo
jezicima svojim?” Poslanik, s.a.v.s., tada odgovori:

تَكَلَّمْتُكَ أُمُّكَ يَا مُعَاذُ وَهَلْ يَكُفُّ النَّاسَ فِي النَّارِ
عَلَى وُجُوهِهِمْ أَوْ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ إِلَّا حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ

*Majka te, Muaze, izgubila,⁷⁵ zar će ljude bacati u
vatra na lica njihova ili na leđa njihova bilo šta
drugo osim onoga što su jezicima izazvali?!”⁷⁶*

Među muslimanskim učenjacima postoji konsenzus da se
govor čovjeka ili njegova interakcija u verbalnoj i neverbal-
noj formi ključni pokazatelji karaktera. Tako Gazalija navo-
di da je karakterni i etički ophođenje⁷⁷ pokazatelj ljudske
moralnosti, koja u konačnici “vodi Džennetu” i rezultira spa-
som.⁷⁸ Shodno tome možemo kazati da je suštinska realiza-
cija vjerskog identiteta u islamu vezana za unutrašnje stanje
svijesti o Bogu i vanjsko stanje moralne i etičke komunikacije
i interakcije sa “stvorenim”, sa društvom.

⁷⁵ Izraz u arapskom jeziku čije se vanjsko značenje ne želi kazati, već se njime
izražava zabrinutost za sagovornika. Vidi: Al-'Asqalānī, Ibn Ḥağar, *Fatḥ al-Bārī*, Dār
al-ma'rifa, Bayrūt, 1 tom, str. 95.

⁷⁶ At-Tirmidī, *Sunan*, Īmān, 2616.

⁷⁷ Poslanik, s.a.v.s., rekao je: “Ljude će najviše u Džennet uvoditi svijest o Stvoritelju i
lijepo ponašanje.” At-Tirmidī, *Sunan*, IV tom, str. 363, broj 2004.

⁷⁸ Al-Ğazālī, *Ihyā al-'ulūm ad-dīn*, Dār al-ma'rifa, Bayrūt, 3 tom, str. 69.

Također, bitno je spomenuti da se intencija stvaranja ljudi u raskošnosti rasa, nacija, jezika i kultura u kur'anskom tekstu obrazlaže izrazom “da biste se upoznawali”.⁷⁹ Različitosti su prilika ljudima da se zbližavaju i upoznaju, a ne bi smjela biti uzrok konfrontacije i neprijateljstava. Ideologizacija vjerskih učenja, posebno u savremenom dobu, doprinijela je razvijanju isključivosti u identitetima. Islamski se identitet upravo zbog navedenog ajeta može smatrati komunikabilnim i inkluzivnim u kontekstu opće međuljudske interakcije. Vjerovjesnički model komunikacije u kur'anskom se diskursu postavlja na nivo paradigme “optimalnog” ljudskog ophođenja, s tim da navedeni obrazac u primjeni izvire iz dubokog osjećaja svijesti o Bogu i odgovornosti na budućem svijetu za djela učinjena tokom života na ovom svijetu.⁸⁰

Smatramo da su upravo ove smjernice u razmatranju komunikacije u općem smislu ključne za razumijevanje islamskog diskursa u komunikaciji. Najprije, činjenica da je intencija Stvoritelja u stvaranju različitosti, kao što stoji u kur'anskom ajetu, “upoznavanje” bila bi nezamisliva bez interakcije. Pravilo usuli-fikha, metodologije islamskog prava, kaže: “Ono bez čega se obaveza (vadžib) ne može ispuniti postaje puka obaveza (vadžib).”⁸¹ Dakle, poznavanje komunikacije u najširem smislu općih pravila i načela, onoga što smo nazvali edebima, spada u obaveznu dimenziju vjerskog identiteta. Nadalje, Kur'an vjerovjesnički model ophođenja stavlja u fokus, što znači da bi komunikološke studije Poslanikova, s.a.v.s., života trebale imati prioritet u

⁷⁹ Al-Ḥuḡurāt, 13.

⁸⁰ Al-Aḥzāb, 21.

⁸¹ Al-Rāzī, Muḥammad b. 'Umar, *Al-Maḥṣūl*, Ġāmi'ah al-imam, Riyāḍ, tom 6, str. 35.

naporima izgradnje islamskog identiteta pojedinca i društva. Steći uvid u islamsku komunikaciju znači prije svega analizirati kur'ansko-sunnetske tekstove čiji se sadržaj odnosi na komunikaciju.

U nastavku ćemo iznijeti jedanaest elementarnih polazišta etičke komunikacije u islamu, koja sublimiraju načela i principe ljudske interakcije posmatrane kroz prizmu primarnih izvora islama – Kur'ana i sunneta. Naravno, spomenuti principi nisu apsolutno inkluzivni, u smislu da nisu obuhvatali sve principe, već samo one do kojih smo došli kroz iščitavanje i analizu tekstova ovih primarnih izvora i literature koja se bavi pitanjem komunikacije u islamu.

3.1. Komunikacija kao ibadet – forma približavanja Stvoritelju

Najintenzivnija ljudska životna aktivnost jeste govor. Čovjek jede, hoda, spava i čini druge stvari, međutim, govor zauzima najveći prostor u njegovim aktivnostima. U časnom Kur'anu potencira se vrijednost dara govora. Uzvišeni opisuje Sebe riječju Milostivi, a zatim spominje čovjekovo stvaranje i dva dara usko vezana za stvaranje. Dar Objave kao Božanske komunikacije i dar govora kao primarnog ljudskog odgovora na Božiji poziv ili uputu – spojene u fenomenu stvaranja. Dakle, Kur'an i ljudska sposobnost govora, tj. komuniciranja, spominju se u istom kontekstu, kako bi se ukazalo na to da je nakon stvaranja Objava najveći dar, s obzirom na to da oblikuje svekoliko ljudsko ponašanje, u kome govor zauzima najznačajnije mjesto.⁸²

⁸² Ar-Raḥmān, 1-3.

Ibadet je pojam koji označava svaku aktivnost, verbalnu, fizičku ili bilo kakvu drugu koja za cilj ima postizanje zadovoljstva Uzvišenog Boga. Riječi Uzvišenog:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Džinne i ljude stvorio sam da mi robuju;⁸³

ukazuju na smisao ljudskog postojanja i razlog njihova stvaranja. U klasičnim tefsirskim djelima nalazimo tumačenje pojma ibadet kao spoznaje Uzvišenog.⁸⁴ Kad je riječ o spoznaji, robovanju i odanosti Stvoritelju, jasno je da se ona ostvaruje kroz sve dimenzije ljudskog djelovanja. Zbog same prirode ljudi i činjenice da govor zauzima mjesto koje smo ranije pojasnili nema sumnje da je govor sastavni dio procesa približavanja Uzvišenom. U hadisima Božijeg Poslanika, s.a.v.s., naglašava se da je govor refleksija stanja uma i srca. Poslanik, s.a.v.s., rekao je:

وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكَلِّمْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ

*Onaj ko vjeruje u Boga i Sudnji dan
neka kaže dobro ili neka šuti.*⁸⁵

Međutim, ljudska se komunikacija decidno opisuje kao ibadet u hadisu koji bilježe Buhari i Muslim, gdje Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže:

⁸³ Ad-Dāriyāt, 56.

⁸⁴ Vidi: Ibn Kešir, *Tafsir*, Dār at-ṭayyiba, 1999, tom 7, str. 425.

⁸⁵ Al-Buḥārī, *Ṣaḥiḥ*, Adab, 5672; Muslim, *Ṣaḥiḥ*, Īmān, 74.

وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ

*Lijepa riječ je sadaka.*⁸⁶

Ibn Hadžer u komentaru ovog hadisa kaže: “Razlog zbog koga je lijepa riječ sadaka jeste efekt koji izaziva. Kada se novac da kao sadaka, unese radost u srce darovanom i ukloni loše iz srca. To isto u srcu izazove lijepa riječ.”⁸⁷

I sljedeći kur’anski ajet:

وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

**...i govorite ljudima dobro, namaz
uspostavljajte i zekat dajite...**⁸⁸

jeste osnova za tvrdnju da je komunikacija ibadet. Posebno je bitno uočiti kontekst naredbe da se ljudima govori dobro. Idžma (konsenzus) muslimanskih učenjaka jeste da su namaz i zekat neosporni stubovi islamskog identiteta. Naredba da se ljudima govori dobro ne samo da se spominje već se stavlja ispred obaveze namaza i zekata.

Veza komunikacije, verbalne i neverbalne, s ibadetom može se pronaći u mnogim hadisima Vjerovjesnika, s.a.v.s. Hadis u čijem sadržaju imamo obje dimenzije, verbalnu i neverbalnu, u kontekstu ibadeta jeste hadis upozorenja na Božiju kaznu. Jednom je prilikom Vjerovjesnik, s.a.v.s.,

⁸⁶ Al-Buḥārī, *Šaḥiḥ*, Ġihād, 2727; Muslim, Zakāh, 1009.

⁸⁷ Al-ʿAsqalānī, Ibn Ḥaġar, *Fatḥ al-Bārī*, tom 10, str. 449.

⁸⁸ Al-Baqara, 83.

spomenuo džehennemsku vatru, zatražio od Boga zaštitu i odmahnio glavom tri puta, a zatim rekao:

اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ

*Vatre se čuvajte, pa čak ako samo pola hurme darujete!
A ako nemate ništa kod sebe, onda makar lijepom riječju.*⁸⁹

Vjerovjesnik, s.a.v.s., daje smjernicu svojim sljedbenicima da se dijeljenjem sadake čuvaju vatre na budućem svijetu. U tome, prema vjerovjesničkoj formulaciji, veličina ili količina nema najznačajniju ulogu. Iskaz se završava jasnom porukom da neverbalni postupak, tj. dijeljenje sadake, koji je ibadet, može imati svoj nastavak u verbalnom obliku. Lijepa riječ, sintagma koja je inače kur'anskog porijekla, čin je robovanja i odanosti Bogu, a izvire iz smisla ljudskog postojanja, što je, u skladu s ranije citiranim ajetom, spoznaja Uzvišenog.

Bitno je kazati i to da se u kur'anskom tretiranju ljudskog govora u svim aspektima i dimenzijama nasuprot lijepog govora pojavljuje i sintagma "pokvareni govor" (*el-kelime el-habise*).⁹⁰ Bez ulaženja u opširniju elaboraciju navedenog, smatramo bitnim ukazati na to da je temeljni odnos u islamu onaj koji čovjek uspostavlja s Uzvišenim Gospodarom, i to najprije verbalnim iskazom o Njemu. U tefsirima se navodi da je značenje kur'anske sintagme "lijepa riječ" upravo "svjedočiti da je On Jedan", te da iz toga izvire svako dobro i osnova je pozitivne motivacije uopće.⁹¹ Naravno, čovjek u svojoj

⁸⁹ Muslim, *Šaḥīḥ*, Zakāh, 1016.

⁹⁰ Ibrāhīm, 24-26.

⁹¹ At-Ta'alibi, *Al-Ġavhar al-ḥisān fī tafsīr al-Qur'ān*, Dār ilhyā' at-turāt al-'arabiyy, Bayrūt, 1418. h. god., tom 3, str. 380.

izvornoj naravi i u svom odnosu prema Stvoritelju upravo komunikacijom iznosi prefinjene refleksije unutrašnjeg srčanog, duhovnog i intelektualnog stanja, čime se i ostvaruje u svom vjerskom identitetu.

3.2. Komunikacija kao intencija učenja islama

U uvodnom dijelu poglavlja spomenuli smo da je smjernica u razumijevanju komunikacije u učenju islama kur'anski ajet:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا
إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali.

**Najugledniji kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji;
Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa.⁹²**

Naravno, kur'anski tekst u svojoj širini i nadnaravnosti nosi nadvremenske poruke i vrijednosti. Islamski diskurs u komunikaciji počiva na općem islamskom principu koji kaže da je međusobno upoznavanje ljudi jedna od intencija stvaranja. Ljudskoj se interakciji time daje poseban značaj. El-Bejdavi u svom tefsiru, tumačeći citirani ajet, kaže: "Stvorio vas je i na narode i plemena podijelio kako biste se upoznawali jedni s drugima, a ne uzdizali i dičili porijeklom, roditeljima i plemenima."⁹³ Čitanje kur'anskog teksta i njegovo

⁹² Al-Ḥuḡurāt, 13.

⁹³ Al-Bayḏāwī, Naṣīr ad-dīn Abdullāh b. 'Umar, *Tafsīr*, Dār ihyā at-turāt al-'arabiyy, Bayrūt, 1418, h. god., tom 5, str. 137.

uvodenje u korito života predstavlja izazov svakoj generaciji muslimana. Uzor i obrazac za takvo djelovanje jeste život Vjerovjesnika, s.a.v.s., o čemu nam jasno govori odgovor Aiše, r.a., njegove supruge, koja je na pitanje kakav je bio karakter, moral i etika Vjerovjesnika, s.a.v.s., rekla:

كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنُ

*Njegov moral bio je Kur'an.*⁹⁴

Cjelovit život Poslanika, s.a.v.s., ukazuje na krajnju otvorenost za komunikaciju. Božiji Poslanik, s.a.v.s., praktično potvrđuje da je komunikacija osnovna intencija u učenju islama. Štaviše, možemo kazati da je jedini odgovor na mnogobolžačke verbalne i fizičke napade na Muhammeda, s.a.v.s., i prve muslimane u mekanskom periodu bilo traženje slobode govora. U mnogim svojim obraćanjima Poslanik, s.a.v.s., traži da ga fizički ne napadaju i da je njegov jedini zahtjev da prenese poruku za koju ga je Gospodar zadužio.⁹⁵

Analiza kraja ajeta dodatno pojašnjava osnovne premise u komunikaciji utemeljenoj na izvorima učenja islama. Polazište je da su svi ljudi jednaki, a da je jedina osnova davanja prednosti njihova svijest o Bogu. Posebno je značajno da se ovo polazište naglasi u međumuslimanskoj interakciji, a u općem smislu insistirati na tome da su svi ljudi jednaki u stvaranju, tj. njihova je vrijednost je u tome što su Božija

⁹⁴ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 6, str. 91, broj 24645.

⁹⁵ Isto, tom 3, str. 322, broj 14496.

stvorenja. Eš-Šatibi navodi da je ovaj ajet općeg značenja, dakle potpune inkluzije, te da obuhvata sva ljudska bića.⁹⁶

3.3. Komunikacija u optimalnom sadržaju i formi

Islamski principi koji se primjenjuju prije samog djelovanja jesu znanje, poštivanje stručnosti i kompetencija. Pored toga, usavršavanje, suštinsko i estetsko, spada u ono što kur'anski i sunnetski tekstovi naglašavaju u kontekstu komunikacije. Uzvišeni kaže:

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ
يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا

Reci robovima Mojim da govore samo ono što je najbolje, jer bi šejtan mogao posijati neprijateljstvo među njima; šejtan je, doista, čovjekov otvoreni neprijatelj.⁹⁷

Najbolje što čovjek može izreći u odnosu prema Stvoritelju jeste priznanje Njegova postojanja i iskazivanje svoje odanosti Njemu, što se naglašava u klasičnim tefsirima.⁹⁸ Međutim, klasični komentatori Kur'ana naglašavaju da se ajet odnosi i na komunikaciju među ljudima. Posebno je bitno istaći da se ovo posebno odnosi na ono što se u savremenom diskursu naziva "kriznim situacijama", jer je povod objave ovog ajeta žalba plemenitih ashaba na verbalno i fizičko zlostavljanje od mnogobožaca. Uzvišeni Gospodar upućuje odane Sebi

⁹⁶ Aš-Šatibi, Ibrāhīm b. Mūsā, *Al-'Itiṣām*, Dār Ibn 'Affān, Riyāḍ, 1992, str. 501.

⁹⁷ *Al-Isrā'*, 53.

⁹⁸ As-Suyūṭī, Ġalāl ad-dīn Abdurrahmān b. Abū Bakr, *Ad-Durr al-manṭūr*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1993, tom 5, str. 301.

da njihov odgovor bude samo ono što je najbolje.⁹⁹ Ostaje re-torička dimenzija ajeta, a ona se sublimira u činjenici da se komparacijom pridjeva ukazuje na to da govoru treba dati optimalni sadržaj i formu. Nije dovoljno govoriti dobro, što je osnova i smatra se minimalnim zahtjevom, već je obaveza uložiti maksimalni napor kako bi se kazalo ono što je najbolje. Također, vjerovjesnički diskurs jasno ukazuje na usavršavanje kao suštinsku i estetsku vrijednost u islamu. Opisujući ono što Uzvišeni voli, Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao je:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلًا أَنْ يَتَّقَنَهُ

*Zaista Allah voli kada neko od vas nešto radi da to i usavrši!*¹⁰⁰

Odabrali riječi, uvažiti kontekst i primijeniti odgovarajući način ubraja se u osnovne postulate komunikacije u vjerovjesničkom obrascu. Preporuka da se usavrši ta praktična primjena navedenog kroz vjerovjesničku praksu sinteza su teorijskog i praktičnog okvira komunikacije. Detaljne analize i studije muslimanskih i nemuslimanskih istraživača do danas nisu otkrile niti jednu prazninu u kontekstu harmonije verbalne i praktične dimenzije poslaničkog naslijeđa.

Nadalje, iz velikog broja primjera jasno se može vidjeti da je Poslanik, s.a.v.s., pored osobine oslanjanja na Stvoritelja, u čemu prednjači nad svim drugim ljudima, primjenjivao princip koji Objava nosi u sebi, a to je uvažavanje

⁹⁹ Al-Ğawzī, Ğamāl ad-dīn Abduraḥmān b. 'Alī, *Zād al-masīr fī 'ilm at-tafsīr*, Dār al-kitāb al-'arabiyy, Bayrūt, 1422., h. god., tom 5, str. 46.

¹⁰⁰ Aṭ-Ṭabarānī, Abū al-Qāsim Sulaymān b. Aḥmad, *Al-Mu'ğam al-awsaṭ*, Dār al-ḥaramayn, Qāhire, 1995, tom 1, str. 275, broj 897; Abū Ja'la, *Musnad*, tom 7, str. 349, broj 4386.

uzročno-posljedičnih veza. Neke od ovih primjera navest ćemo kada budemo tretirali različite okvire vjerovjesničke komunikacije u slijedećim poglavljima rada.

3.4. Govorenje istine – osnova u komunikaciji

Bitna karakteristika islamskog diskursa u komunikaciji jeste istina. Među imenima Uzvišenog jeste i lijepo ime El-Hakk, Istina, što je također opis Njegove Objave, časnog Kur'ana. To je i osnovno načelo islama i smatra se najvećom vrijednošću u življenju vjerskog identiteta. Uzvišeni kaže:

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

**Mi Kur'an s istinom objavljujemo, i s istinom je objavljen.
A tebe smo poslali samo zato da radosne vijesti donosiš i
da opominješ.¹⁰¹**

Osnova u govoru jeste da mora biti istinit. Istina se najčešće definira kao podudaranje verbalnog iskaza s onim što u stvarnosti jeste. Izuzetno je značajno da se u vjerskom smislu laž, nasuprot tome, smatra jednim od najvećih grijeha. Najprije se osuđuje laž o Stvoritelju, dakle ono što jezici izreknu o Bogu, a nije istina. Uzvišeni kaže:

انظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا

**Pogledaj kako izmišljaju laž o Bogu!
A to je dovoljno da se teško ogriješe.¹⁰²**

¹⁰¹ Al-Isrā', 105.

¹⁰² An-Nisā', 50.

Zatim se jednako tako zabranjuje iznošenje neistine o vjeri, tj. odnosu koji ljudi trebaju imati prema svom Gospodaru. Uzvišeni kaže:

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ

I ne govorite neistine jezicima svojim: “Ovo je dopušteno, a ovo je zabranjeno”, da biste tako o Bogu neistine iznosili.

Oni koji o Bogu govore neistine – neće uspjeti.¹⁰³

U najširem smislu i opsegu laž se decidno zabranjuje kur’anskim tekstom i smatra se pokazateljem odsustva ili slabosti vjerovanja. Naravno, komunikacija osoba izgrađenog vjerskog identiteta podrazumijeva da će princip govorenja istine biti vodilja i smjernica u interakciji. Uzvišeni kaže:

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ

Usuđuju se da laži izmišljaju samo oni koji u Božije riječi ne vjeruju, i oni su pravi lažljivci.¹⁰⁴

Vjerovjesnik, s.a.v.s., eksplicitno naređuje da se govori istina, pa čak i kada to ne odgovara ljudskim prohtjevima. Rekao je:

قُلِ الْحَقُّ وَإِنْ كَانَ مُرًّا

*Reci istinu, makar ona gorka bila.*¹⁰⁵

¹⁰³ An-Naḥl, 116.

¹⁰⁴ An-Naḥl, 105.

¹⁰⁵ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 5, str. 159, broj 21453.

Treba spomenuti da se ovo posebno naglašava u odgoju i obrazovanju, s obzirom na to da se njima formira ličnost koja će učestvovati u društvenom životu, o čemu ćemo govoriti kroz konkretne primjere u poglavlju posvećenom ovoj temi.

Možda se izrazito vjerovjesničko upozorenje na opasnost laži može razumjeti iz hadisa o licemjeru i licemjerstvu. Poslanik, s.a.v.s., rekao je:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا، أَوْ كَانَتْ فِيهِ خَصَلَةٌ مِنَ الْأَرْبَعِ، كَانَتْ فِيهِ خَصَلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدْعَهَا: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ

*Kada se četvero nađu kod osobe – licemjer je, a ako bude imala jedno od njih, tada ima osobinu licemjera, sve dok je se ne oslobodi. Kada govori, laže; kada obeća, ne ispunjuje obećanje; kada da riječ, prevari i kada se posvađa, sve granice zanemari.*¹⁰⁶

Kroz komunikaciju se pokazuje kredibilitet svake osobe pa je stoga pridržavanje principa istine u govoru fundamentalno polazište komunikacije utemeljene na izvorima učenja islama. Koliko je značajno govoriti istinu u svakoj situaciji, svjedoči Poslanikov, s.a.v.s., hadis u kojem kaže da garantira mjesto u središtu Dženneta onome ko ostavi laž, pa čak i kada se šali.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Al-Buḥārī, *Šaḥiḥ*, Maẓālim, 2327; Muslim, *Šaḥiḥ*, Īmān, 106.

¹⁰⁷ At-Tirmidī, *Šaḥiḥ*, Adab, 4800. Što se tiče hadisa koji dozvoljavaju laž u specifičnim situacijama – a posebno se izdvajaju tri: pomirivanje zavađenih, ratno stanje i udovoljavanje bračnom drugu – smatramo da ih je najbolje razumijevati u svjetlu hadisa: "Zaista je u širini govora pribježište da se ne mora slagati." Hadis se prenosi od 'Imrāna b. Huṣayna, r.a., kao mevkuf predanje. Al-Buḥārī, Muḥammad b. Ismā'il,

3.5. Znanje kao osnova u komunikaciji

Znanje zauzima posebno mjesto u učenju islama. Izjava vjere sadrži dva strukturalna dijela: svjedočenje jednoće Boga i svjedočenje poslanstva Muhammeda, s.a.v.s. Oba dijela iziskuju, shodno kur'anskim smjernicama, znanje.¹⁰⁸ Opći princip komunikacije jeste da ona mora biti utemeljena na znanju. Najprije znanju prije samog postupka; uočit ćemo da Buhari u naslovu jednog od poglavlja knjige o znanju u svom *Sahihu* kaže: "Znanje prije riječi i djela."¹⁰⁹

U klasičnoj islamskoj literaturi opširno se izlaže pitanje primarnih obaveza. Uvažavajući činjenice da postoje različita mišljenja, mnogi učenjaci smatraju da obaveza znanja o Bogu prethodi svim drugim.¹¹⁰ Znanje o vjeri, principima, propisima i etici te znanje o stvorenjima općenito dolazi tek nakon znanja o Stvoritelju.

U časnom Kur'anu Uzvišeni postavlja preduvjet govoru pa kaže:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ
وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

**Ne povodi se za onim što ne znaš! I sluh, i vid,
i razum, za sve će se to, zaista, odgovarati.¹¹¹**

Al-Adab al-mufred, Dār al-bašāir al-islāmiyya, Bayrūt, 1989, str. 297.

¹⁰⁸ Vidi: Muḥammad, 19; Al-Ḥuḡurāt, 7.

¹⁰⁹ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, 'Ilm, Bāb al-'ilm qabl al-qawl wa al-'amal.

¹¹⁰ Al-Qurṭubī, Abū Abdullāh Muḥammad b. Aḥmad, *Al-Ġāmi' li aḥkām al-Qur'ān*, Dār al-kutub al-mišriyya, Qāhira, 1964, tom 7, str. 290.

¹¹¹ Al-Isrā', 36.

Taberi, tumačeći “povođenje” u semantičkom smislu, povezuje ga s govorom te naglašava da osoba ne bi trebala iznositi ono o čemu nema znanja, dakle ono što nije vidjela, čula ili na neki drugi način saznala.¹¹²

Posebnu pažnju refleksijama ovog principa posvetit ćemo u poglavlju u kojem govorimo o komunikaciji u odgoju i obrazovanju. U vjerovjesničkom je diskursu mnogo tekstova koji govore o značaju znanja, vrijednosti tragalaca za znanjem, ugledu znalaca i nagradi koju će imati. Međutim, bitno je spomenuti da se u vjerovjesničkom diskursu rijetko i u iznimnim slučajevima pronalaze situacije u kojima se Poslanik, s.a.v.s., rasrdio. Dakako, to se dešavalo kada je to istina od njega iziskivala, pa nalazimo da je ne samo srdžba već i žestok ukor upućen onima koji su bez znanja govorili i postupali. Njihov nepravilan i vjerski neutemeljen odnos rezultirao je gubitkom života jednog od ashaba. Naime, kako nam bilježe Ebu Davud i drugi izvori, skupina je ashaba bila na putu. Kada su zanoćili na svom putu, jedan se od njih probudio u stanju nečistoće, a imao je ranu na glavi koja nije bila zacijelila. Upitao je saputnike šta da radi, a oni su mu bez znanja odgovorili da se mora kupati uprkos činjenici da to ugrožava život. Nakon što se okupao, ashabu se bolest pogoršala i on je preselio. Kada su Poslaniku, s.a.v.s., iznijeli ovaj slučaj, on je kazao:

قَتَلُوهُ قَتَلَهُمُ اللَّهُ أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَأَيُّمَا
شِفَاءَ الْعِيِّ السُّؤَالُ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَمَّمَ

¹¹² Aṭ-Ṭabarī, Abū Ġaʿfar Muḥammad b. Ġarīr, *Ġamiʿ al-bayān ʿan taʾwīl al-Qurʾān*, Muasassa ar-risāla, Bayrūt, 2000, tom 8, str. 80.

*Ubili su ga! Bog njih ubio! Zašto nisu pitali
ako ne znaju, jer je lijek za neznanje pitanje?!
Dovoljno mu je bilo tejemmum uzeti.*¹¹³

Hadis sadrži nekoliko bitnih poruka vezanih za princip znanja u komunikaciji. Prije svega, osuda postupka ukazuje na to da se radi o nedozvoljenom djelu, a žestoka verbalna osuda u formi dove da se radi o izuzetno opasnom postupku. Nadalje, Poslanik, s.a.v.s., liječi uzrok i usmjerava svakoga ko nema znanje da svoje neznanje potisne dinamičnim odnosom i interakcijom sa učenim kroz pitanje. U posljednjoj rečenici hadisa vjerovjesnički iskaz daje decidan odgovor na pitanje koje je postavio bolesni ashab. Uzmemo li u obzir da u Poslanikovim, s.a.v.s., hadisima nema osuda ove vrste, osim u iznimnim situacijama, te da je izraz "Bog njih ubio" veoma rijetko upotrebljavan u riječima Poslanika, s.a.v.s., uviđamo ozbiljnost pitanja znanja uopće.

Polazeći od ovog principa i spomenutih argumenata, nužno je istaći da se posebno u savremenom dobu mora ukazati na opasnost govora o vjeri bez adekvatne kvalifikacije ili naobrazbe, jer takav govor može rezultirati ozbiljnim društvenim problemima.

3.6. Funkcija komunikacije – čuvati suštinu i smisao

U učenju islama posebno mjesto zauzimaju suština i smisao. Forma čuva suštinu i smisao, a komunikacija u islamu ima svoju funkcionalnu zadaću upravo u ovom kontekstu. Prvi princip u ovom poglavlju govori da je sama ljudska

¹¹³ Abū Dāwūd, *Sunan*, Tahāra, 336.

interakcija ibadet, čin približavanja Stvoritelju, a ovaj je princip logični nastavak u aplikaciji i derivira se iz brojnih kur'anskih i hadiskih tekstova. U kur'anskom se diskursu posebno osuđuje *havl*, što označava svaku ljudsku aktivnost u kojoj se izgubio smisao.

Uzvišeni kaže:

وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ

...i u besposlice smo se s besposlenjacima upuštali...¹¹⁴

Tumačeći ovaj ajet, El-Buka'i veli: "Govorili smo ono što nema smisla."¹¹⁵ Komunikacija, shodno ovom kur'anskom ajetu, ne smije biti ogoljena od smisla, već, suprotno tome, mora nositi obilježje odabranog identiteta odanosti Bogu. Cjelokupna ljudska aktivnost, u kojoj komunikacija zauzima odveć ozbiljan opseg, uvijek se mora oblikovati smislom, s obzirom na to da je udaljavanje od smisla udaljavanje od Stvoritelja. Uzvišeni Bog u Kur'anu naglašava da ovakve tvrdnje, dakle da su stvaranje nebesa i Zemlje ogoljeni od smisla, mogu izgovoriti samo oni koji Njega negiraju.¹¹⁶

U kur'anskom diskursu o komuniciranju naglašava se proaktivan odnos negiranja svega u čemu nema smisla. Među najistaknutijim karakteristikama izgrađenog vjerničkog identiteta jeste da oni pripadaju onima:

¹¹⁴ Al-Muddattir, 45.

¹¹⁵ Al-Buqā'i, Ibrāhīm b. 'Umar, *Naẓm ad-durer fī tanāsuh al-ayāt wa as-suwar*, Dār al-kitāb al-islāmiyy, Qāhira, tom 8, str. 516.

¹¹⁶ Sād, 27.

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ

...i koji ostavljaju ono što je isprazno...¹¹⁷

Ajet se spominje u kontekstu osobina vjernika, a odnos vjernika prema navedenom navodi se kroz particip aktivni, što ukazuje na postojanost i kontinuitet radnje. Ez-Zedždžadž i drugi komentatori Kur'ana ističu da se ovaj pojam *lagv* ili "isprazno" odnosi na sve ono što nema smisao u govoru.¹¹⁸

Analiza poslaničkog verbalnog naslijeđa jasno ukazuje na to da je Muhammed, s.a.v.s., kroz svoje riječi upućivao na suštinu ljudskog postojanja. Najčešće bi se njegov govor prožimao "zikrom", spominjanjem i podsjećanjem na Uzvišenog, i to do te mjere da je njegova supruga Aiša, r.a., govorila:

يَذْكُرُ اللَّهَ فِي كُلِّ أَحْيَانِهِ

*Stalno bi Boga spominjao.*¹¹⁹

Također, u poučavanju je Poslanik, s.a.v.s., uvijek insistirao na suštini. Jednom mu je prilikom došao neki čovjek i kazao kako moli Boga za Džennet i traži kod Njega zaštitu od vatre te da nije vičan lijepo slagati rečenice, kako to rade Poslanik, s.a.v.s., i neki od njegovih ashaba. Doslovno je kazao da nije vičan "njihovim lijepim, ali nerazumljivim tonovima" u dovama. Poslanik, s.a.v.s., rekao mu je:

¹¹⁷ Al-Mu'minūn, 3.

¹¹⁸ Al-Sam'ānī, Abū Muẓaffar Maṣṣūr b. Muḥammad, *Tafsīr al-Qur'ān*, tom 3, str. 463.

¹¹⁹ Abū Ya'lā, *Musnad*, tom 8, str. 355.

حَوْلَهَا نُنْذِرُ

*O tome i mi govorimo tebi nerazumljivim tonovima.*¹²⁰

Dakle, riječi mogu imati posve različite forme, međutim, njihovo značenje može biti identično ili slično. Dok se motri suština, formalni iskaz neće biti narušen u smislu, što jasno čitamo iz Poslanikova, s.a.v.s., odgovora, dok zanemarivanje suštine i smisla neumitno narušava srž govora i komunikacije. Navedeno posebno treba uvažavati u kontekstu javne riječi i promocije islamskih vrijednosti, iako je i u porodičnoj i odgojnoj komunikaciji značajno, s obzirom na to da se upravo najveća šteta može načiniti komunikacijom u kojoj se neće nazirati suština i smisao. Odveć je mnogo primjera da se islamski diskurs čak i u većinski muslimanskim zemljama i društvima marginalizira i degradira upravo zbog neprimjerene komunikacije “nositelja” i promotora vjera.

3.7. Komunicirati samo u okviru dobra i dobročinstva

Među općim principima komunikacije posebno se ističe usmjerenje i intencija nositelja komunikacije. Budući da se u učenju islama vjerovanje i djelovanje povezuju i smatraju komplementarnim dimenzijama identiteta,¹²¹ prirodno je da se “činjenje dobra” najprije manifestira kroz komunikaciju u dobro i činjenju dobročinstva. Uzvišeni u Kur'anu usmjerava međuljudsku interakciju na dobro i svijest o Njemu, što bi

¹²⁰ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 3, str. 474, broj 15939.

¹²¹ U časnom se Qur'ānu u oko pedeset ajeta povezuju vjerovanje i djelovanje. Vidi npr.: 2:82; 4:57; 4:122; 7:42; 29:7; 29:9; 29:58; 35:7; 40:58; 42:22...

trebalo biti osnova i polazište interakcije.¹²² Ljudska sposobnost govora Božiji je dar. Upravo iz slobode izbora u upotrebi ovog dara izvire odgovornost, što je elementarno polazište tekstova Kur'ana i hadisa. Naime, preporuke vjerovjesničkog diskursa jesu korištenje dara govora i komuniciranje samo u okvirima dobra. Poslanik, s.a.v.s., u hadisu kaže:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ

*Onaj ko vjeruje u Allaha i Sudnji dan
neka kaže dobro ili neka šuti.*¹²³

Vrhunski se moral postiže isključivo kontroliranim govorom, a odnos vjerovanja u Boga i Sudnji dan s govorenjem dobra ukazuje na to da upravo odgovornost pred Stvoriteljem oblikuje verbalne iskaze kod osoba s izgrađenim islamskim identitetom. Stoga u Vjerovjesnikovim, s.a.v.s., riječima često pronalazimo jasne smjernice kako i kada da se govor koristi. Primjer je Poslanikov savjet:

مُرْ بِالْمَعْرُوفِ، وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَإِنْ لَمْ تَطِقْ ذَلِكَ
فَكُفَّ لِسَانَكَ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ

*Naređuj dobro i odvrćaj od zla, a ako to nisi u stanju, onda
neka ti jezik ne kaže ništa osim onoga što je dobro.*¹²⁴

¹²² Al-Mā'ida, 2.

¹²³ Ibn Hibbān, Muḥammad b. Ḥibbān, *Ṣaḥīḥ*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 1993, Birr, 374.

¹²⁴ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Ādāb, 6018; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Īmān, 74.

U ranoj muslimanskoj literaturi pronalazimo predanje izrazite jasnoće iz kojeg se može čitati usmjerenje prvih generacija muslimana u odnosu na govor. Ebu 'Ubejd el-Kasim b. Selam (preselio 224. h. god./839 po gregorijanskom kalendaru) bilježi predanje: "Onaj ko bude ubrajao govor u svoja djela, neće mnogo govoriti, a i kada govori, kazat će samo dobro."¹²⁵

Čak se i u najtežim životnim situacijama u Vjerovjesnikovu, s.a.v.s., životopisu pronalazi praktična primjena ovog principa. Prilikom preseljenja Poslanikova, s.a.v.s., sina Ibrahima u ranom djetinstvu Poslanik, s.a.v.s., pokazuje svoje emocije, ali u isto vrijeme ukazuje na ispravan odnos vjernika prema životnim iskušenjima. Dok je u naručju držao sina Ibrahima u smrtnom hropcu i dok su suze bile u njegovim, s.a.v.s., očima, rekao je:

إِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ، وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ، وَلَا نَقُولُ إِلَّا مَا يَرْضَى رَبُّنَا
وَإِنَّا بِفِرَاقِكَ يَا إِبْرَاهِيمَ لَمَحْزُونُونَ

Zaista su oči suzne, srce je tužno, a ne govorimo ništa osim onoga čime je naš Gospodar zadovoljan. Zaista smo, o Ibrahime, tužni zbog rastanka s tobom.¹²⁶

Također, u vjerovjesničkoj se praksi verbalno i neverbalno insistira na dobru i dobročinstvu. To je jasna odrednica, bez obzira na to o kojem se aspektu ljudskog života radilo. U

¹²⁵ Abū 'Ubayd, al-Qāsim b. Salām, *Al-Īmān*, Maktaba al-ma'arif, 2000, str. 57; Ibn al-Mubārak predaju vezuje za čestitog halifu 'Umara b. 'Abd al-Azīza; vidi: *Az-Zuhd*, Dār al-kutub al-ilmīyya, Bayrūt, str. 129.

¹²⁶ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Ġanā'iz, 1303; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Faḍā'il, 2315; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 20, str. 316, broj 13014.

nastavku bavit ćemo se konkretnim primjenama principa u različitim kontekstima komunikacije.

3.8. Zaštita časti i dostojanstva u komunikaciji

Intencija islamskog prava jeste zaštititi čast i dostojanstvo svake osobe. S obzirom na to da se upravo kroz komunikaciju događa ugrožavanje ovog temeljnog ljudskog prava, u učenju islama posebna se pažnja posvećuje čuvanju časti ljudi. Najprije se ističe da se u najveće grijeha svrstava lažno svjedočenje pa se bilježi da je Poslanik, s.a.v.s., rekao:

أَلَا أُتَبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَائِرِ؟ قَالَ: قَوْلُ الزُّورِ

Hoćete li da vas obavijestim o najvećem od svih grijeha?

Reče: "Lažno svjedočenje!"¹²⁷

Pridjev *lažno* uz riječ *svjedočenje*, dakle verbalni iskaz, jasno ukazuje na napad na integritet osobe. Izraz u hadisu općeg je značenja pa se iz njega razumije da je strogo zabranjeno ugrožavati čast muslimana ili nemuslimana. U Kur'anu se naglašava da je obaveza kada se čuje ono što narušava čast, pomisliti samo ono što je dobro.¹²⁸

Zatim, posebno se u međuvjerničkim odnosima insistira na zaštiti časti. U hadiskim se tekstovima navodi velika nagrada onome ko u komunikaciji štiti čast svoga brata. Poslanik, s.a.v.s., kaže:

¹²⁷ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Adab, 5977.

¹²⁸ An-Nūr, 12.

مَنْ ذَبَّ عَنْ لَحْمِ أَخِيهِ بِالْغَيْبَةِ ، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُعَذِّبَهُ مِنَ النَّارِ

Onaj ko zaštiti čast svog brata kada se na njega napada – Allah na Sebe uzima obavezu da ga oslobodi od vatre (Džehennema).¹²⁹

Sa druge strane, kur'anski i hadiski tekstovi upozoravaju na žestoku kaznu svakoj osobi koja svojim jezikom narušava čast drugih. Uzvišeni kaže:

وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ

...i ne ogovarajte jedni druge! Zar bi nekome od vas bilo drago da jede meso umrloga brata svoga – a vama je to odvratno...¹³⁰

Poslanik, s.a.v.s., vidio je prilikom Miradža ljude kako bakarnim noktima ranjavaju svoja lica i grudi pa je upitao me-leka Džibrila, a.s., ko su oni. Džibril, a.s., odgovori:

هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ لُحُومَ النَّاسِ، وَيَقَعُونَ فِي أَعْرَاضِهِمْ

To su oni koji jedu meso drugih ljudi i napadaju na njihovu čast.¹³¹

¹²⁹ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 45, str. 583, broj 27609.

¹³⁰ Al-Ḥuḡurāt, 12.

¹³¹ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 21, str. 53, broj 13340; An-Nasā'i, *Sunan*, Ādāb, 4878.

Poslanička je praksa dosljedna u primjeni ovog principa, a posebno treba istaći njegov značaj u javnoj komunikaciji u savremenom kontekstu.

3.9. Primjereno i umjereno komuniciranje

Uz princip komunikacije u optimalnom sadržaju i formi u učenju islama značajna se pažnja posvećuje i kvantitativnom i kvalitativnom aspektu komunikacije. Kur'anski i hadiski tekstovi, kao i životopis Poslanika, s.a.v.s., obiluju primjerima primjerene i umjerene komunikacije. Čak se iz ranog perioda poslanstva bilježi da je na neprimjerene verbalne napade, konkretno iskrivljavanje imena Muhammeda, s.a.v.s., Poslanik odgovarao riječima:

أَلَا تَعَجَّبُونَ كَيْفَ يُصْرَفُ عَنِّي شَتْمُ قُرَيْشٍ كَيْفَ
يَلْعَنُونَ مُذَمَّمًا، وَيَشْتُمُونَ مُذَمَّمًا، وَأَنَا مُحَمَّدٌ

Zar se i vi ne čudite kako me zaobilazi vrijeđanje Kurejšija; oni vrijeđaju Muzemmema (pokudenog) i psuju Muzemmema, a ja sam Muhammed (pohvaljen).¹³²

U poslaničkom modelu ponašanja komuniciranje je etično, moralno i principijelno. Poslanik, s.a.v.s., rekao je:

¹³² Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 12, str. 284, broj 7330.

إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا، وَإِنَّ
أَبْغَضَكُمْ إِلَيَّ وَأَبْعَدُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ التَّرْتَارُونَ وَالْمُتَشَدِّقُونَ
وَالْمُتَفَيِّهُونَ

*Zaista su mi najdraži i najbliži od vas na Sudnjem danu oni koji su najbolje etike. Zaista su mi najmrži i najdalji od mene na Sudnjem danu brbljivci, usiljeni i oholi.*¹³³

Primjerena i umjerena komunikacija upravo isključuje spomenute negativnosti u komunikaciji. Brbljivost, usiljenost i oholost podrazumijevaju i očituju se kroz neprimjeren govor i pretjerivanje u iskazima. Vjerovjesnički stil govora sušta je suprotnost i radi se o odmjerenom, neusiljenom i dostojanstvenom govoru. Ranije spomenuta predaja da je njegov, s.a.v.s., moral bio Kur'an¹³⁴ nadopunjava se opisom načina na koji bi Poslanik govorio. Aiša, r.a., rekla je:

كَانَ كَلَامُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَضْلًا يَفْقَهُهُ كُلُّ أَحَدٍ
لَمْ يَكُنْ يَسْرُدُهُ سَرْدًا

*Govor Vjerovjesnika, s.a.v.s., bio je primjeren, svima razumljiv i nije nikada prebrzo govorio.*¹³⁵

U kasnijem periodu poslanstva, odnosno medinskom, u religijski pluralnom društvu Vjerovjesnik, s.a.v.s., zadržao je istu karakternu osobinu. Jevreji su pozdravljali Poslanika, s.a.v.s., riječima “sam alejke”, što u prijevodu znači “smrt tebi”,

¹³³ At-Tirmidī, *Sunan*, Birr, 2018.

¹³⁴ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 6, str. 91, broj 24645.

¹³⁵ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 41, str. 520, broj 25077.

umjesto “selam alejke”, “pozdrav (mir) tebi”, pa je Aiša, r.a., rekla: “Smrt vama, prokletnici!” Poslanik, s.a.v.s., ukorio ju je i kazao da bude odmjerena. Ona je upitala Poslanika, s.a.v.s., zar nije razumio ono što mu govore. Vjerovjesnik, s.a.v.s., reče da je razumio te da je njegov odgovor slijedeći:

فَقَدْ قُلْتُ: وَعَلَيْكُمْ

Zaista sam im rekao: “I vama isto to (Ve alejkum)!”¹³⁶

Čak i kada je uvreda teška, učenje islama nalaže odmjerenu i primjeren odgovor. Stoga se može kazati da se u kvalitetu insistira na primjerenosti komunikaciji, a u kvantitetu na komunikaciji s mjerom. Kur’anske smjernice, između ostalih lijepo ophođenje i izbjegavanje neznalica,¹³⁷ protkale su vjerovjesnički život. Komunikacija misije, gdje se sve promatra kao dio poziva, umjesto komunikacije u misiji, kada se isključivo verbalno poziva, potaknula je društvene promjene s kontinuiranim refleksijama na stvarnost do našeg vremena. U komentaru spomenutog ajeta kaže se da Vjerovjesnik, s.a.v.s., ne treba na uvrede odgovoriti uvredama, već se prema nezalicama treba ponašati na taj način da i onima koji njemu, s.a.v.s., uskraćuju poštovanje ne uskrati sa svoje strane poštovanje niti da bude nepravedan prema onima koji su prema njemu, s.a.v.s., nepravedni.¹³⁸

¹³⁶ Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ, Isti’dan*, 6256.

¹³⁷ Al-A’rāf, 199.

¹³⁸ As-Sa’di, Abdurahman b. Nāṣir, *Taysīr al-Karīm al-Raḥīm fī tafsīr kalām al-Mannān*, Mu’assasa ar-risāla, Bayrūt, 2000, str. 313.

3.10. Obzirnost i blagost u komunikaciji

Među etičkim normama komunikacije u islamu posebno mjesto pripada osobinama obzirnosti i blagosti. Možemo kazati da se radi o načelu, duhu i intenciji vjerski orijentirane i modelirane komunikacije. U kur'anskom tekstu pronalazimo da se navedeno traži čak i u najtežim komunikološkim ambijentima. Musa, a.s., i njegov brat Harun, a.s., dobijaju naredbu da u komunikaciji s faraonom govore "blage" riječi. Cilj je da se sagovornik opameti i vrati pravilnoj percepciji svoje veze sa Stvoriteljem. Uzvišeni kaže:

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ

...pa mu blagim riječima govorite,
ne bi li razmislio ili se pobojava!¹³⁹

Također, u istom se kontekstu spominje pozivanje vjeri i promocija vrijednosti, s tim da se upotrebljava termin *mu-drost* (hikma). Uzvišeni kaže:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ
أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مِمَّنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj
i s njima na najljepši način raspravljaj! Gospodar tvoj zna
one koji su zalutali s puta Njegova, i On zna one koji su na
Pravome putu.¹⁴⁰

¹³⁹ Tā-Hā, 44.

¹⁴⁰ An-Naḥl, 125.

U vjerovjesničkoj praksi pronalazimo mnoge primjere obzirnosti i blagosti u komunikaciji, verbalnoj i neverbalnoj, pa se čak takav odnos navodi kao Božija milost s jedne strane i razlog uspjeha Poslanika, s.a.v.s., u njegovoj misiji s ljudima s druge strane. Uzvišeni kaže:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ، وَلَوْ كُنْتَ
فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ

**Samo Božijom milošću ti si blag prema njima; a da si
osoran i grub, razišli bi se iz tvoje blizine...**¹⁴¹

Hadisi Vjerovjesnika, s.a.v.s., naglašavaju da je blagost osobina koja se traži u svemu. Poslanik, s.a.v.s., rekao je:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ

*Zaista Bog Uzvišeni voli blagost u svemu!*¹⁴²

Sličan se hadis spominje upravo u kontekstu komunikacije i to u kriznim ili konfliktnim situacijama. Hadis smo ranije naveli prilikom pojašnjenja principa primjerene i odmjerene komunikacije, ali ga ovdje navodimo u cijelosti, kako bi se i princip blagosti i obzirnosti dodatno potvrdio kroz verbalnu i neverbalnu poslaničku tradiciju.

¹⁴¹ Ālu 'Imrān, 159.

¹⁴² Ibn Ḥibbān, *Ṣaḥīḥ*, Rifq, 547.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ الْيَهُودَ دَخَلُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: السَّأَمُ عَلَيْكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: السَّأَمُ عَلَيْكُمْ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: السَّأَمُ عَلَيْكُمْ يَا إِخْوَانَ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيرِ، وَلَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضَبُهُ، فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ، مَهْ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَا سَمِعْتَ مَا قَالُوا؟ قَالَ: أَوْ مَا سَمِعْتَ مَا رَدَدْتُ عَلَيْهِمْ؟ يَا عَائِشَةُ، لَمْ يَدْخُلِ الرَّفْقُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَلَمْ يُنَزَعْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ

Od Enesa b. Malika, r.a., prenosi se da su neki Jevreji ušli kod Vjerovjesnika, s.a.v.s., pa su rekli: "Smrt (es-sam) tebi!" Vjerovjesnik je odgovorio: "Vama smrt (es-sam)!" Aiša, r.a., reče: "Vama smrt, braćo majmuna i svinja, neka je na vas Božije prokletstvo i srdžba!" Poslanik, s.a.v.s., na to reče: "Polahko, Aiša!" Ona upita: "Božiji Poslaniče, zar nisi čuo šta su rekli?" On, s.a.v.s., odgovori: "Zar ti nisi čula šta sam im odgovorio? Aiša, neće blagost biti u nečemu, a da to neće uljepšati. Neće se iščupati iz nečega, a da to neće ostati ružno."¹⁴³

Kroz životopis Poslanika, s.a.v.s., nalazimo da su njemu najbliže osobe posvjedočile krajnju obzirnost i blagost. Enes b. Malik, r.a., dječak u službi Božijeg Poslanika, s.a.v.s., kaže:

خَدَمْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تِسْعَ سِنِينَ، فَمَا قَالَ لِي لَشَيْءٍ فَعَلْتُهُ: لَمْ فَعَلْتُ كَذَا وَكَذَا، وَمَا قَالَ لِي لَشَيْءٍ لَمْ أَفْعَلْهُ: أَلَا فَعَلْتُ كَذَا وَكَذَا

¹⁴³ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 21, str. 167, broj 13530.

“Služio sam Vjerovjesnika, s.a.v.s., devet godina. Nikada mi nije rekao za nešto što sam uradio: ‘Zašto si to uradio?’, niti mi je rekao za nešto što nisam uradio: ‘Zašto nisi uradio to i to?’”¹⁴⁴

Na osnovu iščitavanja brojnih životopisa možemo kazati da je u postupcima Poslanika, s.a.v.s., blagost pravilo, a srdžba izuzetak, dakako opravdan i kontekstualno potpuno shvatljiv, o čemu ćemo govoriti u slijedećim poglavljima.

3.11. Sinteza verbalne i neverbalne komunikacije

Zadatak Vjerovjesnika, s.a.v.s., jeste da prenese poruku svog Stvoritelja i praktično pokaže njenu primjenu u stvarnosti. U radu smo se fokusirali na komunikaciju koja po svojoj osnovnoj podjeli može biti verbalna i neverbalna, pa je nužno pozabaviti se principom sinteze ovih dviju vrsta komunikacije u učenju islama.

Najprije, kur’anski tekst jasno ukazuje na obavezu primjene onoga što osoba govori. Uzvišeni kaže:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ
كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

O vjernici, zašto govorite ono što ne radite? O, kako je Bogu mrsko kada govorite riječi koje djela ne prate!¹⁴⁵

Analiza Vjerovjesnikova, s.a.v.s., života jasno nam pokazuje upravo ovu karakteristiku, a to je da Poslanik, s.a.v.s.,

¹⁴⁴ Isto, tom 20, str. 182, broj 12784.

¹⁴⁵ Aš-Šaff, 2-3.

prednjači u svemu što naređuje ili preporučuje ljudima oko sebe. Bez obzira na to radi li se o ibadetima, dobročinstvu prema ljudima, odnosu prema prirodi ili nečemu drugome Poslanik, s.a.v.s., uvijek praktično pokazuje i primjenjuje ono čemu poziva. Ovo je dalo dinamičnost njegovoj, s.a.v.s., misiji i učinilo da ostavi snažan utjecaj na kompletno društvo. Možda je najeklatantniji primjer govor Vjerovjesnika, s.a.v.s., prilikom dolaska u Medinu.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَفْشُوا السَّلَامَ، وَأَطْعِمُوا الطَّعَامَ
وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ، تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ

*Ljudi, širite mir (selam), nahranite gladne, klanjajte u noći dok ljudi spavaju, ući ćete u Džennet s mirom (selamom).*¹⁴⁶

To su bile najfrekventnije i najintenzivnije aktivnosti Poslanika, s.a.v.s., tokom cijelog perioda boravka u Medini, sve do preseljenja na ahiret. U predajama se navodi, a o tome će više biti riječi u poglavlju o porodičnoj komunikaciji, da je svoju porodicu i bližnje najviše podsticao na ovakav stil života, kako verbalno tako i vlastitim primjerom.

Značaj sinteze verbalnog i praktičnog naglašava se u brojnim hadisima Vjerovjesnika, s.a.v.s., a koliko je ovo pitanje usko vezano za odnos prema Objavi, govori nam i hadis o vrijednosti kur'anskih sura. U hadisu Poslanik, s.a.v.s., kaže:

¹⁴⁶ Ibn Māğā, *Sunan*, Iqāma aš-šalāh, 1334.

يَأْتِي الْقُرْآنُ وَأَهْلُهُ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ بِهِ فِي الدُّنْيَا تَقْدُمُهُ سُورَةُ الْبَقَرَةِ وَأَلْ
عِمْرَانَ تَأْتِيَانِ كَأَنَّهُمَا غَيَابَتَانِ ... تُجَادِلَانِ عَنْ صَاحِبِهِمَا

*Doći će Kur'an i njegova porodica, a to su oni
koji po njemu rade na ovom svijetu. Predvodit će
ih sure El-Bekare i Alu 'Imran, doći će kao dva
oblaka... Branit će onoga ko ih je znao.*¹⁴⁷

Bitno je spomenuti da se upravo ovaj vjerovjesnički odnos smatra značajnim elementom u uspjehu njegove, s.a.v.s., misije. Komunikacija Vjerovjesnika, s.a.v.s., urezala se duboko u sjećanje ljudi koje je on odgajao upravo zbog praktične primjene kojoj su svjedočili živeći s njim.

¹⁴⁷ At-Tirmidī, *Sunan*, Fada'il al-Qur'an, 2883.

POSLANIČKI MODEL PORODIČNE KOMUNIKACIJE

Koncept stvaranja u učenju islama eksplicitno ukazuje na smisao ljudskog bivstvovanja u parovima.¹⁴⁸ U savremenom društvenom kontekstu naglašava se pripadnost spolu te se postepeno razvija diskurs sukoba spolova u nastojanju da se “dokine” navodna dominacija jednog spola nad drugim. Možda je na najvećem udaru ove stvarnosti upravo porodica, s obzirom na to da se radi o primarnom modusu vezivanja spolova kroz brak i porodični život. Interakcija u širem društvenom životu refleksija je ovih primarnih odnosa i polazište je društvenog uređenja. Upravo smo zbog toga odabrali da, nakon pregleda općih načela i principa komunikacije u islamu, ponudimo uvod u porodičnu komunikaciju kroz prizmu vjerovjesničkog naslijeđa.

Dakako, svaka autentična interpretacija učenja islama polazi iz teorijskog okvira koji nude Kur'an i hadis, a sunnet nam pruža aplikativni obrazac teorijskom okviru. Neupitan značaj porodice i kriza koju doživljava porodica aktualiziraju ovo pitanje i komunikaciji u porodici daju dodatni značaj.

¹⁴⁸ Vidi: Ad-Dāriyāt, 49; An-Nağm, 45; Al-Qiyāma, 39.

Suštinsko je pitanje kako općenito zaštititi porodicu od neuspjeha, nesreće i raspada. Smatramo da je komunikacija unutar porodice, nakon oslanjanja na Božiju milost i pomoć, ključni element za uspjeh, sreću i opstojnost pojedinca i društva. Porodica koja ne komunicira u svojim se vrijednostima prepušta trendovima svoje okoline i neumitno gubi otpornost u odnosu na vanjske izazove. Društvene bolesti postaju vidljive tek kada se za to ispune unutrašnji uvjeti. Posebno je opasan rezultat odsustva kvalitetne komunikacije ono što možemo nazvati "emotivna ispraznost" s kojom sve društvene bolesti, pa i one na prvi pogled bezazlene, mogu postati pogubne. Neuspješan brak i nesretna porodica u društvu su poput tijela bez duše i neće davati okruženju energiju neopodnožnu za opstojnost i dinamičnost.

Prije svega želimo naglasiti da se savremena materijalizacija međuljudskih odnosa kosi s kur'anskim konceptom braka i porodice. Porodični je život Božiji znak, ajet, i nadi-lazi materijalne dimenzije, iako ih uključuje. Osnovni emotivni procesi koji se spominju u kontekstu bračnog života u Kur'anu jesu smiraj, ljubav i milost. Dakle, ozbiljnost institucije braka i plemenitost strukturalnih emocionalnih procesa polazišta su u islamskoj percepciji braka i porodice.¹⁴⁹ Koncept braka kao sinteze milosti i ljubavi, uz načelo pravednosti,¹⁵⁰ općenito sublimira značajke kur'anskog diskursa o ovoj temi.

Nadalje, tri su temeljna polazišta razumijevanja komunikacije u porodici, shodno poslaničkom modelu. Najprije, komunikacija u porodici temelji se na "zajedničkom identitetu"

¹⁴⁹ Vidi: Rūm, 21.

¹⁵⁰ Vidi: Al-Naḥl, 90.

odanosti Stvoritelju i priznavanju Njegova vrhovnog autoriteta. Nakon toga, dinamičnost porodične komunikacije ostvaruje se kroz "referentni okvir" što označava cjelovito učenje islama u svim dimenzijama ljudskog života. Upravo se kroz ispravno odabran identitet i spremnost da se učenje vjere živi ostvaruje pretpostavka primjene poslaničkog modela komunikacije. Time dolazimo do trećeg polazišta, a to je da shodno poslaničkom modelu komunikacija u porodici jeste "interakcija vrijednosti", te da se vjernički život supružnika, djece i porodice uopće realizira upravo kroz ovu interakciju.

Kada se komunikacija utemelji na identitetu koji imaju supružnici, primijene se smjernice vjere u interakciji i cilj bude življenje vrijednosti, tada se može kazati da se radi o komunikaciji utemeljenoj u učenju islama. Porodične su veze duboke, ali u isto vrijeme izuzetno krhke. Ono što poslanički model komunikacije naučava jeste da se ovim vezama treba kontinuirano baviti pozitivnim i konstruktivnim odnosom, kao što ćemo pokazati u ovom poglavlju. S obzirom na to da se upravo kroz komunikaciju pokazuje identitet, manifestira referentni okvir i u konačnici pokazuju vrijednosti koje pojedinac lično smatra relevantnim, život Muhammeda, s.a.v.s., suštinski je značajan za razumijevanje cjelovitog sistema komunikacije u islamu.

U svojim izlaganjima životopisa Poslanika, s.a.v.s., savremeni učenjaci naglašavaju stepenovanje ljudskih obaveza. Poslanička praksa jasno ukazuje na prioritet komunikacije u krugu porodice i bližnjih, što je primarna obaveza nakon što se identitet predanosti Stvoritelju usidri u srcu i umu

pojednica.¹⁵¹ Ova se tvrdnja temelji na riječima Uzvišenog u kojima se naređuje Poslaniku, s.a.v.s., opominjanje bližnjih, porodice i rodbine, a nakon toga da obznani svoju misiju svim ljudima.¹⁵² Kada su ovi ajeti objavljeni, Božiji Poslanik, s.a.v.s., poziva porodicu i bližnje na Safu, brežuljak nedaleko od Ka'be, a zatim upućuje poziv svima nakon perioda od tri godine, kada je pozivanje bilo tajno.¹⁵³ Stoga je poslanički model komunikacije u ovom kontekstu značajan za uspostavu vjerskog identiteta u ovom primarnom i prioritetnom okviru, a koncenzus je stručnjaka da upravo komunikacija u porodici u najvećoj mjeri formira karakter ličnosti koja odrasta u okrilju porodice. Kompaktnost porodice temelji se na zajedničkim percepcijama, kvalitetnim modusima i sadržajima porodičnog života. Čak i u periodu prije početka poslanstva Muhammed, s.a.v.s., posjeduje karakterne osobine neopodne za sretan i ispunjen bračni život.¹⁵⁴

Nažalost, pošasti našeg doba, kao što su emocionalno ucjenjivanje i manipuliranje osjećajima supružnika ili djece, izaziva nesagledive posljedice po porodicu i društvo u cjelini. U temeljnim postulatima komunikacije u životu Poslanika, s.a.v.s., jesu upravo plemenite osobine. Činjenica je da postoji različitost prirode muškarca i žene, stoga se primjerenim i konstruktivnim metodama tretiraju sva stanja kroz koja prolazi osoba kroz bračni i porodični život. Primjera radi, konstruktivan odnos u poslaničkom diskursu manifestira se u

¹⁵¹ Al-Būṭī, Muḥammad Sa'īd, *Fiqh as-sīra an-nabawīye*, Dār al-fikr, Dimašq, 1426, str. III.

¹⁵² Vidi: Al-Šu'arā', 214; Al-Ḥiğr, 94.

¹⁵³ Al-Māwardī, Abū al-Ḥasan 'Alī b. Muḥammad, *ʿAlam an-nubuwwa*, Maktaba al-hilāl, Bayrūt, 1409., h. god., str. 241.

¹⁵⁴ El-Ismail, Tahia, *Životopis poslanika Muhammeda, s.a.v.s.*, Libris, Sarajevo, 2008, str. 53.

krajnjoj i rezolutnoj spremnosti na razgovor i dijalog u rješavanju eventualnih problema braka ili porodice. Upravo ovaj odnos može voditi do emocionalnog ispunjenja supružnika i biti oslonac u svim životnim iskušenjima na koje oni i njihovo potomstvo mogu naići. Kvalitetna komunikacija u porodici nosi pozitivne impulse porodičnom životu, oplemenjuje ambijent i daje osjećaj bitnosti članovima porodice. Sociološke studije pokazuju da je odsustvo razgovora, dakle komunikacije, između supružnika osnovni faktor osjećaja neispunjenosti i sve većeg postotka razvoda brakova u društvu.

Povijesna je činjenica da je prva osoba koja je prihvatila Muhammeda, s.a.v.s., kao poslanika upravo ona osoba koja ga je najbolje poznavala. Njegova supruga Hadidža, r.a., prihvatanjem vjere svjedoči da je Muhammed, s.a.v.s., najprije kao čovjek i muž, a zatim kao poslanik odražavao najviše ljudske vrijednosti i karakterne plemenitosti. Nikako ne treba zanemariti značaj navedenog u kontekstu refleksija muslimanske porodične komunikacije na društveni život i specifičnu težinu koju to ima u afirmaciji islamskih vrijedosti uopće.

4.1. Suštinske karakteristike poslaničkog diskursa u porodičnoj komunikaciji

U uvodu poglavlja kazali smo da je zajednički identitet članova porodice polazište komunikacije u okrilju porodice. Identitet se u učenju islama dijeli na identitet koji ljudska bića imaju stvaranjem i identitet koji odabiru slobodnom voljom. Svi su ljudi Božiji robovi stvaranjem, a imaju mogućnost biti Mu robovi vlastitim izborom. U učenju islama naglašava se da su to oni ljudi koji to odluče biti slobodnom

voljom. Odgovornost ljudi prvenstveno se temelji na slobodnoj volji u usklađivanju ovih dvaju identiteta.¹⁵⁵ Poslanički modus komunikacije nosi upravo ovu karakteristiku “robovanja” Stvoritelju u svim dimenzijama života.

Komunikacija zauzima značajan dio opće ljudske aktivnosti, stoga je razumljivo da se u porodici upravo kroz komunikaciju pokazuje identitet u svim njegovim dimenzijama. Poslanik, s.a.v.s., insistira na dvije suštinske karakteristike vlastite ličnosti. Najprije, on je čovjek, pa u mnogim hadisima naglašava svoju ljudsku dimenziju.¹⁵⁶ Također, Poslanik, s.a.v.s., jednako usmjerava pažnju svojim savremeniciima da je njegova misija prenijeti učenje vjere. U jednom od hadisa Poslanik, s.a.v.s., kaže:

إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِمَّنْزِلَةُ الْوَالِدِ أَعَلَّمَكُمُ

*Zaista, ja sam vama poput roditelja, poučavam vas!*¹⁵⁷

Pored navedenih, rekli bismo primarnih, karakteristika poslaničkog diskursa možemo kazati da su kredibilitet i moralni integritet osnova njegove, s.a.v.s., komunikacije u krugu bližnjih. Kada je prvi put okupio familiju i pozvao Stvoritelju kao Njegov Poslanik, na pitanje da li bi mu vjerovali ako bi ih o nečemu obavijestio svi su odgovorili da nikada od njega nisu čuli neistinu.¹⁵⁸ Komunikacija s ljudima, shodno posla-

¹⁵⁵ Al-Ḥaṭīb, ‘Umar, *Lamaḥāt fī at-taqāfa al-islāmiyya*, Muassa ar-Risala, Bayrūt, 1979, str. 228.

¹⁵⁶ Vidi: Ibn Māğa, *Sunan*, Iqāma aṣ-ṣalāh, 1203; Aḥkām, 2317, 2318.

¹⁵⁷ Abū Dāwūd, *Sunan*, Ṭahāra, 8.

¹⁵⁸ Vidi: Al-Fākihī, Abū Abdullāh Muḥammad b. Ishāq, *Aḥbār Makka*, Dār al-ḥaḍīr, Bayrūt, 1414, h. god. tom 2, str. 186. Predaju bilježe i Al-Buḥārī u *Ṣaḥīḥu*, Tafsīr, 4770, i Muslim u *Ṣaḥīḥu*, Īmān, 208.

ničkom modelu, najprije iziskuje integritet ličnosti. Poslanik, s.a.v.s., tokom svog života djeluje kao poslanik, čovjek i osoba s izgrađenim moralnim integritetom. Poznato je da su djela sire zabilježila događaj kada su sugrađani Muhammedu, s.a.v.s., povjerili da riješi spor koji ih je doveo na ivicu građanskog rata. U žaru konflikta sve su strane prihvatile El-Emina, Povjerljivog, kako su prozvali Muhammeda, s.a.v.s., prije poslanstva, da presudi u konfliktu. To je prije svega potvrda kredibiliteta Muhammeda, s.a.v.s., i opće priznat moralni integritet.¹⁵⁹

Kada se radi o svjedočenju ove karakteristike od supruge Muhammeda, s.a.v.s., ono se eksplicitno pronalazi upravo u trenutku spajanja veličanstvenog ljudskog karaktera sa svjetlošću poslaničke počasti. U strahu za sebe nakon početka Objave Poslanik, s.a.v.s., povjerio se supruzi Hadidži, r.a. Njen odgovor na njegov strah bio je:

أَبَشِّرْ قَوْلَ اللَّهِ لَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، إِنَّكَ لَتَصْدُقُ الْحَدِيثَ، وَتَصِلُ الرَّحِمَ،
وَتَحْمِلُ الْكَلَّ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ

Raduj se, jer, tako mi Allaha, tebe Allah nikada neće poniziti.

*Iskren si u govoru, održavaš rodbinske veze, pomažeš opterećene, dočekuješ goste i u pravima pomažeš ljudima...*¹⁶⁰

¹⁵⁹ Događaj obnove Ka'be nakon što je oštećena u poplavama zabilježila su gotovo sva biografska djela o Poslaniku, s.a.v.s., a prihvatanje da u sporu ko će postaviti Crni kamen na obnovljenu Ka'bu presudi Muhammed, s.a.v.s., najvjerodostojnije svjedoči o njegovu ugledu u predislamskom društvu. Vidi: Al-Gazālī, Muḥammad, *Fiqh as-sīra*, Dār al-qalam, Dimašq, 1427, h. god., str. 84.

¹⁶⁰ Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Ta'bir, 6982; Muslim, *Šaḥīḥ*, Īmān, 160.

Također, Poslanik, s.a.v.s., u porodičnom ambijentu vodi bližnje ličnim primjerom. Njegova supruga Aiša, r.a., upitala kako bi se on ponašao prilikom boravka u svome domu, odgovara:

كَانَ يَكُونُ فِي مِهْنَةِ أَهْلِهِ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ

*Bio bi na usluzi svojim ukućanima, a kada nastupi namaz, izašao bi da obavi namaz.*¹⁶¹

U mnogim svojim obraćanjima Poslanik, s.a.v.s., naglašava da je brak njegov sunnet, vjerovjesnički stil života.¹⁶² Stoga se može kazati da je brak u vjerovjesničkom diskursu jedna od intencija vjerničkog života.

U ostvarivanju vrijednosti od iznimnog je značaja uočiti da je poslanički komunikološki diskurs krajnje organiziran i uravnotežen. Ravnoteža i organiziranost u životu karakteristika su porodičnog života Božijeg Poslanika, s.a.v.s. Prenosi se da bi sve vrijeme boravka među svojom porodicom Poslanik, s.a.v.s., uređio tako što ga je dijelio na tri perioda. Najprije bi Poslanik, s.a.v.s., među članovima porodice ibadetio, zatim bi se posvećivao i razgovarao sa svojim ukućanima, dok bi se u trećem periodu posvetio svojim ličnim potrebama. Interakcija s ljudima izvan kruga porodice bila odvijala

¹⁶¹ Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Atān, 676.

¹⁶² Poznat je slučaj kada su trojica ljudi obaviješteni o poslaničkoj praksi u ibadetima i životu općenito pa su kazali da žele učiniti više, s obzirom na to da je Stvoritelj oprostio Svom Poslaniku sve grijeha. Jedan od njih trojice kazao je da se neće ženiti, na što je Poslanik, s.a.v.s., održao hutbu u kojoj je kazao da je brak njegov sunnet, životni stil, pa ko drugi stil smatra boljim nije istinski sljedbenik posljednjeg Poslanika, s.a.v.s. Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 21, str. 437, broj 14044; Muslim, *Šaḥīḥ*, Nikāḥ, 1401.

se uglavnom u periodu kada je Poslanik, s.a.v.s., posvećen ličnim potrebama, nikako na račun vremena predviđenog za porodicu.¹⁶³

Posljednja suštinska karakteristika poslaničkog diskursa u porodičnoj komunikaciji jeste inkluzivnost. Poslanik, s.a.v.s., pored ranije spomenutog aktivnog učešća u kućnim poslovima i uobičajenim svakodnevnim aktivnostima,¹⁶⁴ uključuje svoju porodicu u sve plemenite sadržaje koje i sam primjenjuje. Zajednička pokornost Svoritelju osnovna je karakteristika komunikacije u Poslanikovoj, s.a.v.s., porodici. U predajama se spominje da je Poslanik, s.a.v.s., za razliku od drugih vjerskih učenja, kada se radi o tretmanu žene u stanju mjesečnice, znao učiti Kur'an naslonjen na svog bračnog druga u stanju mjesečnice.¹⁶⁵ Također, prenosi se da su mu se ukućani i bližnji pridruživali u noćnom namazu.¹⁶⁶

Sve spomenute karakteristike protkale su cjelokupnu poslaničku komunikaciju u porodici. Formom i sadržajem poslaničko naslijeđe u komunikaciji sinteza je najuzvišenijih ljudskih vrijednosti i predanosti Božijoj uputi kroz dosljednu primjenu. Stoga se u opisu Poslanika, s.a.v.s., njegova supruga Aiša, r.a., referirala na Kur'an u kontekstu moralnosti i karakteru Muhammeda, s.a.v.s.¹⁶⁷

¹⁶³ At-Tirmidi, Muḥammad b. 'Isa, *Aṣ-Ṣamā'ul al-nabawiyya*, Al-Maktaba al-tiğāriyya, Makka, 1993, str. 277.

¹⁶⁴ Uprkos brojnosti obaveza Božijeg Poslanika, s.a.v.s., bilježi se da je čak pronalazio vremena da sa svojim suprugama izađe iz doma, prošeta i razgovara. Vidi: Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Nikāḥ, 5211; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Faḍā'il aṣ-ṣaḥāba, 2445.

¹⁶⁵ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Tawḥīd, 7549; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Ḥayḍ, 301.

¹⁶⁶ Vidi opširnije o namazu Poslanikova, s.a.v.s., amidžica Abdullāha b. 'Abbāsa, r.a., sa Poslanikom, s.a.v.s.: Abū 'Awāna, Ja'qūb b. Ishāq, *Mustaḥrag Abi 'Awāna*, Dār al-ma'rife, Bayrūt, 1998, tom 2, str. 48, broj 2274.

¹⁶⁷ Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 6, str. 91, broj 24645.

4.2. Verbalni i neverbalni aspekti komunikacije u porodičnom životu Poslanika, s.a.v.s.

Kada je riječ o Poslanikovu, s.a.v.s., ukupnom odnosu prema porodici, možemo kazati da je naglasak na neverbalnoj komunikaciji. Opći pregled hadiske građe ukazuje na to da je Poslanik, s.a.v.s., za dvadeset tri godine ostavio verbalno i neverbalno naslijeđe. Ukupan broj hadisa, kada se radi o jedinstvenim tekstovima, metnu, ne o nizovima prenosilaca, senedima, kreće se u okvirima dvadeset hiljada tekstova.¹⁶⁸ Iz toga se može izvući zaključak da je neverbalna komunikacija dominirala poslaničkim diskursom. Primjerom i odnosom Poslanik, s.a.v.s., pokazuje praktičnu primjenu Kur'ana u svakodnevnom životu.

Ranije smo spominjali da je tokom svog boravka u kući među svojom porodicom Poslanik, s.a.v.s., uzimao aktivno učešće u kućnim poslovima, što jasno pokazuje da se poslaničkom neverbalnom komunikacijom utemeljuje princip aktivnog učešća u porodičnom životu i potrebama koje iz toga proistječu. Spremnost da sasluša svoje ukućane dolazi do punog izražaja u Poslanikovu, s.a.v.s., modelu komunikacije.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Među najobimnijim hadiskim zbirkama je *Musnad* imama Aḥmada b. Ḥanbala, gdje je zabilježeno 27467 hadisa, uključujući veliki broj ponovljenih hadisa, s obzirom na to da se isti tekst hadisa nekada prenosi od više ashaba, drugova Poslanika, s.a.v.s. Korpus osnovnih šest birki: dva *Ṣaḥīḥa*, Buḥārije i Muslima, te četiri *Sunana*, At-Tirmidija, Abū Dāwūda, An-Nasā'i i Ibn Maḡa bilježi oko deset hiljada hadisa. Ovo kazuje da je verbalno naslijeđe Poslanika, s.a.v.s., kada se podijeli na broj dana njegova, s.a.v.s., života nije preobimno. Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, Mu'assasa er-risāla, Bayrūt, 1995; Ibn Al-Aḍīr, *Ġāmi' al-uṣūl*, Dār al-fikr, Bayrūt, 2000; Ibn Ġawzī, Abduraḥmān, *Ṣayd al-ḥaṭīr*. Dār al-kitāb al-'arabiyy, Bayrūt, 1993, str. 225-227.

¹⁶⁹ Duže kazivanje njegove supruge Aiše, r.a., o tipovima muževa koje je Poslanik, s.a.v.s., pažljivo saslušao, a zatim je pohvalio i identifikirao se sa Abū Zar'om, suprugom poznatim po lijepom odnosu prema supruzī. Vidi: Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Nikāḥ, 5189; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Faḍā'il aṣ-ṣaḥāba, 2448.

U interpersonalnoj komunikaciji slušanje je vitalan faktor. Govor će imati svoju težinu samo kada osoba ima sposobnost slušanja.¹⁷⁰

Neverbalna komunikacija daje emotivnu snagu osobama kojima se šalju neverbalne poruke. Često su upravo te poruke daleko upečatljivije nego verbalne. Poslanik, s.a.v.s., u mnogim prilikama pokazuje emocije ljubavi i poštovanja prema porodici bez izgovorene riječi. Prilikom jela i pića, sasvim uobičajenih porodičnih aktivnosti, Poslanik, s.a.v.s., bi iskazivao plemenite emocije prema svojoj porodici. Aiša, r.a., prenosi da bi Poslanik, s.a.v.s., prilikom pijenja iz posude iz koje je ona pila birao upravo ona mjesta odakle je ona pila, što je bila veoma jaka emotivna poruka.¹⁷¹

Poznate su predaje da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., prilikom preseljenja i dženaze svog maloljetnog sina Ibrahima plakao, obrazlažući to milošću koju Stvoritelj spušta u srca Svojih robova.¹⁷² Ovo je posebno bitno i relevantno za savremeni muslimanski kontekst, s obzirom na to da se učenje islama pokušava lišiti emocionalnosti, čak i u iznimno teškim ljudskim stanjima, kada zdrava i nepomućena ljudska priroda iziskuje pokazivanje emocija.

Navest ćemo još nekoliko primjera koji vjerodostojno ilustriraju širok prostor neverbalnog u Poslanikovoj, s.a.v.s., komunikaciji s porodicom. Najprije, primjer krizne situacije u kojoj se posebno pokazuju suštinske karakteristike odnosa. Kada je iznesena potvora o supruzi Božijeg Poslanika, s.a.v.s.,

¹⁷⁰ Bellenger, Lionel, *Umijeće komuniciranja*, Svjetlost, Sarajevo, prvo izdanje, 1992, str. 65.

¹⁷¹ Muslim, *Šaḥīḥ*, Ḥayḍ, 300.

¹⁷² Vidi: Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Čānā'iz, 1303; Muslim, *Šaḥīḥ*, Faḍā'il, 2315.

Aiši, r.a., u društvenom je pogledu Poslanik, s.a.v.s., bio na velikom iskušenju. Napad na moralnost njegove supruge direktno je vezan za njegov kredibilitet i moralnost. Potvora je izrečena, svjedoka uopće nema, zlonamjerni su uzeli primat u društvenom diskursu, a mnogi naivni su, nažalost, i sami ušli u govor o onome o čemu ništa ne znaju.¹⁷³

U kontekstu našeg istraživanja zanimljiva je zapažanje Aiše, r.a., o Poslanikovu, s.a.v.s., odnosu prema njoj u tom periodu. Uprkos društvenom pritisku, Poslanik, s.a.v.s., nije se promijenio u odnosu prema njoj i jedino što je osjetila jeste odsustvo izrazite blagosti koju je inače vidjela u ponašanju Božijeg Poslanika, s.a.v.s., čim bi mu se požalila na bolest.¹⁷⁴ Time se jasno može vidjeti da je izvanredna zabrinutost za stanje svojih ukućana bila uobičajena reakcija Poslanika, s.a.v.s., a u ovom vanrednom stanju po tome se mogla prepoznati zabrinutost Poslanika, s.a.v.s., zbog potvore o njegovoj supruzi.

Drugi primjer također govori o kontinuiranoj Vjerovjesnikovoj, s.a.v.s., neverbalnoj komunikaciji s članovima svoje porodice. Poznata je njegova ljubav prema prvoj supruzi Hadidži, r.a., koja je preselila u "godini tuge", devete godine po poslanstvu ili 619. godine.¹⁷⁵ Nakon njene smrti hadiska literatura i djela iz sire bilježe kako bi Poslanik, s.a.v.s., svaki put kada prinese kurban naređivao da se pošalje Hadidžinim, r.a., prijateljicama, što je jasna neverbalna poruka o njegovoj

¹⁷³ O događaju potvore objavljeni su i kur'anski ajeti u kojima se upravo tretiraju ovi društveni procesi i njihove implikacije i konsekvence – Qur'an, 24:11-26. Vidi o detaljima događaja Al-Būṭī, Muḥammad Sa'īd, *Fiqh as-sira an-nabawiyya*, str. 297-304.

¹⁷⁴ Vidi: Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Ṣahādāt, 2661; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Tawba, 2770.

¹⁷⁵ Ramadan, Tarik, *Stopama Božijeg poslanika – Pouke iz života Muhammeda, a.s.*, Udruženje ilmije Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2010, str. 77.

ljubavi prema toj čestitoj ženi i izvanrednoj supruzi. Pored toga, Poslanik, s.a.v.s., često bi je i spominjao, dakle i verbalno je iskazivao koliko ju je volio i šta mu je značila u životu i misiji.¹⁷⁶

U Poslanikovo praksi posebno je upečatljivo što je u javnim nastupima pokazivao pažnju prema svojoj porodici. U namazu je znao nositi svoju unuku Umamu, r.a.,¹⁷⁷ a hutbu je držao dok su mu u krilu bili unuci Hasan i Husejn, r.a.¹⁷⁸ Brojne su predaje koje govore da je to bila jedna od odrednica neverbalne komunikacije Poslanika, s.a.v.s., sa bližnjima.

Kada je riječ o verbalnoj komunikaciji u krugu porodice, bitno je istaći da poslanički diskurs uvažava kur'anske smjernice komunikacije. Nikada nije bio osoran i grub, ali je uvijek govorio istinu i bio principijelan u svojim iskazima. U svojim je obraćanjima bio staložen, rijetko se ljutio, i to isključivo kada kontekst nalaže, a nikada ne bi vikao niti bi govorio ružne riječi. Svakom bi sagovorniku davao punu pažnju i okretao bi se prema njemu čitavim tijelom.¹⁷⁹ Njegova supruga Aiša, r.a., prenosi da je veoma često prelazio preko propusta i verbalno prihvatao izvinjenja.¹⁸⁰

Glavna verbalna smjernica u odnosu prema porodici jesu riječi Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u kojima pojašnjava stepenovanje ljudi u njihovoj vrijednosti:

¹⁷⁶ Vidi: Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Manāqib al-anṣār, 3818; At-Tirmidī, *Sunan*, Manāqib, 3875; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 43, str. 393, broj 26379; As-Sibā'i, Muṣṭafā, *As-Sira an-nabawiyya*, Al-Maktab al-islāmiyy, Bayrūt, 1985, str. 57; Abū Ṣahba, Muḥammad, *As-Sira an-nabawiyya fi ḍaw' al-Qur'ān wa as-sunna*, Dār al-qalam, Dimašq, 1992, tom 2, str. 644.

¹⁷⁷ Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 37, str. 196, broj 22519.

¹⁷⁸ Vidi: Ibn Māḡa, *Sunan*, Libās, 3600; Abū Dāwūd, *Sunan*, Abwāb al-ḡumu'a, 1109.

¹⁷⁹ Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 8, str. 286, broj 8332, 8352.

¹⁸⁰ Isto, tom 42, str. 256, broj 25417.

خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي

*Najbolji od vas jesu oni koji se najbolje odnose prema svojoj porodici. A ja sam najbolji prema svojoj porodici.*¹⁸¹

Svako se ljudsko ponašanje oblikuje pod utjecajem vanjskih faktora. Kvalitetan odnos i plemenito ophođenje najteže je imati u krugu najbližih, s obzirom na kvantitet prisustva među njima. Stoga je razumljivo da Poslanik, s.a.v.s., naglašava značaj ophođenja prema bližnjima kao mjerila kvaliteta karaktera osobe i povrh svega vrijednosti osobe kod Gospodara.

U svakodnevnoj komunikaciji Poslanik, s.a.v.s., preporučuje da se osobe zovu njima dragim imenima pa je bližnje uvijek dozivao takvim imenima. Čak i kada je prenosio selam Stvoritelja svojoj supruzi Aiši, Poslanik, s.a.v.s., koristi njen omiljeni nadimak Aiš.¹⁸² Božiji Poslanik, s.a.v.s., pozivao bi svoje ukućane da se natječu u uobičajenim stvarima i smijao bi se s njima dok bi se družili radeći te stvari.¹⁸³

Posebno je zanimljivo za naše vrijeme, kada se intenzivira govor o ljudskim pravima, rodnoj diskriminaciji i općenito tretmanu ljudi shodno njihovim različitostima, da u vezi s ovim pitanjima u poslaničkoj verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji postoji ravnoteža u punom smislu riječi. Najveće pravo nad muškarcem, što Božiji Poslanik, s.a.v.s., decidno

¹⁸¹ At-Tirmidī, *Sunan*, Manāqib, 3895; Ibn Māğa, *Sunan*, Nikāh, 1987.

¹⁸² Vidi: Muslim, *Šahiḥ*, Ġanā'iz, 974. Božiji Poslanik, s.a.v.s., konkretno Aišu, r.a., naziva "kćeri Abū Bakra" i "Humejra" što znači ženska osoba rumenih obraza, a radi se o imenima njoj dragim i prijatnim. Vidi: Ibn Māğa, *Sunan*, Ruhun, 2473; Zuhd, 4198.

¹⁸³ Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 43, str. 313, broj 26277.

kazuje, ima njegova majka, dok najveće pravo nad ženom kao suprugom dok bračni odnos traje ima njen suprug.¹⁸⁴ Ove poslaničke smjernice govore da rod nema primarnu ulogu u poštovanju, već da su uloge ljudi, muškaraca i žena, u smislu njihova značaja za dobro u društvu izvoriste različitog tretmana u datim okolnostima.

4.3. Komunikacija Muhammeda, s.a.v.s., s bračnim drugom

U komunikaciji s bračnim drugom poslanički model najprije nalaže krajnju ozbiljnost u pogledu opstojnosti bračne veze. U hadisima se prenosi da se Poslanik, s.a.v.s., srdio kada bi do njega doprla vijest o neozbiljnom odnosu prema instituciji braka.¹⁸⁵ Brak se u poslaničkom diskursu definira kao veza između muškarca i žene kao dva Božija stvorenja, a sama dopuštenost da se uđe u intimu temelji se na Božijem povjerenju ukazanom bračnim drugovima.¹⁸⁶ Komunikacija među bračnim drugovima u tom je kontekstu fundamentalni element opstojnosti i čuvanja bračne zajednice.

Treba pojasniti da je komunikacijski ambijent izuzetno značajan kada se radi o Poslanikovo, s.a.v.s., interakciji s bračnim drugom. Poznato je koji su običaji dominirali kod predislamskih Arapa i na koji su se način oni odnosili prema svojim suprugama. U Poslanikovu, s.a.v.s., domu supruge

¹⁸⁴ Vidi: Ibn Mağā, *Sunan*, Adab, 3658; Nikāh, 1290.

¹⁸⁵ U predaji koju bilježi Nasā'i u *Sunanu* kaže se da se neki muškarac razveo od svoje supruge tri puta u jednom iskazu. Poslanik, s.a.v.s., rasrdio se i kazao: "*Zar se poigravate s Božijom Knjigom dok sam ja među vama!?!...*" Hadis je slab; vidi *Sunan*, Talāq, 3401, valorizacija šejha Nasiruddina al-Albanija.

¹⁸⁶ Božiji Poslanik, s.a.v.s., prilikom svog posljednjeg govora na hadždžu preporučuje svijest o Gospodaru u odnosu prema suprugama i kaže da su one postale supruge "bi-amanillahi", povjerenjem koje Stvoritelj daje ljudima. Vidi: Muslim, *Šaḥīḥ*, Hağğ, 1218.

je imala punu slobodu govora, što je izazivalo čuđenje kod njemu bliskih ljudi. Omer, r.a., kaže: "Mi stanovnici Mekke, Kurejšije, uvijek smo dominirali nad našim suprugama. Kada smo došli u Medinu, zatekli smo kako žene dominiraju nad muževima. Naše su se supruge ugledale na njih pa sam jednom prilikom sa suprugom imao razgovor i ona mi se suprotstavila. Oporio sam joj to, a ona je rekla: "Kako mi možeš osporavati, dok se supruge Vjerovjesnika, s.a.v.s., tako mi Allaha, suprotstavljaju njemu? Jedna od njih znala bi ga čitav dan izbjegavati." Kada je Omer, r.a., saznao za to, upitao je kćer Hafsu, r.a., koja je bila supruga Poslanika, s.a.v.s., i ona je potvrdno odgovorila.¹⁸⁷

Savremene studije komunikacije naglašavaju da je sloboda nužan uvjet za kvalitetnu i konstruktivnu komunikaciju, a savremeni muslimanski teoretičari upravo ovom ambijentu daju izuzetnu zaslugu za uspjeh poslaničke bračne komunikacije. Veliki broj zabilježenih razgovora, u različitim kontekstima i zbog različitih povoda oblikovali su bračni život Poslanika, s.a.v.s., i dali su supruzi kao bračnom drugu osjećaj bitnosti i relevantnosti, koji često nedostaje u mnogim bračnim zajednicama.¹⁸⁸

Ranije smo spominjali hadis u kojem Poslanik, s.a.v.s., kaže da su najbolji među muslimanima oni koji se najbolje odnose prema bračnom drugu.¹⁸⁹ Stoga je i Poslanikov, s.a.v.s., odnos prema njegovim suprugama bio upravo praktična primjena na ovog principa. Uprkos brojnim obavezama, poslaničkim

¹⁸⁷ Omer, r.a., rekao je: "Zar ih nije strah da se Gospodar ne rasrdi što su Njegova Poslanika rasrdile!" Vidi opširnije: Al-Ḥalabī, Ali b. Ibrāhīm, *As-sira al-ḥalabiyya*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1427. h. god., tom 3, str. 445.

¹⁸⁸ Bakkār, Abdulkarīm, *At-Tawaṣul al-usari*, Dār as-salām, Qāhire, 2009, str. 78.

¹⁸⁹ At-Tirmidī, *Sunan*, Manāqib, 3895; Ibn Māḡa, *Sunan*, Nikāḡ, 1987.

zadacama i teretu odgovornosti koje je imao, možemo kazati da navedeno nije pomutilo bistrinu i jasnu definiranost Poslanikovih, s.a.v.s., odnosa sa suprugama. Krajnje pravedan i principijelan uopće u životu ulagao je ogromne napore da bude takav i u odnosu prema svojim suprugama.¹⁹⁰

U svom odnosu prema bračnom drugu Poslanik, s.a.v.s., nikada ne odvaja karakterne vrline poslaničke ličnosti od ljudskih dimenzija svoje ličnosti. Najplemenitiji odnos ljubavi, samilosti i uvažavanja kao krunskih ljudskih osobina upravo se u poslaničkoj ličnosti u potpunosti sjedinjuju. Sinteza kvaliteta i konzistentnosti kroz cjelokupnu bračnu komunikaciju vodilja je Poslanikova, s.a.v.s., modela. Upravo zbog činjenice da se karakter osobe najbolje reflektira kroz primarne, dakle porodične odnose u prvom redu, analiza ove dimenzije ima poseban značaj.

U kur'anskom svjedočanstvu njegove, s.a.v.s., komunikacije akcentira se da on nije bio osor i grub. Božija se milost time manifestirala kroz komunikaciju. U suprotnom, kako se i naglašava u ovom kontekstu, ljudi bi njegovu blizinu i društvo izbjegavali.¹⁹¹ Supruga je osoba koja najdirektnije osjeti i iskusi prisustvo ili odsustvo ljudskih kvaliteta svog supruga. Poslanik, s.a.v.s., u svojim smjernicama podstiče da se u odnosu prema bračnom drugu nadasve bude svjesno Stvoritelja i ne čini bilo kakva nepravda. Vjernici i vjernice trebali bi,

¹⁹⁰ Božiji se Poslanik, s.a.v.s., često u dovama obraćao Stvoritelju govoreći: *"Gospodaru, podijelio sam ono što je u mojoj moći, pa Te molim ne kazni me u onome što je samo u Tvojoj vlasti, a ne u mojoj."* Al-Ĥākīm, Muḥammad b. Abdullāh, *Mustadrak*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1990, tom 2, str. 204, broj 2761.

¹⁹¹ Uzvišeni kaže: *"Samo Božijom milošću ti si blag prema njima; a da si osoran i grub, razbjegli bi se iz tvoje blizine..."* Ālu 'Imrān, 159.

prema poslaničkoj smjernici, najbolji biti prema svojim bračnim drugovima.¹⁹²

Poslanik, s.a.v.s., kako nam prenosi njegova supruga Aiša, r.a., u svojoj bi kući radio ono što obično rade muškarci, ali bi i svoju odjeću zašivao, obuću popravljao i činio sve ono što je neophodno kako se ukućani ne bi opterećivali njegovim obavezama.¹⁹³ Time se naglašava aktivna uloga muža u svemu što se tiče ličnih potreba i u principu usmjerava vjernički život na što veću neovisnost od svih ljudi. Jačanje ovog principa vezuje se i za načelo tevhida, vjere u Jednog Boga, s obzirom da se u osnovi pomoć treba tražiti samo od Njega. Dakako, ljudi su usmjereni jedni na druge i Poslanik, s.a.v.s., pomaže druge i drugi pomažu njemu, što je potpuno opravdano u učenju islama.

Posebno je bitno istaći da je u svojoj komunikaciji sa suprugama Poslanik, s.a.v.s., pokazivao izrazitu emocionalnu inteligenciju. Mnogo je puta pokazao da mu je bitno šta one osjećaju, da se brine zbog njihovih briga, raduje njihovoj radosti i tužan je kada su one tužne. Zanimljiv je primjer kada je ušao kod svoje supruge Safije, r.a., pa ju je zatekao uplakano. Poslanik, s.a.v.s., tada upita: “Šta te je rasplakalo?!” Ona je odgovorila: “Hafsa mi je rekla da sam kći Jevreja.” Božiji Poslanik, s.a.v.s., reče:

إِنَّكَ ابْنَةُ نَبِيٍّ، وَإِنَّ عَمَّكَ لَنَبِيٍّ، وَإِنَّكَ لَتَحْتَ نَبِيٍّ، فَفِيمَ تَفْخَرُ عَلَيْكَ

“Ti si potomak vjerovjesnika, amidža ti je vjerovjesnik, a i supruga si vjerovjesnika, pa čime se to ona uzdiže

¹⁹² At-Tirmidī, *Sunan*, Manāqib, 3895; Ibn Māğa, *Sunan*, Nikāh, 1987.

¹⁹³ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 41, str. 269, broj 24749.

nad tobom?” Nakon toga je otišao kod supruge Hafse, r.a., i rekao joj: “Budi svjesna Allaha, o Hafsa.”¹⁹⁴

Kao što primjećujemo, radi se o uobičajenim problemima neprimjerene komunikacije koju Poslanik, s.a.v.s., liječi jačajući otpornost individue i podižući nivo samopouzdanja svoje supruge. S druge strane, Poslanik, s.a.v.s., upućuje kritiku drugoj supruzi zbog njene neprimjerene komunikacije, kroz savjet da se treba imati svijest o Gospodaru u svakoj prilici posebno kada komuniciramo sa ljudima.

Poslanik, s.a.v.s., u svojoj komunikaciji u okviru bračne veze uvijek naglašava pozitivne karakteristike i nerijetko pohvaljuje svoje supruge. Iz toga se može derivirati potreba afirmacije dobrih strana supružnika kao primarni model komunikacije Božijeg Poslanika, s.a.v.s. Kao što smo ranije spomenuli, govoriti dobro spada u osnovne principe komunikacije u učenju islama, a spominjanje vrlina, pozitivnih aspekata i dobrota afirmiraju ove vrijednosti kako u individualnom tako i u društvenom kontekstu.¹⁹⁵

U vjerovjesničkom se diskursu čak naglašava da je potiranje dobra negativna osobina, a zbog svoje su emocionalnosti žene tome sklonije, iako ni muškarci nisu imuni na takva stanja negiranja pozitivnosti kod drugih.

¹⁹⁴ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 16, str. 384, broj 12392; At-Tirmidī, *Sunan*, Manaḡib, 3894.

¹⁹⁵ U mnogim svojim hadisima Poslanik, s.a.v.s., hvali svoje supruge, naročito u kontekstu podrške njemu kao mužu i kao Poslaniku. Za Hadidžu, r.a., kaže: “Pomogla me je kada su me drugi iznevjerili...” (Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 41, str. 356, broj 24864), a za Aišu, r.a., da je u odnosu na druge žene poput prefinjenog i omiljenog jela u poređenju s drugim jelima.

Komunikacija Božijeg Poslanika, s.a.v.s., s njegovim suprugama često je sadržavala zabrinutost za njihovo stanje. Poslanik, s.a.v.s., vidio je konopac u džamiji i na njegovo pitanje zbog čega je tu, odgovorili su mu da ga je njegova supruga Zejneb kći Džahša, r.a., stavila tu da joj bude oslonac tokom dugih noćnih namaza. Poslanik, s.a.v.s., reče:

لَا، حُلُوهُ يُصَلِّ أَحَدُكُمْ نَشَاطَهُ، فَإِذَا فَرَ فَلْيَفْعُدْ

*“Ne! Odvežite konopac. Klanjajte dok imate snage,
a kada vas snaga napusti – sjedite!”⁹⁶*

Ovim se Poslanik, s.a.v.s., osvrnuo na pojavu pretjerivanja u pojedinim aspektima vjere, ali i pokazao brigu za svoju suprugu i općenito muslimane i muslimanke. Fleksibilnost u vjeri, u smislu nepretjerivanja i korištenja šerijatski utemeljenih olakšica, također su naglašeni u bračnoj komunikaciji Poslanika, s.a.v.s. Pored toga, možemo pronaći primjere kada supruge Božijeg Poslanika, s.a.v.s., pronalaze zaštitu od svojih najbližih upravo kod svoga muža, Poslanika, s.a.v.s.¹⁹⁷

Ranije smo spomenuli da je Poslanik, s.a.v.s., tokom jela i pića pokazivao obzirnost prema svojim suprugama. Čak je birao mjesta, kako nam prenosi Aiša, r.a., odakle su one pile,

¹⁹⁶ Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Tahagğud, 1150; Muslim, *Šaḥīḥ*, Šalāh al-musāfirin, 784.

¹⁹⁷ Bilježi Aḥmad b. Ḥanbal u *Musnadu* da je Abū Bakr, r.a., ušao kod svoje kćerke Aiše, r.a., dok se ona raspravljala s Poslanikom, s.a.v.s., pa čak podigla svoj glas na njega. Otac ju je ukorio u toj mjeri da je Poslanik, s.a.v.s., stao ispred nje da umiri Abū Bakra, r.a. Kada je ovaj izašao, Poslanik, s.a.v.s., rekao je Aiši, r.a., tješeći je i šaleći se: “Vidiš kako te branim od čovjeka!” Tada su se oboje počeli smijati, a Abū Bakr, r.a., vratio se i rekao: “Dajte mi da budem s vama kada ste u miru onako kako sam bio s vama kad ste bili u ratu.” Vidi: *Musnad*, tom 30, str. 341, broj 18393.

kako bi i on popio s istog mjesta.¹⁹⁸ Bitno je naglasiti da je Božiji Poslanik, s.a.v.s., uprkos problemima i izazovima bračnog života uvijek bio krajnje tolerantan, izuzev kada se radi o pravima Uzvišenog, kada je bio krajnje decidan i rezolutan.¹⁹⁹

U poslaničkom modelu komunikacije s bračnim drugom ne pronalazimo povišavanje glasa, a posebno treba istaći da Poslanik, s.a.v.s., nikada nije verbalno uvrijedio niti fizički udario nijednu od svojih supruga.²⁰⁰ Naprotiv, poslanički je diskurs lijep i pažljiv odnos, pa se prenosi da je Poslanik, s.a.v.s., znao obrisati suze svojim suprugama i tješiti ih kada su zbog nečega uznemirene.²⁰¹

U kojoj je mjeri bila razvijena komunikacija Božijeg Poslanika, s.a.v.s., s njegovim suprugama, možemo razumjeti iz događaja prilikom sklapanja ugovora na Hudejbiji. Poznato je da su biografska djela zabilježila da je Poslanik, s.a.v.s., dogovorio s mnogobošcima iz Mekke povratak muslimana u Medinu bez obavljanja umre. Plemeniti drugovi, Poslanikovi, s.a.v.s., ashabi, teško su se mirili s tom činjenicom i kada im je Poslanik, s.a.v.s., naložio da se oslobode obaveze ihrama koji su obukli, nisu ga poslušali. Tada je Božiji Poslanik, s.a.v.s., ušao kod svoje supruge Ummu Seleme, r.a., koja ga je pratila na tom putovanju. U razgovoru joj je pojasnio šta se desilo i izrazio svoju zabrinutost što ga ashabi nisu poslušali. Ummu Selema, r.a., tada mu je rekla: "Božiji Vjerovjesniče!

¹⁹⁸ Muslim, *Šaḥīḥ*, Ḥayḍ, 300.

¹⁹⁹ Vidi: Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Nikāḥ, 5225; Aš-Šāmī, Muḥammad b. Jusuf aš-Šāliḥī, *Subul al-hudā wa ar-rašād fī sirat ḥayr al-'ibād*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1990, tom II, str. 173.

²⁰⁰ Vidi: Muslim, *Šaḥīḥ*, Faḍā'il, 2328; At-Tirmidī, *Aš-Šamā'il al-Muhammadiyya*, Dār ihyā at-turaṭ al-'arabiyy, Bayrūt, str. 197.

²⁰¹ Vidi: An-Nā'sai, *As-Sunan al-kubra*, Muassasa ar-risala, Bayrūt, 2001, tom 8, str. 261, broj 9117.

Ako hoćeš da te poslušaju, onda izađi, nemoj se nikome ni riječju obratiti, već prinesi svoj kurban i pozovi svog bricu neka ti obrije glavu!”²⁰²

Ovaj slučaj iz života Božijeg Poslanika, s.a.v.s., vjerodostojno ilustrira odnos prema supruzi, upućuje na značaj bračne komunikacije i uvažavanje mišljenja supruge. Klasični islamski učenjaci navode da je glavni razlog što Poslanik, s.a.v.s., traži savjet, prihvata savjet i praktično ga provodi upravo poučavanje ummeta, muslimanske zajednice, pravilnom odnosu prema ljudima, a posebno prema ženama. Inače, Objava je dovoljna Poslaniku, s.a.v.s., tako da uopće ne treba tražiti savjet od ljudi.

Poslanik, s.a.v.s., šalio se sa svojim suprugama. Kada se jednom prilikom vratio sa dženaze, supruga Aiša, r.a., požalila se na bol u glavi. Poslanik, s.a.v.s., tada joj šaleći se reče:

بَلْ أَنَا يَا عَائِشَةُ وَرَأْسَاهُ مَا صَرَكَ لَوْ مِتُّ قَبْلِي، فَقُمْتُ عَلَيْكِ
فَغَسَلْتُكِ، وَكَفَّنْتُكِ وَصَلَّيْتُ عَلَيْكِ وَدَفَنْتُكِ

“Nije tebi teško, Aiša, već meni! Zar bi ti smetalo da preseliš prije mene? Da te ja ispratim, ogasulim, u ćefine umotam, klanjam ti dženazu i u mezar te spustim!”

Aiša, r.a., tada reče: “Pa da ti ideš nekoj od svojih suprugaa!” Poslanik, s.a.v.s., nasmija se na te njene riječi. Nakon

²⁰² Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Šurūṭ, 2731; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 31, str. 251, broj 18928.

ovog događaja Poslanik, s.a.v.s., razbolio se i preselio, daleko radi se o posljednjim danima koje je proživio sa svojom porodicom.²⁰³

Zabilježeno je također da se znao takmičiti u trčanju pa je jednom prilikom Aiša, r.a., pobijedila. Nakon nekog vremena Poslanik, s.a.v.s., i ona opet su se takmičili, pa je Poslanik, s.a.v.s., pobijedio. Kazao joj je, s.a.v.s., šaleći se: *“Ovo je za ono ranije!”*²⁰⁴ Sa svojom je suprugom znao gledati Abesince kako plešu sa svojim kopljima u njegovoj, s.a.v.s., džamiji, pa bi prekidao samo kada bi ona rekla da joj je dosta gledanja njihove igre.²⁰⁵

Životopis Božijeg Poslanika, s.a.v.s., obiluje spomenutim vrlinama u komunikaciji i možemo kazati da je kroz zajedničke aktivnosti, konstantnu komunikaciju i interakciju Poslanik, s.a.v.s., ostavio bogato naslijeđe svim muslimanskim generacijama koje se žele ogledati u ogledalu vjerovjesništva. Koliko je komunikacija u poslaničkom domu bila izgrađena, intenzivna i prisutna, svjedoči činjenica da se u hadiskoj literaturi bilježi samo jedanput da Poslanik, s.a.v.s., prekida komunikaciju, i to kada je imao ozbiljan povod i liječio suštinske probleme u bračnom odnosu.²⁰⁶

²⁰³ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 42, str. 50, broj 25113; Ibn Mağā, *Sunan*, Ġanā'iz, 1465. Vidi opširnije: As-Suhayli, Abū Qāsim Abduraḥmān b. Abdullāh, *Ar-Rawḍ al-anīf fī šarḥ as-sira an-nabawīyya*, Dār iḥyā' at-turāt al-'arabiyy, Bayrūt, 1412. h. god., tom 7, str. 507.

²⁰⁴ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 43, str. 313, broj 26277; Abū Dāwūd, *Sunan*, Ġihād, 2578.

²⁰⁵ Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Salāh, 454; Muslim, *Šaḥīḥ*, *Salāh al-'idayn*, 892; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 43, str. 208, broj 26102.

²⁰⁶ Vidi: Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, *Tafsīr al-Qur'ān*, 4913; Muslim, *Šaḥīḥ*, Talāq, 1479; Al-Bazzār, Abū Bakr Aḥmad b. 'Amr, *Al-Baḥr ad-ḍaḥḥār*, Maktaba al-'ulūm al-ḥikam, Madīna, 2009, tom 1, str. 303.

4.4. Komunikacija s potomstvom kroz Poslanikov, s.a.v.s., život

Tokom svog života i misije Božiji je Poslanik, s.a.v.s., imao specifičnu ulogu kao otac svoje djece. Roditeljstvo je prema kur'anskom tekstu, Objavi, dar od Gospodara²⁰⁷ te se odgovornost prema potomstvu naglašava u kur'anskom i hadisom diskursu.²⁰⁸ Poslanikov, s.a.v.s., odnos prema djeci najprije se ogledao u krajnjoj brižnosti i iskrenoj zabrinutosti za njihove suštinske interese. Pažljiv odnos prema djeci u poslaničkom modelu komunikacije izražen je u tolikoj mjeri da su biografska djela zabilježila da je dječak kojeg je Poslanik, s.a.v.s., usvojio prije poslanstva Zejd b. Haris, koji je bio dar Hadidže, r.a., njenu mužu, odbio da se vrati svojoj porodici, koja ga je tražila. Muhammed, s.a.v.s., daje izbor dječaku, a on, iako je poznao svog biološkog oca, zbog brižnosti i lijepog odnosa Muhammeda, s.a.v.s., odbija da napusti njegov i Hadidžin dom, gdje je bio zbrinut.

Bitno je spomenuti da se vjerovjesnički modusi komunikacije s mladim naraštajima napose odnose na otkrivanje potencijala koji su prisutni u njima. Istaknuti učenjak savremenog doba Muhammed el-Hadir Husejn kaže: "Mnogi ljudi nisu svjesni činjenice da je dijete pripadnik ummeta – zajednice muslimana, ali ga zaklanja plašt mladosti. Kada bi se mogli čitati potencijali iza ovog plašta, vidjeli bismo kakvu veličinu može postići, međutim Božija je zakonitost da

²⁰⁷ Uzvišeni kaže: "Božija je vlast na nebesima i na Zemlji. On stvara šta hoće! On poklanja žensku djecu kome hoće, a kome hoće – mušku..." (Aš-Šūrā, 49).

²⁰⁸ Vidi: At-Taḥrīm, 6. Posebno frekventna predaja, a ujedno i vjerodostojan hadis: "Svi ste vi pastiri i svi ste odgovorni za svoje stado. Muškarac je pastir u svojoj kući i odgovoran je za svoje stado. Žena je pastirica u kući svoga supruga i odgovorna je za svoje stado..." Vidi: Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Ćumu'a, 893; Muslim, *Šaḥīḥ*, Imāra, 1829.

se plašt skida pravilnim odgojem i postepenom izgradnjom ličnosti...”²⁰⁹

Poslanički diskurs u komunikaciji s njegovim, s.a.v.s., potomstvom i općenito mladim naraštajima temelji se na ovom metodološkom pristupu. Poslanik, s.a.v.s., pronalazi potencijale duboko utemeljene i pohranjene u kvalitetima ličnosti pojedinca.

Naravno, suštinsko polazište u ovom pristupu jeste da se ljudi rađaju u prirodnoj vjeri i nepomućenom identitetu. Roditelji, sredina i kontekst daju im različite identitete u odnosu prema Stvoritelju.²¹⁰ Stoga je Božiji Poslanik, s.a.v.s., isticao njihovu ulogu riječima:

كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ، فَأَلَامِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ، وَهُوَ مَسْئُولٌ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ زَوْجِهَا، وَهِيَ مَسْئُولَةٌ،

*Svi ste vi pastiri i odgovorni ste za povjereno! Vlastodržac je odgovoran za ljude i bit će pitan, muškarac je odgovoran za svoje ukućane i bit će pitan, supruga je odgovorna za kuću svoga supruga i bit će pitana...*²¹¹

Komunikacija roditelja s njihovom djecom, potomstvom, mora biti inspirirana Objavom i poslaničkim stilom življenja,

²⁰⁹ As-Sayyid, ‘Abdulbaṣiṭ Muḥammad, *Al-Manḥağ an-nabawiyy fi tarbiyyah al-aṭfāl*, Maktaba Alfa, Qāhirā, 2005, str. 71.

²¹⁰ Vidi: Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Ġanā’iz, 1358; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Qadār, 2658; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 12, str. 104, broj 7180.

²¹¹ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Ġumu’a, 893; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Imara, 1829; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 8, str. 83, broj 4495.

ali se prije svega mora temeljiti na temeljnom principu deviriranom iz ovih izvora da je pravilno usmjeravanje i odgoj jedan od najznačajnijih zadataka svake muslimanske porodice. Alija, r.a., tumačeći riječi Uzvišenog: **“O vi koji vjerujete, sebe i porodice svoje čuvajte od vatre...”**²¹², kaže: “Sebe i svoje porodice poučavajte činjenju dobra!”²¹³

Primjećujemo da se radi o Poslanikovu, s.a.v.s., zetu, suprugu njegove kćerke Fatime i osobi koja slijedi poslanički stil života. U svom tumačenju Rešid Rida naglašava da se “poučavanje”, tj. konstruktivna komunikacija, jednako odnosi na oba spola, što je relevantan pokazatelj zabrinutosti muslimanskih učenjaka u savremenom dobu zbog spolne diskriminacije uvjetovane i izazvane kulturološki.²¹⁴ Prije svega želimo naglasiti da analiza hadiske i biografske literature jasno pokazuje da nije bilo nikakve diskriminacije u odnosu prema potomstvu na osnovu spola. Čak se može primijetiti da su tekstovi opći i inkluzivni kada se radi o odgovornosti za potomstvo.²¹⁵

²¹² At-Taḥrīm, 7.

²¹³ As-San’āni, Abdurazzāq, *Tafsīr*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 1419., h. god., tom 3, str. 324; Al-Ḥākim, Muḥammad b. Abdullāh, *Mustadrak*, tom 2, str. 535, broj 3826.

²¹⁴ Rašid, Riḍā, *Tafsīr al-Manār*, Al-Hay’a al-mišriyya al-‘ammā lil-kitāb, Qāhire, 1990, tom 2, str. 300.

²¹⁵ Među najeksplicitnijim primjerima vjerovjesničkog imperativa da se među djecom ne pravi bilo kakva razlika, pored brojnih kur’anskih ajeta u kojima se zabranjuje svaka forma nepravde, jeste slučaj poklona djeci. Kako predaje bilježe, Božiji je Poslanik, s.a.v.s., pozvan od Bešira, r.a., jednog od ashaba, da bude svjedok njegovu poklonu jednom od djece. Kada je Poslanik, s.a.v.s., saznao da su druga djeca, muška i ženska, ostala uskraćena, Poslanik, s.a.v.s., rekao je da neće da svjedoči “nepravdi”. Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 30, str. 314, broj 18363. Upravo zbog brojnosti predaja ove vrste stav je većine muslimanskih pravnika, fakiha, da je obaveza izjednačiti mušku i žensku djecu čak i u materijalnom darivanju. Vidi: Al-Māwardī, Ali b. Muḥammad, *Al-Ḥawī al-kabīr*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 1999, tom 7, str. 544.

Osvrnut ćemo se na pojedine fragmente iz života Božijeg Poslanika, s.a.v.s., uključujući verbalno i neverbalno naslijeđe, u pokušaju da prezentiramo poslanički model komunikacije s potomstvom. Osnovna karakteristika i ovog aspekta poslaničke ličnosti jeste vođenje primjerom.

Najprije, Muhammed, s.a.v.s., pokazuje ličnim primjerom kako bi se trebala ponašati osoba koja vjeruje u Boga i u vezi sa svojim potomstvom želi slijediti Objavu. U komunikaciji sa svojim kćerima Poslanik, s.a.v.s., pokazuje izrazitu ljubav i pažnju. Prenosi se da je Aiša, r.a., rekla: "Nisam vidjela nikoga da je sličniji ponašanjem, djelovanjem i govorom Poslaniku, s.a.v.s., od Fatime. Kada god bi mu došla u posjetu, ustao bi pred nju, dočekaio je i uzeo za ruke, poljubio i posjeio pored sebe. Također, kada bi on, s.a.v.s., kod nje došao ona bi pred njega ustala, uzela bi ga za ruku, poljubila ga i posjela bi ga pored sebe."²¹⁶

Kada u obzir uzmemo predislamski odnos prema ženskoj djeci i svu surovost iskazanu prema njima, argumentirano možemo tvrditi da je ovaj postupak Poslanika, s.a.v.s., radikalna reforma percepcije ženskog djeteta u pozitivnom pravcu. Posebno je zanimljivo da se neverbalnim postupkom pokazalo znatno više nego što je mogla ponuditi verbalna komunikacija. Sva milost, obzирnost, poštovanje i nadasve ljubav prema ženskom potomku sadržana je u ovom opisu uobičajene prakse Vjerovjesnika, s.a.v.s., i njegove kćerke Fatime, r.a. Dakako, interakcija Muhammeda, s.a.v.s., i njegove

²¹⁶ Abū Dāwūd, *Sunan*, Adāb, 5217; At-Tirmidī, *Sunan*, Manāqib, 3872. Opširnije o ovom odnosu između Božijeg Poslanika, s.a.v.s., i Fatime, r.a., vidi: Al-Maqrīzī, Aḥmad b. Ali, *Imta' al-asmā' bima lin-nabiyyi min al-aḥwal*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1999, tom 5, str. 354.

kćerke pokazivala je bliskost, pa nam se prenosi da je pred samo preseljenje Poslanik, s.a.v.s., upravo s Fatimom, r.a., imao razgovor kojem nije svjedočio niko od ljudi osim njih dvoje.

Bilježi Muslim u *Sahihu*²¹⁷ da je u bolesti pred preseljenje Božiji Poslanik, s.a.v.s., pozvao Fatimu, r.a., pa joj najprije šapnuo nešto, nakon čega je briznula u plač. Nakon toga joj je njen otac Poslanik, s.a.v.s., opet nešto šapnuo, nakon čega se nasmijala. Kada su je upitali šta joj je rekao Poslanik, s.a.v.s., odgovorila je: "Ono što je meni rekao tajna je koju neću otkrivati!"

Kada je Poslanik, s.a.v.s., preselio, Fatima, r.a., rekla je: "Rekao mi je da mu je Džibril ove godine došao dva puta da mu izloži Kur'an, a inače je dolazio samo jedanput. Smatrao je da je to znak da će ove godine preseliti. Također, rekao mi je da ću mu se od njegove, s.a.v.s., porodice najprije pridružiti, pa se dobrom društvu pridružujem. Plakala sam zbog toga, pa mi je Poslanik, s.a.v.s., šapnuo:

أَلَا تَرْضَيْنَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ، أَوْ سَيِّدَةَ نِسَاءِ هَذِهِ الْأُمَّةِ

*Zar nisi zadovoljna da budeš prvakinja među vjernicama
ili prvakinja među ženama ovog ummeta?!*²¹⁸

Iz ovog događaja možemo zaključiti koliko su prisni bili odnosi Poslanika, s.a.v.s., sa njegovom djecom, ali i u kojoj su

²¹⁷ Vidi: *Ṣaḥīḥ*, Fada'il aṣ-ṣaḥāba, 2450.

²¹⁸ Radi se o mudžizi, nadnaravnoj potvrdi poslanstva Muhammeda, s.a.v.s., jer je uistinu prva osoba od njegove, s.a.v.s., porodice preselila na budući svijet kćerka Fatima, r.a. Vidi opširnije: Al-Bayhaqī, Aḥmad b. Husayn, *Dalā'il an-nubuwwa*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1988, tom 7, str. 167.

mjeri imali izgrađen odnos i povjerenje. Fatima, r.a., smatrala je tajnom ono što joj je otac rekao i čuvala je informaciju da misli da će preseliti sve dok se to nije desilo.

Brojne su predaje u kojima se bilježe obzirnost u neverbalnoj komunikaciji Poslanika, s.a.v.s., sa njegovim potomstvom. Među frekventnim predajama jeste i ona o ljubljenju unuka Hasana, r.a., a bilježi se vjerodostojno da ga je poljubio čak u prisustvu gosta ashaba El-'Akre' b. Habisa et-Tejmija, r.a., koga je to začudilo. El-'Akre' reče: "Imam desetero djece i nikada nijedno od njih nisam poljubio!" Božiji Poslanik, s.a.v.s., tada reče:

مَنْ لَا يَرْحَمَ لَا يُرَحَمَ

*Ko se ne smiluje, neće mu se smilovati.*²¹⁹

Neverbalna komunikacija, kada je utemeljena na iskreno namjeri i primjeni smjernica Objave i sunneta, predstavlja manifestaciju milosti. Hadis decidno kaže da je neverbalna komunikacija, konkretno primjerenim poljupcem pokazati ljubav i pažnju, sastavni dio milosti koju su stvorenja dužna ispoljavati ako žele zadobiti milost Stvoritelja. U istim izvorima pronalazimo još izrazitiji ukor spomenutog odnosa pa se prenosi da je Božiji Poslanik, s.a.v.s., rekao El-'Akre'u, r.a.:

أَوْ أَمْلِكُ لَكَ أَنْ نَزَعَ اللَّهُ مِنْ قَلْبِكَ الرَّحْمَةَ

*Šta ti mogu ja pomoći ako ti Bog nije ostavio u srcu milosti?*²²⁰

²¹⁹ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Adab, 5997.

²²⁰ Al-Buḥārī, *Al-Adab al-mufrad*, str. 52.

U različitim situacijama Muhammed, s.a.v.s., pokazuje na koji se način osoba treba odnositi prema djeci koja su joj povjerena kao potomstvo. Posebno je zanimljivo da je Poslanik, s.a.v.s., čak i u namazu, posebnom stanju za svakog vjernika, ostao dosljedan u ovom odnosu. Bilježe Ahmed i drugi da je Ebu Hurejre, r.a., rekao: "Klanjao sam s Božijim Poslanikom, s.a.v.s., jaciju namaz. Kada je pao na sedždu, na leđa su mu se popeli Hasan i Husejin. Kada je podigao svoju glavu, uzeo ih je rukama s leđa, izrazito blago, pa ih stavio na zemlju. Svaki put kada bi se popeli, ponovio bi isto, sve dok nije završio namaz..."

Ebu Hurejre, r.a., nudi Poslaniku, s.a.v.s., da ih odvrati, na što je Poslanik, s.a.v.s., rekao njima: *"Idite kod svoje majke."*²²¹ Poslanik, s.a.v.s., ne dozvoljava da ibadet, namaz u ovom slučaju, bude razlog da svojim grubim odnosom udalji unučad od sebe. Nakon namaza Poslanik, s.a.v.s., znao se posvetiti i odvojiti vremena da se poigra s unučadi, kako bi se njihova potreba za igrom zadovoljila u periodu života kada je najizrazitija.²²²

Nije zabilježeno da je Božiji Poslanik, s.a.v.s., ikada rekao neistinu bilo kome, pa ni svojim bližnjima. U kojoj mjeri poslanički diskurs naglašava istinu u verbalnom aspektu komunikacije svjedoči i slijedeća predaja. Prenosi se da je neka žena pozvala svoje dijete kada je kod njih bio Poslanik, s.a.v.s., u gostima riječima: "Dođi da ti nešto dam!" Božiji Poslanik, s.a.v.s., upita: *"Šta si mu željela dati?"* Majka djeteta odgovori da mu je željela dati hurmu. Poslanik, s.a.v.s., reče:

²²¹ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 16, str. 386, broj 10659.

²²² Abū Šahba, Muḥammad, *As-Sira an-nabawiyya 'ala ḍawī al-Qur'ān wa as-sunna*, Dār al-qalam, Dimašq, 1427, h. god., osmo izdanje, tom 2, str. 628.

أَمَّا إِنَّكَ لَوْ لَمْ تَفْعَلِي كُتِبَ عَلَيْكَ كَذِبَةٌ

*Da mu nisi dala, upisala bi ti se laž!*²²³

Uprkos brojnim obavezama, Božiji Poslanik, s.a.v.s., koristi svaku priliku da komunicira sa svojom porodicom. Nije volio da se djeca svađaju, kako u kući tako i izvan nje, pa se prenosi da bi ih razvađao i radio na njihovu mirenju.²²⁴ Govor osobe koju mlađi uvažavaju ostavlja dubok trag i često je povod popravljajući odnosa. Stoga je razumljivo da Poslanik, s.a.v.s., govori o ovoj problematici i utemeljuje proaktivno djelovanje u situacijama kada se djeca ili ljudi općenito posvade.

Također, kada se radi o verbalnom ukoru, praksa Božijeg Poslanika, s.a.v.s., bila je da se zbližavanjem i lijepim savjetom mijenja ono što je kod potomstva loše. Nije mnogo korio, niti je ružio svoju djecu i ukućane, o čemu nam govori i dječak koji je bio u službi u vjerovjesničkoj kući Enes b. Malik, r.a. Rekao je: "Služio sam Božijeg Poslanika, s.a.v.s., deset godina; nikada me nije udario, niti me je ikada uvrijedio, čak mi se nikada nije namrštio!"²²⁵

Kako je to bio stil komuniciranja Poslanika, s.a.v.s., sa slugom, prema kojem se inače ima manje obzira nego prema potomstvu, jasno je da su upravo plemenite karakteristike

²²³ Al-Bayhaqi, Aḥmad b. Husayin, *Šu'ab al-iman*, Maktaba ar-rushd, Hind, 2003, tom 6, str. 463, broj 4482.

²²⁴ Poslanikova praksa da ovako djeluje upravo je povod izricanja znamenitog hadisa: "Pomozi brata svoga kada čini nasilje i kada mu se nasilje čini. Ako je on taj koji čini nasilje, odvraćaj ga od toga, a ako mu se čini nasilje, pomози ga." Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 22, str. 357, broj 14467.

²²⁵ Aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu'jam al-awsat*, tom 6, str. 123, broj 5991; *Al-Mu'jam al-aṣṣḡar*, Al-Maktab al-islāmiyy, Bayrūt, 1985, tom 2, str. 100, broj 856.

koje nam je Enes, r.a., prenio bile općenito prisutne u vje-rovjesničkoj komunikaciji. Slično je s praktičnim pokaziva-njima, kao što smo ranije spomenuli da je Poslanik, s.a.v.s., najviše vodio i usmjeravao ljude oko sebe ličnim primjerom. Zabilježeno je da ovo nije bilo samo u prenošenju principa, propisa i etičkih normi vjere, već je Božiji Poslanik, s.a.v.s., praktično pokazivao i životne vještine.²²⁶

Poslanikova, s.a.v.s., komunikacija s potomstvom i s mla-dim naraštajima pokazuje da je prije svega nastojao jača-ti njihovu vezu s Uzvišenim, a zatim ojačati njihov osjećaj dostojanstva i ponosa. Mnogo je primjera koji govore da je Poslanik, s.a.v.s., razgovarao s mladima kao što razgovara s odraslima. Klanjao bi s njima i izlazio na bajram-namaze, pa nam predaje govore da je znao izaći sa svim svojim ukućani-ma, odraslim i djecom, na bajram namaze.²²⁷

Među modusima poslaničke komunikacije trebamo istaći razvijanje zdravog takmičarskog duha među mladim nara-štajima. Prenosi se da je često uzimao svoje amidžiće Abdu-llaha i Ubejdullaha, r.a., sinove Abbasa, r.a., i govorio bi im:

مَنْ سَبَقَ إِلَيَّ فَلَهُ كَذًا وَكَذَا

Koji od vas prije dotrči do mene dobiće to i to!

²²⁶ Poslanik, s.a.v.s., vidio je nekog dječaka kako skida kožu s ovce na nepravilan način, pa je rekao dječaku da se skloni kako bi mu pokazao ispravan način, shodno pravilu: "Reci mi, zaboravit ću! Pokaži mi, sjećat ću se!" Vidi više: Ibn Māga, *Sunan*, Ḍabāih, 3179; Abū Dāwūd, *Sunan*, Tahāra, 185.

²²⁷ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 23, str. 183, broj 14912; Ibn Ḥuzayma, Muḥammad, b. Ishāq, *Ṣaḥīḥ*, Al-Maktaba al-islāmiyy, Bayrūt, tom 2, str. 343, broj 1431.

Zatim bi ih Božiji Poslanik, s.a.v.s., dočekivao raširenih ruku, obojicu bi zagrlio i poljubio.²²⁸ Aiša, r.a., kaže da su pažnja i obzirnost bile praksa Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u cjelokupnim odnosima, a posebno prema njegovim ukućanima. Nikada ga nije zovnuo neko od njegovih ashaba, prijatelja, niti neko od ukućana, a da se nije odazvao.²²⁹

Svoju bi djecu i unučad Poslanik, s.a.v.s., dozivao naliješim i njima najdražim imenima. Mijenjao bi imena koja nisu lijepa i sugerirao roditeljima da nadijevaju lijepa imena svojoj djeci.²³⁰ Nerijetko Poslanik, s.a.v.s., koristi imena djece u deminutivu i tako im biva izuzetno drag.²³¹

Komunikacija Božijeg Poslanika, s.a.v.s., s njegovom djecom nastavlja biti intenzivna, direktna i krajnje otvorena nakon njihova izlaska iz vjerovjesničkog doma i formiranja vlastite porodice. Kvalitetna komunikacija koja je bila u djetinjstvu nastavlja se i nakon što djeca odrastu, te su Poslanika, s.a.v.s., kao oca i poslanika doživljavali kao autoritet i prijatelja. Hadiske zbirke i biografije Božijeg Poslanika, s.a.v.s., bilježe događaj kada je Alija, r.a., poslanikov zet, uvidio koliko se

²²⁸ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 23, str. 183, broj 14912; Ibn Ḥuzayma, Muḥammad, b. Ishāq, *Ṣaḥīḥ*, tom 3, str. 335, broj 1836.

²²⁹ Al-Qadī 'Iyāḍ b. Mūsā, *Aṣ-Ṣīfā bi-ta'rīf huquq al-Muṣṭafā*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1988, tom 1, str. 121.

²³⁰ Bilježi Aḥmad b. Ḥanbal u *Musnadu*, tom 36, str. 23, broj 21693, da je Poslanik, s.a.v.s., rekao: "Zaista ćete biti pozivani po svojim imenima i imenima svojih roditelja na Sudnjem danu, pa nadijevajte lijepa imena." Ibn Ḥağar u komentaru Buharijina *Ṣaḥīḥa* kaže: "Poslanik, s.a.v.s., nije obavezivao da se ime promijeni, što govori slučaj osobe po imenu Hazen ('tužni'), kojem je Poslanik sugerirao promjenu imena, pa je ovaj rekao da neće promijeniti ime koje mu je dao otac..." (*Faṭḥ al-Bārī*, tom 10, str. 577)

²³¹ Božiji Poslanik, s.a.v.s., na ovaj način doziva ne samo svoju dječicu već i svoju pastorku Zejneb, kći Ummu Seleme, r.a., koja se udala za Poslanika, s.a.v.s., nakon preseljenja njena muža. Poslanik, s.a.v.s., dozivao bi Zejneb riječju "Zejnebice", i to više puta. Vidi više: Al-Munāwī, Abduraūf b. Ali, *Fayḍ al-Qadīr*, Al-Maktaba at-tiğariyya al-kubra, Mişr, 1356. h. god., tom 5, str. 250.

Fatima, r.a., poslanikova kćerka, opteretila kućnim obavezama, pa je otišao kod Poslanika, s.a.v.s., da ga zamoli da im dodijeli slugu. Nije pronašao Poslanika, s.a.v.s., pa se vratio kući. Kada se Poslanik, s.a.v.s., vratio kući, saznao je da su ga tražili, pa je otišao njima u posjetu, uprkos umoru i činjenici da je noć odavno nastupila. Kada je Poslanik, s.a.v.s., ušao kod Alije i Fatime, r.a., već su bili legli u postelju. Krenuli su ustati na noge, što je inače bila njihova praksa, pa im je Poslanik, s.a.v.s., rekao da ostanu ležati i sjeo je između njih. Nakon što su mu zatražili slugu, Poslanik, s.a.v.s., preporučio im je zikr, spominjanje Stvoritelja, na specifičan način kada legnu u postelju, jer im je to bolje od sluge. Nakon što su to počeli prakticirati, rekli su da nisu više osjećali umor od kućnih obaveza.²³²

Određene aspekte verbalne vjerovjesničke komunikacije s potomstvom ostavili smo za slijedeće poglavlje, u kome analiziramo Poslanikovu, s.a.v.s., komunikaciju u odgoju i obrazovanju. Na kraju poglavlja spomenimo da je Božiji Poslanik, s.a.v.s., komunikacijom s vlastitom djecom i unučadi slao bitne poruke, verbalne i neverbalne, svima koji su tome svjedočili i onima koji čitaju sve što je zabilježeno o tome. Spomenimo da je Poslanikov, s.a.v.s., govor prilikom ispraćaja sina Ibrahima najbolja smjernica u ispravnom razumijevanju vrijednosti dara potomstva i odnosa prema Stvoritelju kroz odnos prema tom daru. Poslanik, s.a.v.s., obraća se Ibrahimu prije ukopa i kaže:

²³² Vidi opširnije: At-Tirmidī, *Sunen*, Da'wāt, 3408; Al-Bazzār, *Al-Baḥr ad-daḥḥār*, tom 5, str. 477, broj 3408. Zikr koji je Božiji Poslanik, s.a.v.s., preporučio je onaj koji učimo iza namaza, a Alija, r.a., kaže da više nikada nismo osjetili pomankanje fizičke snage za poslove koje obavljamo.

إِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ، وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ، وَلَا نَقُولُ إِلَّا مَا يَرْضَى رَبُّنَا
 وَإِنَّا بِفِرَاقِكَ يَا إِبْرَاهِيمَ لَمَحْزُنُونَ

*Zaista su oči suzne, srce je tužno, ali ne govorimo ništa
 osim onoga čime je naš Gospodar zadovoljan, a svi
 smo, Ibrahime, tužni zbog rastanka s tobom.*²³³

²³³ Vidi opširnije o događaju: Al-Bağawī, Al-Ḥusayin b. Mas'ūd, *Šarḥ as-sunna*, Al-Maktab al-islāmiyy, Bayrūt, 1983, tom 5, str. 429.

POSLANIKOVA KOMUNIKACIJA U ODGOJU I OBRAZOVANJU

U jednoj predaji kaže se da je Poslanik, s.a.v.s., poslan kao muallim, učitelj. Uprkos činjenici da se predaja ocjenjuje kao slaba, da'if, uvidom u njegov životopis uviđamo da se njome opisuje karakter misije Muhammeda, s.a.v.s.²³⁴ Cjelokupni je poslanički život marljiva i predana borba i nastojanje da se ljudi pouče korisnom znanju. Poslanik, s.a.v.s., prenosi Objavu, Kur'an, pojašnjava njen sadržaj i praktično primjenjuje sve ono što prenosi ljudima. Sunnet, kao specifično uspostavljen vjerovjesnički život, nastaje upravo kroz poučavanje i primjenu Objave.

U klasičnim djelima rane muslimanske historije znanje se može odnositi na Stvoritelja, stvorenja ili vjeru, tj. način zadobijanja Njegove naklonosti. Poslanikova, s.a.v.s., komunikacija u odgoju i obrazovanju u najvećoj se mjeri odnosi na znanje o Svoritelju i znanje o Njegovoj vjeri, dakle naredbama i zabranama. U predajama se čak kaže da je Poslanik,

²³⁴ Hadis bilježi Ibn Mağa, *Sunan*, Iman, 229. Vidi više o ocjeni hadisa: Al-Ḥaddād, Maḥmūd b. Muḥammad, *Al-Mustaḥrağ min al-kutub tahriğ aḥādīṯ Ihyā' 'ulūm ad-dīn*, Dār al-'āsima, Riyad, 1987, tom I, str. 78.

s.a.v.s., decidno uputio prvu muslimansku zajednicu na izučavanje stvorenja kroz spoznajne moći koje je Stvoritelj darivao čovječanstvu. Među najistaknutijim i najfrekventnijim primjerima jeste oprašivanje palminih stabala, pomoću koga Muhammed, s.a.v.s., upućuje da se ljudsko iskustvo treba uvažavati.²³⁵

Plemeniti drugovi, ashabi, prva generacija muslimana, slušali su i prihvatili Poslanikove, s.a.v.s., riječi i slijedili njegovu praksu, smatrajući da je to Objava od Uzvišenog Stvoritelja. Tek kroz prizmu poslaničke ličnosti islam dobija svoje ostvarenje upravo zbog činjenice da je Poslanik, s.a.v.s., obrazovao i odgojio prvu generaciju muslimana. Sa sigurnošću možemo kazati da ne postoji povijesna ličnost – učitelja, reformatora, prosvjetitelja, vjerovjesnika, poslanika ili bilo koga drugoga ko je nosio misiju poučavanja ljudi, a da se o njoj zna više nego što se zna o ličnosti Muhammeda, s.a.v.s.

U poslaničkom naslijeđu mnogo je predaja u kojima se naglašava značaj nauke, traženja nauke, vrijednosti učenih, dragocjenost nauke i uska vezanost znanja za sudbinu čovjeka na oba svijeta.²³⁶

Zbog toga su njegovi učenici, ashabi, prenijeli sve ono što su naučili od svoga učitelja, stjecali su znanje i širili ga

²³⁵ Vidi: Ibn Māğa, *Sunan*, Ruhūn, 2471.

²³⁶ Vidi npr. hadise: "Kome Allah želi dobro poučiti će ga vjeri", bilježe Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, 'Ilm, 71; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Zakāh, 1037; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 5, str. 11, broj 2790; "Traženje nauke je dužnost svakog muslimana", bilježi Ibn Māğa, *Sunan*, Abwāb as-sunna, 224; "Učenjaci su nasljednici Božijih poslanika", bilježe Abū Dāwūd, *Sunan*, 'Ilm, 3641; Tirmidī, *Sunan*, 'Ilm, 2682; Ibn Māğa, *Sunan*, Abwāb as-sunna, 224; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 1, str. 55, broj 47; "Vrijednost je učenog nad pobožnim čovjekom kao vrijednost moja nad jednim od vas", bilježe Abū Dāwūd, *Sunan*, 'Ilm, 3641; Tirmidī, *Sunan*, Abwāb al-'ilm, 2685; Ibn Māğa, *Sunan*, Abwāb as-sunna, 223.

te nastojali da što više vremena provedu uz njega, s.a.v.s. U svom su učitelju vidjeli ogledalo najprimjerenijeg i najljepšeg ophođenja u svim aspektima života.²³⁷

Također, bitno je istaći da odgojni i obrazovni ambijent u poslaničkom diskursu prožima sve aspekte života u vremenu Muhammeda, s.a.v.s. Poučavanje nije bilo ograničeno na džamije, već je Poslanik, s.a.v.s., poučavao u različitim prilikama. Njegov dom, ulice Mekke, Medine, putovanja i drugi konteksti uvijek su bili ispunjeni odgojnim i obrazovnim poslaničkim sadržajima. Prva generacija muslimana, s druge strane, organizirala se u procesu učenja od Poslanika, s.a.v.s., pa se čak bilježi da su naizmjenično bivali uz Poslanika, s.a.v.s., kada im njihove obaveze ne bi dozvoljavale da budu stalno uz njega.²³⁸

Analiziramo li rezultate poslaničke misije, s aspekta brojnosti sljedbenika i raširenosti učenja, možemo kazati da je Poslanik, s.a.v.s., kao učitelj i pedagog ostavio neizbrisiv trag na cjelokupni hod čovječanstva kroz historiju.

U promatranju Poslanikovih, s.a.v.s., rezultata posebno treba uvažiti surovu i bezobzirnu sredinu, barem kada se radi o većini ljudi njegova vremena.²³⁹ U nastavku spomenut ćemo najznačajnije metode Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u pedagoškoj komunikaciji, čija se aktualnost još uvijek može vidjeti u savremenim pedagoškim tokovima.²⁴⁰

²³⁷ Al-Ḥaṭīb, Muḥammad, *Uṣul al-ḥadīṭ*, Dār al-fīkr, Bayrūt, 1989, str. 53-57.

²³⁸ Vidi više: Al-ʿAsqalānī, Ibn Ḥaḡar, *Fatḥ al-Bārī*, tom 1, str. 273.

²³⁹ Abū Šahba, Muḥammad, *As-Sīra an-nabawīyya ʿala ḡawī al-Qurʾān wa as-sunna*, tom 2, str. 632.

²⁴⁰ Vidi: Al-Ḥaṭīb, isto, str. 57.

5.1. Pojedinačni i kolektivni pristup u poučavanju i odgoju

Kroz svoje djelovanje na polju odgoja i obrazovanja Muhammed, s.a.v.s., koristi metodu obraćanja pojedincima, grupama i društvu u cjelini. Upravo zbog značaja njegove misije dostavljanja posljednje Božije Objave, Kur'ana, Poslanik, s.a.v.s., pod nadahnućem Objave pronalazio je odgovarajuće metode u svojoj interakciji s ljudima svoga vremena. Njegove su metode odražavale jaku vjeru u Stvoritelja, spremnost na ulaganje u ljudske resurse, što je suština u razvoju društva, ali i mudrost i pronicljivost u suočavanju s izazovima svog vremena. U ranom mekanskom periodu duhovni, srčani i intelektualni odgoj i edukacija individualizirani su u pristupu. Kasnije, kada se već formirala skupina vjernika, Božiji Poslanik, s.a.v.s., utemeljuje princip grupnog rada kroz odgoj i edukaciju u kući El-Erkama b. Ebi el-Erkama, r.a., jednog od prvih muslimana u Mekki.²⁴¹

Individualni je pristup posebno prisutan u vjerovjesničkom odgoju članova porodice, međutim, jasno se uočava da dominira odgoj postavljanjem obrasca ponašanja i modela življenja.²⁴² Upravo ovaj način štedi energiju i napor, jer se radi o procesu konkretizacije vrijednosti kojima se poziva, a koje su u osnovi aspstraktne prije nego što uđu in stvarni život.

²⁴¹ Vidi: Al-Qāsimī, Ġamāluddin, *Maḥāsīn at-ta'wīl*, Dār al-kutub al-ʿilmiyya, Bayrūt, 1418. h. god., tom 7, str. 109.

²⁴² Poslanik, s.a.v.s., obraća se posebno pojedincima, a među istaknutim je primjerima predaja koja govori da se Poslanik, s.a.v.s., obratio kćerki Fatimi, r.a., riječima: *“Spasi se, Fatima...”*, ali je ovaj aspekt verbalnog znatno manjeg opsega od neverbalnog. U istim se predajama govori o obraćanju drugim članovima familije, što može biti primjer rada s grupom. Vidi: An-Nawāwī, Yaḥyā b. Šaraf, *Al-Minhāğ*, Dār al-ihyā' at-turāt, Bayrūt, 1392. h. god., tom 3, str. 80; Ibn Ishāq, Muḥammad b. Ishāq, *Kitāb as-siyar wa al-magazī*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1978, str. 147.

Božiji Poslanik, s.a.v.s., također teorijski podučava Kur'anu pojedince i grupe, pojašnjava kur'anske poruke u nastojanju da prenese učenje vjere.²⁴³ On se koristi ovim metodama kako bi prilizio Objavu i pojasnio suštinu vjere. Djela sire zabilježila su brojne susrete Poslanika, s.a.v.s., s delegacijama, dakle grupama, koje su dolazile u Mekku. Poslanik, s.a.v.s., koristi njihov dolazak u Mekku u vrijeme predislamskih obreda i obraća im se riječima:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، تَفْلِحُوا

*O ljudi! Recite da nema Boga osim Allaha, uspjete ćete...*²⁴⁴

Dakako, proces obrazovanja i odgoja u mekanskom periodu praćen je stalnim ometanjima, ali je uprkos svemu doživio afirmaciju u toj mjeri da su elite političkog i društvenog uređenja smatrale da je glavna prijetnja njihovu interesu upravo učenje Muhammeda, s.a.v.s. Fleksibilnost vjerovjesničkog obrasca odgoja i obrazovanja doprinijela je navedenom uspjehu.

Reakcije savremenika na poziv Poslanika, s.a.v.s., i njegovo rano djelovanje na polju prosvjećivanja vjerodostojno govori da je u relativno kratkom periodu ostvario izuzetan utjecaj na društvene tokove mijenjajući svijet načelima vjere u Jednog Boga.²⁴⁵

²⁴³ Vidi: Al-Ḥakim, Muḥammad b. Abdullāh, *Mustadrak*, tom 2, str. 240, broj 2872.

²⁴⁴ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 25, str. 404, broj 16022; Al-Būṭī, Muḥammad Saʿīd, *Fiqh as-sira an-nabawiyya*, str. 169-171.

²⁴⁵ Vidi opširnije: Ibn Hišām, Abdulmalik b. Hišām, *As-Sira an-nabawiyya*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 2005, str. 146.

U medinskom periodu, ambijentu slobode i neograničene ljudske interakcije, Poslanikove, s.a.v.s., metode doživljavaju vrhunac u kontekstu refleksija na društvo. Individualni pristup Poslanik, s.a.v.s., koristi više u onom kontekstu u kojem se želi zaštititi dostojanstvo ličnosti, a grupni i kolektivni pristup zbog okolnosti postaje dominantan.²⁴⁶

5.2. Postupnost u poučavanju

S obzirom na to da je period Objave trajao dvadeset i tri godine, čime su se postepeno liječile najrazličitije ljudske slabosti u svim aspektima života, i Božiji Poslanik, s.a.v.s., uzima postupnost kao načelo u poučavanju i usmjeravanju.²⁴⁷ Prilikom usmjeravanja i poučavanja Poslanik, s.a.v.s., dosljedno primjenjuje ovu metodu, uvažavajući činjenicu da Stvoritelj najbolje poznaje prirodu ljudskih bića. U svojim obraćanjima, savjetima i smjernicama Poslanik, s.a.v.s., postepeno uvodi slušaoce u problematiku i načelno najprije govori o vezi sa Stvoriteljem. Suština postupnosti jeste da se kod ljudi usidri vjera u Boga, čvrsto uvjerenje u istinitost Njegove Objave i Njegova Poslanika. Ovo je primijetila supruga

²⁴⁶ Poslanik, s.a.v.s., direktno se obraćao mnogim ljudima pojedinačno, ali se njegov model komunikacije u odgoju i obrazovanju u medinskom periodu više fokusira na javni prostor, o čemu će više biti govora u slijedećim poglavljima te se može primijetiti da dominira kolektivni pristup. Na stotine predaja bilježe slučajeve da se Poslanik, s.a.v.s., obraćao konkretno pojedincima među svojim savremenici. Međutim, predaje bilježe da su ljudi u halkama, kružocima, sjedili s Poslanikom, s.a.v.s., gdje ih je on poučavao i usmjeravao. Vidi više: Al-Bazzar, *Al-Baḥr ad-dahḥār*, tom 8, str. 248; Al-Ḥaṭīb, Muḥammad, *Uṣul al-hadīṭ*, str. 59.

²⁴⁷ Među primjerima postepenosti u kur'anskom diskursu jeste postepeno zabranjivanje konzumiranja opojnih pića, a postepenost kasnije postaje karakteristika islamskog zakonodavstva općenito. Vidi više o postupnosti u Objavi: Aṣ-Ṣa'rawī, Muḥammad Mutawālī, *Tafsīr*, Idāra al-kutub, Qāhira, 1991, tom 2, str. 937-938.

Božijeg Poslanika, s.a.v.s., kao značajnu karakteristiku Objave i sunneta. Analizirajući prirodu ljudi u to vrijeme, došla je do zaključka da je upravo naglašavanjem uvjerenja kao osnove za djelovanja poučavanje ljudi dalo željeni rezultat.²⁴⁸

O tome u kojoj mjeri Poslanik, s.a.v.s., uvažava perceptive kapacitete i realnosti svojih slušalaca govori i slučaj kada odlučuje da Ka'bi ne vrati izgled koji je imala u vrijeme Ibrahima, a.s., obrazlažući svoju odluku supruzi Aiši, r.a., da su ljudi nedavno prigrlili islam.²⁴⁹ Pored činjenice da je poslanički govor jezgrovit, sažet i sadržajan, u njemu se primjećuje krajnja obzirnost prema slušaocima i uvažavanje svih pretpostavki za razumijevanje poruke. Pritom je upravo postupnost u usmjeravanju i obrazovanju ljudi rezultirala ispravnim percepcijama i pravilnim razumijevanjem prve generacije muslimana. Metoda postupnosti ima široku primjenu u obrazovnim sistemima i odgojnim ustanovama širom svijeta.

5.3. Pedagoški odnos prema slušaocu

Božiji se Poslanik, s.a.v.s., tokom cijelog života lijepo ponašao i u svim je situacijama naglašavao koliko je značajno lijepo ophođenje. Vlastitim životom i djelovanjem pokazivao je kako treba živjeti osoba s izgrađenim vjerskim identitetom. Posebno je lijep odnos Poslanik, s.a.v.s., imao prema svojim učenicima, ljudima koje je duhovno i intelektualno odgajao. Poslanički se diskurs temelji na poštovanju prema sagovorniku općenito, a posebno kada mu se prenosi značajan odgojni

²⁴⁸ Vidi: Al-Buhārī, *Ṣaḥīḥ*, Faḍā'il al-Qur'ān, 4993.

²⁴⁹ Vidi: Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Ḥaḡḡ, 1333.

i edukativni sadržaj. U takvim se situacijama Poslanik, s.a.v.s., odnosio prema slušaocu osim s poštovanjem, također i s ljubavlju koju samo roditelji ili bližnji mogu pokazati.²⁵⁰

Prilikom obraćanja Poslanik, s.a.v.s., ne povišuje glas, izuzev u rijetkim prilikama,²⁵¹ te u poučavanju i odgoju govori umjerenim i blagim riječim. Njegov je govor bio razgovijetan i slušalac bi nakon prvog slušanja bio u stanju zapamtiti rečeno. Kako nam predaje govore, poslanički je stil govora bio razgovijetnost, upečatljivost i jasnoća.²⁵² Tokom svojih izlaganja Božiji Poslanik, s.a.v.s., izlaže materiju logičnim rasporedom, najznačajnije fragmente svog govora ponavlja nekoliko puta i često na pitanje daje opširnije odgovore kada situacija tako nalaže.²⁵³

5.4. Govor na nivou slušalaca

S obzirom na to da je od iznimnog značaja da poruka dopre do ljudi, Božiji Poslanik, s.a.v.s., oblikuje poruku prema nivou slušalaca. Kada se obraća ljudima, Poslanik, s.a.v.s., uvažava slušaoca i pretpostavke razumijevanja u kojima su ljudi veoma različiti. Stoga se bilježi od velikog broja njegovih učenika, ashaba, da su naglašavali, shodno vjerovjesničkoj praksi, da govor, ukoliko se uputi nekome čiji intelektualni

²⁵⁰ Vidi: Al-Ḥaṭīb, Muḥammad, *Uṣūl al-hadīṭ*, str. 59. Ranije je citiran hadis: "Zaista, ja sam vama poput roditelja, poučavam vas!" (Abū Dāwūd, *Sunan*, Ṭahāra, 8)

²⁵¹ U pojedinim slučajevima okolnosti ili izrazita bitnost situacije nalaže da se glas poviši, što Poslanik, s.a.v.s., i čini. Primjer je situacija kada su ashabi uzimali abdest ne perući pete. Predaje nam govore da je Poslanik, s.a.v.s., tada povišio glas i rekao: "Teško li petama od vatre!" Vidi: Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, 'Ilm, 60.

²⁵² Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 41, str. 520, broj 25077.

²⁵³ Vidi: Al-Ḥaṭīb, Muḥammad, *Uṣūl al-hadīṭ*, str. 59.

kapacitet nije odgovarajući, može imati izuzetno negativne posljedice.²⁵⁴

Ljudima koji žive u gradu i koji su navikli na određene društvene konvencije Poslanik, s.a.v.s., obraća se riječima koje priliče njihovu razumijevanju života. Primjer su njegove riječi ženi koja je došla s pitanjem o svojoj majci koja je umrla, a ostala je obavezna postiti mjesec dana da li ona treba za nju to učiniti. Poslanik, s.a.v.s., koristi uobičajenu međuljudsku relaciju materijalnog duga, potiče logično zaključivanje i postavlja pitanje:

لَوْ كَانَ عَلَىٰ أُمِّكَ دَيْنٌ، أَكُنْتَ قَاضِيَتَهُ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ
فَدَيْنُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَحَقُّ أَنْ يُقْضَىٰ

“Da je majka ostala nešto materijalno dužna, da li bi ti dug vratila?” Žena je odgovorila da bi vratila. Poslanik, s.a.v.s., tada reče: “Dug prema Uzvišenom Bogu najpreče je vratiti!”²⁵⁵

Poslanikov, s.a.v.s., diskurs u govoru obiluje primjerima iz svakodnevnog života i konteksta ljudi kojima se obraća. Jedne je prilikom neki beduin iz plemena Benu Fezare došao Božijem Poslaniku, s.a.v.s., optužujući suprugu za nemoral jer mu je rodila crno dijete. Poslanik, s.a.v.s., služeći se primjerom iz života upitao ga je: *“Imaš li deve?”*, na što je beduin odgovorio

²⁵⁴ Vidi npr. riječi Alije, r.a., kada usmjerava pozivatelje vjeri: “Govorite ljudima onako kako vas mogu razumjeti. Zar biste voljeli da se Bog i Njegov Poslanik u laž utjeruju?” (Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, ‘Ilm, 127), ili riječi Ibn Mas’ūda, r.a., kada kaže: “Nećeš se obratiti ljudima govorom koji njihov intelekt ne može shvatiti, a da time nećeš izazvati smutnju nekim od njih.” Ibn ‘Abdūlbar, Yūsuf b. ‘Abdullāh, *Ġami’ bayān al-‘ilm wa faḍliḥ*, Dār Ibn Ġawzī, Riyāḍ, 1994, tom 1, str. 539.

²⁵⁵ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 3, str. 457, broj 2005. Sličnu predaju u vezi s obavezom hadždža bilježi Buḥārī u *Šaḥīḥu*, ‘Itišām, 7315.

da ima. “Kakve su boje?”, upita ga dalje Vjerovjesnik, s.a.v.s. “Crvene”, odgovori beduin. “Ima li među njima koja siva?”, ponovo upita Poslanik, s.a.v.s. “Ima”, odgovori čovjek. “A odatle dođoše sive?”, upita Poslanik, s.a.v.s. “Možda su u pitanju nasljedne osobine”, reče beduin. “Zar nije moguće da budu u pitanju nasljedne osobine i kod tvog djeteta?”, zaključio i upita Božiji Poslanik, s.a.v.s.

S ovim primjerom Muhamed, s.a.v.s., uspijeva urazumiti beduina čija je prva misao bila da se radi o nevjernoj supruzi.²⁵⁶ Koristeći paralelu s nasljednim osobinama životinja, koje su bliske slušaocu jer se tiču deva, koje predstavljaju glavninu njegova posjeda, Poslanik, s.a.v.s., pojašnjava da se u njegovu slučaju ne radi o nepoštenju supruge, nego da su u pitanju naslijeđene osobine od njegovih ili njenih predaka.

Ranije smo spomenuli među općim principima komunikacije u islamu da je u poučavanju Poslanik, s.a.v.s., uvijek insistirao na suštini. Upravo želja da se suština prenese rezultirala je oblikovanjem poruke shodno potrebama slušalaca. Kada mu se požalio neki čovjek da nije u stanju lijepo izreći ono što čuje od Poslanika, s.a.v.s., od traženja Božije milosti, Dženneta i zaštite od vatre te da mu to zvuči kao lijep, ali nerazumljiv ton, gotovo kao mrmljanje. Čovjek je rekao da i on moli za isto svojim riječima. Poslanik, s.a.v.s., navedeno odobrava i reče da je upravo to suština onoga što on, s.a.v.s., govori.²⁵⁷ Također, primjer Poslanikovih, s.a.v.s., različitih odgovora na pitanje koje je djelo najbolje govori da je Poslanik,

²⁵⁶ Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ, Ṭalāq*, 5305; Muslim, *Šaḥīḥ*, Ṭalāq, 1500.

²⁵⁷ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 3, str. 474, broj 15939.

s.a.v.s., gledao specifičnosti osobe koja postavlja pitanje i da-
vao je odgovor shodno njenu stanju.²⁵⁸

Djela iz oblasti sire i hadisa obiluju primjerima poslanič-
ke metode govora na nivou slušalaca u poučavanju i odgoju
ili govora u skladu s intelektualnim mogućnostima čovjeka
pa smo se stoga ograničili na samo nekoliko primjera.

5.5 Objedinjavanje teorije i prakse

U procesu odgoja i obrazovanja Božiji Poslanik, s.a.v.s., prin-
cipijelno spaja teoriju i praksu. Vrijednosti kojima poziva
Poslanik, s.a.v.s., živi dosljedno i njegov stil življenja jeste
refleksija Objave i kontekstualizacije njenih univerzalnih
poruka pomno praćena samom Božijom Objavom. Sve što
bi naređivao ljudima da rade, najprije bi sam Muhammed,
s.a.v.s., primjenjivao, a ono što zabranjuje da se čini i sam bi
se od istog udaljio. Sistematičnost u primjeni Kur'ana jasno
se vidi iz brojnih predaja, što je vjerovjesnički obrazac pre-
uzet od strane prve generacije muslimana i sinteza teorije i
prakse.²⁵⁹

Također, brojne su predaje koje govore da je Poslanik,
s.a.v.s., upozoravao na opasnost da osoba postupa suprotno
svome znanju.²⁶⁰ U mnogim prilikama Božiji Poslanik, s.a.v.s.,

²⁵⁸ Uporedi: Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Īmān, 26; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Īmān, 85; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 11, str. 175, broj 6602; Ibn Ḥuzayma, Muḥammad, b. Iṣḥāq, *Ṣaḥīḥ*, tom 2, str. 261, broj 1277.

²⁵⁹ Prenosi se od Abū Abduraḥmān as-Sulamiyya da ashabi nisu učili više od deset ajeta dok ne bi naučili njihovo značenje i praktično ih primijenili. Vidi više: Al-Ḥaṭīb, Muḥammad, *As-Sunna qabl at-tawin*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1980, str. 58; Aḍ-Ḍahabī, Muḥammad, *At-Taḥfīr wa al-mufasssīrūn*, Maktaba Wahba, Qāhira, tom 1, str. 39.

²⁶⁰ Vidi npr. predaju kod Buḥārīje i Muslima u *Ṣaḥīḥima*, u kojoj se spominje žestoka kazna osobi koja ne radi prema znanju. Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Fitan, 7098; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Zuhd, 2989.

decidno ističe da znanje bez praktične primjene nema nikakve vrijednosti i da će svi oni koji ne postupaju po znanju biti žestoko kažnjeni na budućem svijetu. Prenositi znanje je samo po sebi vrijednost, shodno vjerovjesničkim komunikološkim smjernicama, tako da će od njega ljudi imati koristi čak i kada učenjak svojim odnosom dokine sebi nagradu. Među predajama koje govore o navedenom jeste i ona u kojoj se učenjak poredi s fitiljem koji goreći ljudima daje svjetlo, a sam sagorijeva u tom procesu.²⁶¹

Objedinjavanje teorije i prakse značajna je karakteristika poslaničkog stila komunikacije i upravo tom sintezom riječi i djela Poslanik, s.a.v.s., osvaja srca i umove ljudi svoga vremena. U najtežim situacijama, najsloženijim izazovima i najopasnijim okolnostima Poslanik, s.a.v.s., niti jednog momenta ne zaostaje u činjenju onoga što svojim sljedbenicima preporučuje. Alija, r.a., prenosi da su se ashabi zaklanjali iza Poslanika, s.a.v.s., kada bi borba bila najžešća. Najbliži od nas neprijatelju, govori Alija, r.a., bio bi Božiji Poslanik, s.a.v.s.²⁶²

S aspekta učvršćivanja identiteta i podsticanja na činjenje dobra, komunikacija s ovim metodičkim i pedagoškim pristupom rezultirala je pažljivim slušanjem svega što im je Poslanik, s.a.v.s., govorio te su ga slijedili u nastojanju da dostignu vrhunac ljudskog savršenstva. U okrilju svoga porodičnog života Poslanik, s.a.v.s., najintenzivnije čini ono čemu poziva ljude stoga je od svojih najbližih bio najprije

²⁶¹ Vidi opširnije: Ibn 'Abdulbarr, Yūsuf b. 'Abdullāh, *Ġami' bayān al-'ilm wa faḍlih*, tom 1, str. 674.

²⁶² Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 2, str. 307, broj 1042; Al-Bayhaqī, Aḥmad b. Husayn, *Dalā'il an-nubuwwa*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1405. h. god., tom 3, str. 258; Ibn Sayyid an-Nās, Muḥammad b. Muḥammad ar-Rib'i, *Uyūn al-aṭār*, Dār al-qalam, Bayrūt, 1993, tom 2, str. 399; Mubākfūrī, Ṣafīyyurrahḥmān, *Ar-Raḥīq al-maḥtūm*, Dār al-hilāl, Bayrūt, str. 445.

prihvaćen. Aiša, r.a., navodi primjer sinteze riječi i djela, pa kada su je upitali: “Obavijesti nas o najimpresivnijoj stvari koju si vidjela kod Allahova Poslanika, s.a.v.s.?” Na trenutak je šutjela, a zatim je rekla: “Jedne je noći Poslanik, s.a.v.s, rekao:

يَا عَائِشَةُ ذَرِينِي أَتَعْبَدَ اللَّيْلَةَ لِرَبِّي

O Aiša, pusti me da robujem svome Gospodaru noćas?

Odgovorila sam mu: “Tako mi Allaha, zaista volim tvoju blizinu i volim ono što tebe raduje.” Zatim je rekla: “Ustao je i uzeo abdest, zatim je stao na namaz. Plakao je sve dok mu suze nisu pale na grudi. Zatim je plakao dok mu se brada nije pokvasila suzama pa opet plakao sve dok mu suze nisu natopile tlo. Tada je došao Bilal i obavijestio ga da se približava vrijeme namazu.”²⁶³ Govoriti o značaju namaza u hiljadu riječi ima manju težinu od ovog postupka Božijeg Poslanika, s.a.v.s. Slične primjere pronalazimo u životopisu Muhammeda, s.a.v.s., u svim aspektima dobra kojima je pozivao.

5.6. Umjerenost prilikom poučavanja

Jedna od metoda Božijeg Poslanika, s.a.v.s., jeste i umjerenost prilikom poučavanja i usmjeravanja. Veličanstvene i snažne istine kojima je on, s.a.v.s., poučavao i dostavljene su odgovarajućim metodama. Najprije treba naglasiti da je umjerenost u svemu opća karakteristika vjerovjesničkog diskursa. Pretjerivanje, grubost i sila nikako nisu odlike njegove metode

²⁶³ Ibn Hībān, Muḥammad b. Hībān, *Šaḥīḥ*, Tawba, 620.

djelovanja.²⁶⁴ Stoga je razumljivo da se Poslanik, s.a.v.s., periodično obraća ljudima, pa nam je Abdullah b. Mesud, r.a., prenio slijedeće predanje: “Božiji Poslanik bi periodično držao predavanja kako ljudima ne bi možda prešla u dosadu.”²⁶⁵ Zanimljivo je da se u komentarima hadisa naglašava da je umjerenost u konkretnom slučaju direktno vezana za obzirnost, jer bi taj osjećaj, dakle osjećaj dosade u odnosu na Poslanikov, s.a.v.s., govor, bio neprimjeren odnos prema Božijem izaslaniku.²⁶⁶

Obraćanja Božijeg Poslanika, s.a.v.s., bila su umjerena i relativno kratka. Uvažavao je kontekst u kojem govori i slušaocce koji su prisutni. Pored toga, opća je vjerovjesnička metoda bilo nastojanje da ljudima olakša, a ne da im oteža. Ako se detaljnije analiziraju smjernice koje je davao svojim učenicima, ashabima, može se zaključiti da je na tome insistirao i kod njih. Poslanik, s.a.v.s., govorio bi im:

فَإِمَّا بَعَثْتُمْ مَيِّسَرِينَ، وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ

*Poslani ste ljudima da im olakšavate, a niste poslani da im otežavate.*²⁶⁷

Kada bi usmjeravao ljude u vanrednim okolnostima, Poslanik, s.a.v.s., bi uvažavao pritisak emocija i težinu pojedinih situacija. Ne bi insistirao na nečemu kada vidi da

²⁶⁴ Ranije je bilo riječi o obzirnosti u komunikaciji kao općem principu komunikacije u islamu. U tom smo kontekstu spomenuli da je princip obzirnosti potvrđen kroz verbalnu i neverbalnu poslaničku tradiciju.

²⁶⁵ Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, 'Ilm, 68; Muslim, *Šaḥīḥ*, Šifat al-qiyāma, 2821.

²⁶⁶ Al-'Aynī, Badruddīn Maḥmūd b. Aḥmad, *Umdat al-qārī šarḥ Šaḥīḥ al-Buḥārī*, Dār iḥyā' at-turāṭ al-'arabiyy, Bayrūt, tom 2, str. 45.

²⁶⁷ Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Wuḍū, 220.

okolnosti ne dozvoljavaju da osoba primi određenu pouku ili smjernicu. Kada je naišao pored žene kojoj je umrlo dijete, pa joj preporučio svijest o Stvoritelju i strpljenje i kada mu je ona rekla: "Šta ti imaš s nedaćom koja je mene zadesila?!", Poslanik, s.a.v.s., nije odgovorio ženi, svjestan da su je bol i tuga savladale. Tek nakon nekog vremena i kada je žena došla kod Poslanika, s.a.v.s., on je upućuje da se pokazuje strpljenje u trenutku kada čovjek doživi neku neugodnu situaciju.²⁶⁸

Poučavanje i odgoj u poslaničkom modelu tretiraju se kao otvoren proces i neće se završiti sve dok osoba živi. Nema nekog perioda u životu nakon kojeg se zatvara ova proces, jer se radi o procesu usvajanja suštinskih vrijednosti. Muhammed, s.a.v.s., tokom čitavog perioda poslaničke misije prati svoje savremenike odgojem, poučavanjem, oplemenjivanjem karaktera, podsticanjem na najplemenitije ponašanje, međusobnu ljubav, bratstvo, ponos, dostojanstvo i nadasve odanost i poslušnost Stvoritelju u svemu što čine u svojim životima.²⁶⁹

Ovo su najznačajnije metode stila Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u komunikaciji u odgoju i obrazovanju koje smo odabrali za ovo poglavlje našeg rada.

²⁶⁸ Vidi više: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 19, str. 443, broj 12458.

²⁶⁹ Mubākfūrī, Ṣafīyyuraḥmān, *Ar-Raḥīq al-maḥtūm*, str. 170.

POSLANIČKI MODEL KOMUNIKACIJE U JAVNOM PROSTORU

U ovom poglavlju tretiramo stil komunikacije Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u javnom prostoru. Namjera nam je iznijeti principe poslaničke verbalne i neverbalne prakse u najširem društvenom kontekstu. Ovo uključuje odnose prema muslimanima i nemuslimanima, čestitim i onima koji to nisu, komunikaciju u uobičajenim i vanrednim okolnostima te predstavlja pokušaj izlaganja glavnih vodilja u poslaničkom odnosu s javnošću. Poslanički model komunikacije u javnom prostoru u svojoj referentnosti i značaju izvire iz činjenice da je Uzvišeni zadužio Poslanika, s.a.v.s., da pojasni ljudima ono što im se objavljuje.²⁷⁰

S obzirom na to da svaka osoba neumitno doživljava interakciju sa svojim društvenim kontekstom, a i same vrijednosti ne žive u vakuumu, već samo ako su ušle u život, značajno je upoznati se s načinom na koji je Božiji Poslanik, s.a.v.s., vodio procese u društvenom životu. Kvalitet ljudskog života uvelike zavisi od interakcije sa sredinom i vrijednosti u skladu

²⁷⁰ Vidi: An-Naḥl, 44, 64.

s kojima osoba živi. Javni je prostor poprište prožimanja, dodirivanja i sučeljavanja ideja, pa će analiza Poslanikovih, s.a.v.s., modusa pokazati najbitnije karakteristike integralnog modela komunikacije shodno kur'anskim i sunnetskim vodiljama.

Među istraživačima ima i onih koji ove aspekte poslaničkog naslijeđa, konkretno uređivanja odnosa u javnom prostoru, smatraju obaveznim za izučavanje, s obzirom na to da su pretpostavka za pravilno razumijevanje islama u cjelini.²⁷¹ U tom je kontekstu interesantna misao Ibn Kajjima, koji kaže: "S obzirom na to da je ljudska sreća vezana za vjerovjesničku uputu, obaveza je svakome ko sebi želi dobro, uspjeh i spas da se upozna s njegovom uputom, životopisom i stilom, kako bi izašao iz skupine neznalica i pridružio se njegovim, s.a.v.s., sljedbenicima..."²⁷² Dakako, bitno je istaći da značaj javnog prostora počiva na činjenici da ljudski potencijali dolaze do izražaja kada im se da adekvatan ambijent i odgovarajući podsticaj. Stoga je ovo poglavlje uvod u završni dio knjige u kojem govorimo o Poslanikovom, s.a.v.s., stilu komunikacije u misiji pozivanja islamskim vrijednostima.

Cilj Božijeg Poslanika, s.a.v.s., jeste zadovoljstvo njegova Gospodara i njegovanje odnosa sa svim stvorenjima, kako bi pomoću povjerenja, reputacije i ugleda ostvario svoju poslaničku misiju. U nastavku ćemo spomenuti pet karakteristika poslaničkog modela komunikacije u javnom prostoru, a zatim ćemo se pozabaviti određenim brojem negativnih

²⁷¹ Vidi više: Al-Kattānī, Muḥammad Abduḥayy, *Niẓām al-ḥukūma an-nabawiyya*, Dār al-Arḡam, Bayrūt, 2. izdanje, tom I, str. 15.

²⁷² Ibn Qayyim al-Gawziyya, Muḥammad b. Abū Bakr, *Zād al-ma'ād fī hadyī ḥayr al-'ibād*, Muassasa ar-risāla, 1994, tom I, str. 69.

modusa koji su prisutni u savremenoj muslimanskoj stvarnosti iako su u direktnoj koliziji s Vjerovjesnikovom, s.a.v.s., uputom i smjernicama.

6.1. Povjerenje

Prva i najznačajnija karakteristika verbalne i neverbalne komunikacije Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u javnom prostoru jeste povjerenje. Ova karakteristika prati život Muhammeda, s.a.v.s., u periodu prije i nakon početka Objave.²⁷³ Izgradnja povjerenja strateški je interes svakoga čija je želja da ostvari bilo kakav utjecaj u javnom prostoru. Navedimo primjer koliko je Poslanik, s.a.v.s., čuvao povjerenje stečeno kod ljudi tokom života, i to u najtežim trenucima za njega kao čovjeka. Poznato je da je Poslanik, s.a.v.s., prilikom napuštanja Mekke i svoga doma, gdje je ostavio sav svoj imetak zadužio amidžića Aliju, r.a., da u domu ostane nakon njega, s posebnim zadatkom. S obzirom na to da je uživao veliki ugled u svojoj sredini, Muhammedu, s.a.v.s., ljudi su vjerovali i imali povjerenje te su mu ostavljali pojedine svoje dragocjenosti. Stoga je Alija, r.a., dobio specifičan zadatak da sačuva povjerenje ljudi i vrati svakome što je bilo na čuvanju kod Muhammeda, s.a.v.s.²⁷⁴

Čestitost, istinoljubivost i povjerenje, kako tvrdi Ebu Šehbe, autor jedne od opširnijih studija o životu Božijeg Poslanika, s.a.v.s., otvarali su vrata kod svih razumnih ljudi.

²⁷³ Ranije je spominjan događaj obnove Ka'be i uloga Muhammeda, s.a.v.s., u tome. Njegov nadimak prije poslanstva bio je Al-Amīn, Povjerljivi, pa su ga na toj osnovi prihvatile strane u sporu ko će postaviti Crni kamen na obnovljenu Ka'bu. Vidi: Al-Gazālī, Muḥammad, *Fiqh as-sīra*, str. 84.

²⁷⁴ Vidi više: Al-Buṭī, Muḥammad Sa'īd, *Fiqh as-sīra an-nabawīyya*, str. 133.

O tome svjedoči i primjer Herakla, kojem su o Muhammedu, s.a.v.s., govorili njegovi neprijatelji i posvjedočili o povjerenju što ga je uživao, pa je Herakl rekao: "Zar da ostavi laž kada govori ljudima i o ljudima, a da laže na Boga?!"²⁷⁵

Poslanik, s.a.v.s., ne samo da je cjelokupnim ponašanjem zadobio povjerenje ljudi, muslimana i nemuslimana, već je i sam ukazivao povjerenje drugima, prezirao je varanje i prevaru, čime je otvarao komunikacijske kanale između sebe i svih ljudi koji su živjeli u njegovu okruženju. Poznate su predaje u kojima Poslanik, s.a.v.s., pohvaljuje ljude koji nešto kažu pa potvrde svoje riječi djelom u odnosu prema njemu, ili mu obećaju pa ispune svoje obećanje.²⁷⁶

U svojim obraćanjima Božiji Poslanik, s.a.v.s., naglašava značaj povjerenja kao fundamenta odnosa ljudi u društvu pa se bilježi da je rekao:

لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ، وَلَا دِينَ لِمَنْ لَا عَهْدَ لَهُ

*Nema vjerovanja onaj ko nema osobinu
povjerenja, niti vjere onaj koji vara.*²⁷⁷

Naravno, principi uzvišene Objave nalažu da se povjerenje čuva²⁷⁸ i Božiji Poslanik, s.a.v.s., dosljedno primjenjuje ove

²⁷⁵ Vidi: Abū Šahba, Muḥammad, *As-Sīra an-nabawiyya fi daw' al-Qur'ān wa as-sunna*, tom 2, str. 662.

²⁷⁶ Primjer navedenog između ostalog jeste i primjer Poslanikova, s.a.v.s., zeta, koji je zarobljen kao neprijateljski vojnik na Bedru pa je, nakon što je oslobođen, obećao Poslaniku, s.a.v.s., da će mu vratiti kćer, jer je bio objavljen ajet koji zabranjuje brak muslimanke s mnogobošcem. Poslanik, s.a.v.s., rekao je: "*On mi je rekao, pa je bio iskren. Obećao mi je i ispunio obećanje.*" (Isto, tom 2, str. 162)

²⁷⁷ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 19, str. 376, broj 12383.

²⁷⁸ Vidi npr: Ar-Ra'd, 25.

principe u svojoj komunikaciji, što se pozitivno odražava na reputaciju i opći doživljaj posljednje Objave i njena nositelja. Jačanje povjerenja ljudi kroz primjerenu i nadasve istinitu interakciju polazišta su vjerovjesničke komunikacije u javnom prostoru.

6.2. Autentičnost

Božiji je Poslanik, s.a.v.s., tokom svoje misije čuvao autentičnost poruke s kojom ga je Stvoritelj poslao. Čuvao je najprije sam Kur'an, kao izravnu Božiju Objavu, značenjem i formom, a zatim i njegov, s.a.v.s., stil života, koji predstavljaju autentičan izraz milosti ukazane čovječanstvu kroz slanje poslanika od zore čovječanstva do pečata svih poslanika – Muhammeda, s.a.v.s. U javnom prostoru Poslanik, s.a.v.s., predstavlja sebe kao ono što jeste i ne daje sebi bilo kakve prerogative mimo onoga što mu je Gospodar odredio.²⁷⁹ Autentičnost u poslaničkom modelu komunikacije u spomenutim okvirima podrazumijeva nadilaženje društvenih konvencija i običaja čiji su sadržaji suprotstavljeni učenju islama. Poslanik, s.a.v.s., definira svoju relaciju u odnosu na druge poslanike pa kaže:

مَنْ لِي وَمَثَلُ الْأَنْبِيَاءِ كَمَثَلِ رَجُلٍ ابْتَنَى دَارًا فَأَكْمَلَهَا وَأَحْسَنَهَا، إِلَّا مَوْضِعَ
لَبْنَةٍ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَدْخُلُونَهَا وَيَعْجَبُونَ، وَيَقُولُونَ: لَوْلَا مَوْضِعُ اللَّبْنَةِ ”، قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ” فَأَنَا مَوْضِعُ اللَّبْنَةِ
جِئْتُ فَخَتَمْتُ الْأَنْبِيَاءَ

²⁷⁹ Vidi: Al-An'ām, 50; Al-A'rāf, 203; Yūnus, 15.

*Primjer mene i poslanika prije mene jeste kao primjer čovjeka koji sagradi kuću pa je sazda i uljepša sve osim jedne cigle. Ljudi bi ulazili u kuću, divili joj se i govorili: "Eh, kad bi se stavila i ova cigla!" Ja sam ta cigla; došao sam i sa mnom se zapečatiše vjerovjesnici.*²⁸⁰

Ličnost Vjerovjesnika, s.a.v.s., ostvaruje se kroz življenje autentičnog univerzalnog sistema vrijednosti kojem su pozivali svi poslanici i vjerovjesnici. U javnom je prostoru Muhammed, s.a.v.s., prije poslanstva čestit i povjerljiv pojedinac, a nakon što mu je ukazano povjerenje od Stvoritelja da prenese Njegovu Objavu, dosljedan i autentičan nositelj najvećeg povjerenja koje čovjek uopće može ponijeti. Suštinska vrijednost čovjeka, shodno autentičnom vjerovjesničkom modelu, pokazuje se kroz ono što je spreman ponuditi ljudima, a ne kroz ono što uzima od njih. U kojoj mjeri Poslanik, s.a.v.s., živi autentičnost svoje misije svjedoče brojne predaje, a najistaknutije su one koje govore o istančanoj kontroli emocija, čak u najsloženijim situacijama.²⁸¹ Dakako, treba naglasiti da je upravo univerzalna poruka tevhida, vjere u Jednog Boga, nukleus autentičnosti poslaničkog modela društvenog komuniciranja.²⁸²

²⁸⁰ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 23, str. 167, broj 14888.

²⁸¹ Božiji se Poslanik, s.a.v.s., nikada nije srdio radi sebe, već isključivo kada mu to nalažu Objava i principi vjere. Vidi više: Izzuddin 'Abdulaziz b. Abdussalam, *Munya as-sūlfī tafḍīl ar-rasūl*, Dār al-kitāb al-ḡadīd, Bayrūt, 1981, str. 32.

²⁸² Vidi: Al-Anbiyā', 25; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 25, str. 404, broj 16022; Aṣ-Ṣallābī, 'Alī b. Muḥammad, *As-Sira an-nabawiyya*, Dār al-ma'rifa, Bayrūt, 2008, str. 231.

6.3. Integritet i kredibilitet u komunikaciji

Analiza poslaničke prakse u komunikaciji u javnom prostoru jasno pokazuje da su integritet i kredibilitet njegove ličnosti suštinske karakteristike Poslanikova, s.a.v.s., stila komunikacije u javnom prostoru. Pod integritetom mislimo na utjelovljenje vrijednosti kojima poziva, a termin kredibilitet odnosi se na referentnost ličnosti Poslanika, s.a.v.s., kod njegovih savremenika. Početkom misije i nakon Objave gdje mu se nalaže da pozove svoje bližnje vjeri, Muhammed, s.a.v.s., okuplja ih i upućuje im pitanje kojim ispituje svoj integritet i kredibilitet. Upitao ih je:

أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ مُصَبِّحُكُمْ أَوْ مُمْسِيكُمْ، أَمَا كُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي

Kada bih vas obavijestio da ima vojska koja vas planira iznenada napasti, da li biste mi vjerovali?!

Najbliži ljudi Muhammedu, s.a.v.s., posvjedočili su njegov integritet i kredibilitet riječima: "Svakako!", ili kako u drugim predaja stoji: "Nikada te nismo čuli da lažeš!" Tada im je Poslanik, s.a.v.s., prenio suštinsku poruku o svojoj ličnosti, a to je da je on Božiji Poslanik.²⁸³

Uspjeh Božijeg Poslanika, s.a.v.s., da u privatnom i javnom životu održi integritet i kredibilitet svojevrсна je potvrda njegova poslanstva i vrijednosti kojom ga je Stvoritelj darivao učinivši ga poslanikom. Brojne predaje govore da je Poslanik,

²⁸³ Vidi više o različitim predajama ovog hadisa: Al-Buhārī, *Šaḥīḥ*, Tafsīr al-Qur'ān, 4770; Muslim, *Šaḥīḥ*, Īmān, 208; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 4, str. 329, broj 2544; An-Nadawī, Abū al-Ḥasan 'Alī b. 'Abdulḥayy, *As-Sīra an-nabawīyya*, Dār Ibn Kaṭīr, Bayrūt, 1425. h. god., str. 185.

s.a.v.s., bivao u situacijama iz kojih se moglo jednostavno izaći, ali bi se morao narušiti integritet izricanjem laži, kršenjem riječi, ugovora ili slično. Nikada, pa čak i u odsudnim trenucima, Muhammed, s.a.v.s., nije se odrekao svog sistema vrijednosti objavljenog od Stvoritelja.

Prilikom Bitke na Bedru dvojica su se ashaba kasnije priključila muslimanskoj vojsci pa ih je Poslanik, s.a.v.s., upitao na koji su način prošli pored neprijateljske vojske. Odgovorili su da su dali riječ, zavjetovali se uz spomen Stvoritelja, da se neće boriti protiv njih, već da idu u Medinu. Poslanik, s.a.v.s., tada im reče da se sklone, ne učestvuju u bici i naređuje im da ispune svoju riječ, a muslimani će se u bici osloniti na Gospodara.²⁸⁴

Uprkos složenosti situacije, pa čak i ugroženih života, Poslanik, s.a.v.s., nije dozvolio da se ljudi olahko odnose prema obećanjima i zavjetima, posebno kada se spomene Božije ime i Njime potvrdila zakletva. Najmrža osoba Uzvišenom jeste licemjer, a prema predajama to je osoba koja prvenstveno nema integriteta. U hadisima se odsustvo integriteta ličnosti pokazuje kroz lažni govor, kršenje obećanja i iznevjeravanje povjerenja.²⁸⁵

U pojedinim se predajama prenosi da su savremenici Muhammeda, s.a.v.s., negirali i poricali ono s čime je on došao. Govorili su: "Mi tebe ne utjerujemo u laž, već kažemo da je laž ono s čime si nam došao!"²⁸⁶ Ovo svjedoči koliko je Poslanik, s.a.v.s., imao komunikološku utemeljenost u svojoj

²⁸⁴ Vidi više: Muslim, *Šaḥīḥ*, Ġihād, 178; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 38, str. 378, broj 23355.

²⁸⁵ Vidi: Al-Buḥārī, *Šaḥīḥ*, Īmān, 33; Muslim, *Šaḥīḥ*, Īmān, 587.

²⁸⁶ At-Tirmidī, *Sunan*, Abwāb at-tafsīr, broj 3064; hadis Albani ocjenjuje kao slab.

sredini, ali je Objava mijenjala stil života, što je ugrožavalo interese mnogih pa je stoga nisu prihvatili.²⁸⁷

Nakon oslobođenja Mekke Božiji je Poslanik, s.a.v.s., upitao one koji su ga istjerali iz njegova doma šta misle da će uraditi s njima. Odgovorili su u jedan glas: *“Dobro, plemenit brat i sin plemenitog brata!”* Poslanik, s.a.v.s., tada reče:

أَنْتُمْ الطُّلُقَاءُ

*Slobodni ste!*²⁸⁸

Dakle, vjerovjesnička metoda počiva na konzistentnosti, integritetu i kredibilitetu pa nam historija nije zabilježila da se njegov stav promijenio zbog bilo kakve promjene konteksta, zamjene pozicija ili omjera snaga.

6.4. Empatija

U savremenim studijama komunikacije posebno se ističe značaj empatije u komunikaciji. Emocionalna inteligencija, kako se to u literaturi naziva, do te je mjere značajna da se pojedini istraživači usuđuju reći da se u komunikaciji radi o “emocionalnoj pismenosti”. U velikoj mjeri uspjeh govornika ovisi od načina na koji ga percipiraju slušaoci, odnosno od toga u kojoj mjeri govornika vide kao nekoga ko se identifikira s njihovim interesima i osjećajima. Znatno veću pažnju dobijaju govornici čiji diskurs u govoru, sadržaju i poruci

²⁸⁷ Vidi ajet objavljen ovim povodom: Al-An‘ām, 33.

²⁸⁸ Al-Bayhaqī, Aḥmad b. Ḥusayin, *As-Sunan al-kubrā*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 2003, tom 9, str. 199, broj 18275; Al-Wāqidī, Muḥammad b. ‘Umar, *Al-Magāzī*, Dār al-‘alamiyy, Bayrūt, 1989, tom 2, str. 835.

jasno pokazuju da razumiju emocije drugih i na neki način dijele slične osjećaje prilikom svog obraćanja.²⁸⁹

U javnom prostoru Božiji Poslanik, s.a.v.s., pokazuje krajnju emocionalnu zainteresiranost za sve što se događa u njegovu okruženju. Svjedočenje njegove, s.a.v.s., supruge Hadidže, r.a., na koji se način ophodio prema ljudima oko sebe čak i prije poslanstva vjerodostojno govori o neospornim vrlinama ličnosti.²⁹⁰

S primanjem Objave za Muhammeda, s.a.v.s., počinje nova etapa u životu u kojoj se vrline dodatno pokazuju. U definiranju svoje misije Poslanik, s.a.v.s., govori o upotpunjenju plemenitih ljudskih ćudi.²⁹¹ Navedena je definicija zanimljiva iz najmanje dvaju razloga. Najprije, jer se njom postavlja okvir njegova, s.a.v.s., djelovanja među ljudima, a zatim jer se time vezuje za ranije poslanike i cjelokupnu nepomućenu ljudsku moralnost.

Poslanikova, s.a.v.s., praksa pokazuje da je uvažavao svoje sagovornike pa se prenosi da pažljivo sluša sve što mu se govori i okreće se govorniku cijelim svojim bićem. Kada bi slušao, Poslanik, s.a.v.s., nikada nije prekidao govornika, već bi, kada ovaj zašuti, postavio pitanje da li je završio, pa bi tek tada započinjao svoj govor. Kada mu je došao 'Ukbe b. el-Velid, jedan od vođa mnogobožaca u Mekki, Poslanik, s.a.v.s., pažljivo ga je saslušao, a kada je završio, upitao ga je da li je to sve što je htio reći. Tek nakon toga Muhammed, s.a.v.s., uči kur'anske ajete, koji su na 'Ukbu ostavili snažan utisak.²⁹²

²⁸⁹ Mandić, Tijana, *Komunikologija – psihologija komunikacije*, Clio, 2003, četvrto izdanje, str. 126-126.

²⁹⁰ Vidi: Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, *Ta'bir*, 6982; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Īmān, 160.

²⁹¹ Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 14, str. 512, broj 8952.

²⁹² Vidi: Ibn Ishāq, *Kitāb as-siyar wa al-magāzī*, str. 207.

Ili, recimo, kada je jedan od ljudi počeo drhtati u društvu Božijeg Poslanika, s.a.v.s., kao da se nalazi u blizini vladara ili kralja, Poslanik, s.a.v.s., rekao mu je da se smiri i da je i on čovjek i sin žene koja ga je rodila.²⁹³ Dakle, u javnom prostoru Poslanik, s.a.v.s., želi da ga ljudi doživljavaju kao čovjeka s porukom, Objavom, nikako kao nekoga ko se uzdiže iznad drugih ljudi.

Konstruktivnim odnosom prema emocionalnim problemima ljudi koji ga okružuju Muhammed, s.a.v.s., liječi naložene negativne emocije i usmjerava ih prema njihovu prevazilaženju. Jednom mu je prilikom došao čovjek s teškom pričom iz perioda prije prihvatanja islama. Spomenuo je kako je svoju novorođenu kćer ukopao u pijesak i ubio je. Poslanik, s.a.v.s., tada zaplaka, a ashabi ukoriše čovjeka i prigovoriše mu što je rastužio Božijeg Poslanika. Tada je Poslanik, s.a.v.s., rekao da ga ostave, jer on govori ono što ga pritišće. Poslanik, s.a.v.s., zatraži da mu još jednom ispriča priču i dok je pričao, suze su kapale iz Poslanikovih očiju na njegovu, s.a.v.s., bradu.²⁹⁴

U svom odnosu prema mladim naraštajima u javnom prostoru Poslanik, s.a.v.s., pokazuje istančanu emotivnost i razumijevanje njihovih potreba. Svojim govorom Muhammed, s.a.v.s., koristeći se zdravom logikom i rasuđivanjem otklanja najsloženije dileme koje se pojavljuju u tom periodu života. Naprimjer, mladića koji traži dozvolu od Poslanika, s.a.v.s., da počini blud, s obzirom na to da ga obuzimaju strasti i pritišće potreba, Poslanik, s.a.v.s., shvaća i s njim vodi racionalan

²⁹³ Vidi: Al-Māwardī, 'Alī b. Muḥammad, *Alām an-nubuwwa*, str. 221.

²⁹⁴ Vidi: Ad-Dārimī, Abdullāh b. Abdurrahmān, *Sunan*, Dār al-mugni, Riyāḍ, 2000, tom 1, str. 153.

i emotivan dijalog. Nakon što ga je posjeo u svoje društvo, upitao ga je, s.a.v.s., da li bi volio da neko bludne radnje vrši s njegovim bližim ženskim srodniciima i navodio mu je primjere bliskih ženskih osoba. Kada je mladić odgovorio da ne bi volio da mu se to dogodi u porodici, Božiji Poslanik, s.a.v.s., pojasni da i drugi vole da sačuvaju svoju čast.²⁹⁵

6.5. Inkluzija

Budući da islamsko učenje u primarnom smislu počiva na Božijoj Objavi, koja ima svoj historijat, Poslanikov, s.a.v.s., obrazac življenja po svojoj je prirodi inkluzivan u odnosu na ranije poslanike i Božije Objave. Horizontalna inkluzija, dakle prema stvorenjima, dolazi kao rezultat vertikalne, koju Poslanik, s.a.v.s., potvrđuje prihvatajući sve ranije Objave i naslijeđe svih ranijih poslanika. Tokom objave Kur'ana dešavale su se situacije u kojima je Poslanik, s.a.v.s., pojašnjavao da su sadržaji Objave inkluzivni i odnose se na sve ljude koji žele prigrliti ponuđenu milost.²⁹⁶

Dakako, inkluzija u širem smislu izvire iz principa univerzalnosti Božije Objave i poslanički diskurs u javnoj komunikaciji sadrži brojne primjere da se Poslanik, s.a.v.s., ponašao upravo na taj način.

²⁹⁵ Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 36, str. 545, broj 22211. U istoj se predaji navodi da su mladića ljudi napali, a da ga je Poslanik, s.a.v.s., zaštitio te da mu je na kraju Božiji Poslanik, s.a.v.s., proučio dovu, što su sve iznova pokazatelji empatije, a u dovi je rekao: "*Gospodaru, grijeh mu oprosti, srce očisti i stidno mjesto zaštititi!*"

²⁹⁶ Vidi slučaj kada je Poslaniku, s.a.v.s., došao čovjek koji priznaje da je počinio grijeh pa je objavljen ajet: "*I obavljaj namaz početkom i krajem dana, i u prvim časovima noći! Dobra djela zaista poništavaju hrdava. To je pouka za one koji pouku žele.*" (Hūd, 114) Na pitanje da li se ajet odnosi samo na njega ili na sve ljude Božiji Poslanik, s.a.v.s., odgovara: "*Na sve vjernike!*" Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 36, str. 426, broj 22112; At-Tirmidī, *Sunan*, Tafsīr al-Qur'ān, 3113.

Jedan od istaknutih primjera koji pokazuju u kojoj je mjeri vjerovjesnički model komunikacije u javnom prostoru inkluzivan jesu različita pitanja identiteta i veze sa Stvoriteljem koja se postavljaju Poslaniku, s.a.v.s. Hakim b. Hizam, r.a., inače čestita osoba i prije islama, došao je kod Božijeg Poslanika, s.a.v.s., s velikom dilemom i pitanjem. Upitao je: “Božiji Poslaniče, šta misliš o mojim dobrim djelima iz pre-dislamskog perioda, poput oslobađanja robova i održavanja rodbinskih veza? Da li ću imati za to ikakvu nagradu?” Vjerovjesnik, s.a.v.s., odgovori:

أَسَلَمْتَ عَلَى مَا سَلَفَ لَكَ مِنْ خَيْرٍ

*Primio si islam sa svime onim što si ranije učinio od dobra!*²⁹⁷

Među modusima inkluzije u Poslanikovu, s.a.v.s., stilu komuniciranja jeste i promjena imena nepriličnog značenja i nadijevanje lijepih imena osobama s kojima ima kontakte. Ibn Omer, r.a., prenosi da je Poslanik, s.a.v.s., promijenio ime njegove sestre ‘Asije (sa slovom ‘ajn u prijevodu “neposlušna”) i odabrao joj ime Džemila – “lijepa”.²⁹⁸

Božiji Poslanik, s.a.v.s., unosi u društvene tokove inkluziju kao model ponašanja. Kada bi primijetio da se neko marginalizira ili isključuje iz društvenog života, Poslanik, s.a.v.s., proaktivno bi liječio ove pojave i usmjeravao ljude na etičku komunikaciju prema svim ljudima.²⁹⁹

²⁹⁷ Al-Buḥārī, *Šaḥiḥ*, Buyū’, 2220.

²⁹⁸ Vidi: Ibn Al-Adīr, *Ġāmi’ al-uṣūl*, Maktaba al-ḥulwanī, Dimašq, tom I, str. 376.

²⁹⁹ Kada je Poslanik, s.a.v.s., vidio da je mladić po imenu Zāhir marginaliziran, pa čak i isključen iz društvenog života, upozorio je svoje ashabe na to riječima: “*Ko će kupiti ovog roba od mene?*”, aludirajući na odnos koji imaju prema njemu. Zāhir, r.a.,

U svojim obraćanjima Poslanik, s.a.v.s., često poziva sve ljude – ne obraćajući se samo vjernicima, već općenito ljudima. Tako pronalazimo da su prvo obraćanje nakon prese-ljenja Božijeg Poslanika, s.a.v.s., iz Mekke u Medinu, vjerovje-sničke Hidžre, bile slijedeće riječi:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَفْشُوا السَّلَامَ، وَأَطْعِمُوا الطَّعَامَ، وَصَلُّوا
بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ، تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ

*O ljudi! Širite selam, nahranite gladnog, klanjajte po noći
dok ljudi spavaju – ući ćete u Džennet sa selamom.*³⁰⁰

U javnom prostoru Muhammed, s.a.v.s., u mnogim pri-mjerima pokazuje inkluzivan pristup prema svim ljudima. Čak ga ni religijski identitet nije spriječio da iskaže ono što vjernik treba iskazati u odnosu prema drugima. Prolazak sa-hrane Jevreja i Poslanikovo, s.a.v.s., ustajanje na noge i pojaš-njenje da je ustao jer se radi o ljudskom biću, čovjeku, pred-stavlja autentičan primjer poštovanja ljudi zbog pripadnosti najširem identitetu – ljudskom rodu.³⁰¹

Božiji Poslanik, s.a.v.s., pojedine društvene negativnosti posebno naglašava, lično ih nikada ne čini i podstiče vjer-nike da se udalje od njih. Dogmatizam, zastranjivanje i pre-tjerivanje on, s.a.v.s., principijelno odbija u svom stilu života. Poslanik, s.a.v.s., nikada ne laže i nikada nije pretjerivao u svojim verbalnim iskazima, niti su mu djela bila takve vrste.

reče: "Božiji Poslaniče, na meni možeš samo izgubiti – ja sam jeftin!" Vjerovjesnik, s.a.v.s., mu reče tako da su svi čuli: "Ali kod Allaha, ti si vrijedan!" (Ibn Hibbān, *Šaḥīḥ*, Mizāḥ, 5790)

³⁰⁰ Ibn Maḡa, *Sunan*, Iqāma aṣ-ṣalāḥ, 1334.

³⁰¹ Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 39, str. 261, broj 23842.

Također, bitno je napomenuti da Vjerovjesnik, s.a.v.s., ne optužuje druge, već im pomaže da se riješe svojih negativnosti kroz razumijevanje problema i iznalaženje snage da se suoče s vlastitim slabostima. Stoga se može reći da je poslanički diskurs u javnom prostoru afirmativan i pozitivan, posebno s obzirom na to da je njegova, s.a.v.s., misija općeg karaktera, o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju.

Sušтина Poslanikove, s.a.v.s., neverbalne poruke, uz činjenicu da je verbalna izrazito decidna i jasna, u javnom prostoru jeste razumijevanje životnih prioriteta i odnos prema nadvremenskim vrijednostima. Pored toga, analiza životopisa Muhammeda, s.a.v.s., pokazuje da nema niti jednog primjera da se ograničava na reakciju. Cjelokupni Poslanikov, s.a.v.s., stil djelovanja u javnom prostoru počiva na inicijativi u dobru i čestitosti. Imao je lijep odnos prema svima, bez obzira na porijeklo, ugled, imetak i druge elemente kojima se inače posvećuje pažnja u većini ljudskih percepcija drugih.

KOMUNIKACIJA U MISIJI – POSLANIČKI MODEL

Pitanje kojim se bavimo u posljednjem dijelu jeste model poslaničke komunikacije u misiji vjerovjesništva i poslanstva. S obzirom na to da se nakon robovanja Stvoritelju radi o najznačajnijoj ulozi Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u odnosu prema drugima, posebno želimo istražiti ovaj aspekt komunikacije. Nužno je u ovom kontekstu pojasniti polazišta misijskog djelovanja u islamu, shodno poslaničkom modelu, a zatim ponuditi poslaničke aplikativne obrasce u ovom širokom polju aktivnosti Vjerovjesnika, s.a.v.s.

Prije svega treba naglasiti da se komunikacija u misiji kod Poslanika, s.a.v.s., kreće u okvirima poziva vjeri u Jednog Boga. Ovo je temeljno polazište i brojni kur'anski i hadiski tekstovi svjedoče o tome koliko je bitno očuvati ovaj referentni okvir misije.³⁰² Suštinski zadatak poslanika i vjerovjesnika jeste uputiti poziv ljudima da vjerovanjem i povjerenjem

³⁰² U tumačenju riječi Uzvišenog: "I, tako Mi Gospodara tvoga, njih ćemo sve na odgovornost pozvati za ono što su radili!" (Al-Ĥiġr, 92); Predaje kažu da će odgovornost biti za riječi: "Nema Boga osim Allaha." Vidi: Al-Buĥārī, *Ṣaḥīḥ*, Īmān.

izgrađuju svoj odnos s Uzvišenim Stvoriteljem.³⁰³ Također, Poslanikovo, s.a.v.s., polazište u komunikaciji s ljudima jeste univerzalnost njegove misije i poziva.³⁰⁴ Među posebnim odlikama svoje misije Poslanik, s.a.v.s., ističe činjenicu da su raniji poslanici i vjerovjesnici bili zaduženi za pozivanje u vjeru svojih naroda, a misija Muhammeda, s.a.v.s., jeste pozvati sve ljude.³⁰⁵

U tretiranju teme poslaničkog modela i stila komunikacije u ovom aspektu, pored spomenuta dva polazišta, osvrnut ćemo se na još dva relevantna polazišta djelovanja u misiji, posebno zanimljiva u kontekstu našeg istraživanja. Naravno, postoje i drugi elementi za koje se može reći da su polazišta misijske komunikacije, ali su ova četiri značajna u analiziranju poslaničkog modela komunikacije u misiji. Pozicioniranje misije u učenju islama u velikoj mjeri odražava značaj ovog aspekta vjere, a polazište s kojeg se navedeno razumije jeste da je Božiji Poslanik, s.a.v.s., prvi misionar posljednje Božije Objave.

Uzvišeni Gospodar, opisujući Svog Poslanika, kaže da je njegovo poslanje strukturalno složeno. Muhammed, s.a.v.s., jeste Božiji svjedok i donosilac radosnih vijesti, ali i opominjatelj i pozivač ljudi Bogu.³⁰⁶ Stoga je polazište s kojeg se motri komunikacija u misiji kod Poslanika, s.a.v.s., činjenica da mu je misija počast i zaduženje od Gospodara. Analiza

³⁰³ Al-Ĥin, Muštafa / Mistü, Muhyiddin, *Al-'Aqida al-islamiyya*, Dār al-kalim at-ṭayyib, Dimašq, 1999, str. 264-265.

³⁰⁴ Vidi: Saba', 28.

³⁰⁵ Vidi: Al-Buḥārī, *Šaḥiḥ*, Tayammum, 335; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 22, str. 165, broj 14263.

³⁰⁶ Uzvišeni kaže: "O Vjerovjesniče, Mi smo te poslali kao svjedoka i kao donosioca radosnih vijesti i kao poslanika koji opominje, da – po Njegovu naređenju – pozivaš k Allahu, i kao svjetiljku koja sija." (Al-Aḥzāb, 45-46)

sunnetskih obrazaca i materije koju nam nudi sira u ovom pogledu primarni su sadržaji poslaničkog života uopće, s obzirom na to da je Poslanik, s.a.v.s., čovjek misije.

Posljednje polazište relevantno za naše istraživanje je ste tretman samog pozivanja vjeri, dakle islamske misije, te pitanje na koji način trebamo razumjeti navedeno u našem dobu na osnovu smjernica osnovnih vrela učenja islama – Kur'ana i sunneta. Poznato je da klasični pravnici prave razliku između kolektivnih i individualnih obaveza, farz 'ajn i farz kifaje,³⁰⁷ pa se misija pozivanja islamskim vrijednostima veoma često navodi kao primjer kolektivne obaveze. U definiranju kolektivne obaveze naglašeno je da kada skupina, grupa ili dio muslimanske zajednice ispune neku obavezu iz ove kategorije, tada sa drugih spada obaveza i odgovornost. Pozivanje vjeri i promoviranje islamskih vrijednosti, prema većini pravnika, smatra se ovom vrstom obaveze.³⁰⁸ Polazište je relevantno u svakom slučaju, jer se time komunikacija vlastitih vrijednosti, dakle njihovo prenošenje i promocija, u svakom slučaju tretira kao nešto što je u okviru obaveze, bilo individualne ili kolektivne. Zanimljivo je primijetiti da sama obaveza misijskog djelovanja, među muslimanima i onima

³⁰⁷ Individualna obaveza, farḍ 'ayn, jeste ona koju osoba mora lično obaviti i s te osobe ne spada obaveza čak i kada bi neko drugi obavio tu obavezu umjesto nje. (Abū Gayb, Sa'dī, *Al-Qāmus al-fiqhī*, Dār al-fikr, Dimašq, 1993, str. 283)

³⁰⁸ Nećemo ulaziti u dublje analize ajeta i hadisa iz kojih je navedeni propis deriviran, međutim, moramo reći da postoje i učenjaci koji su stava da je obaveza pozivanja vjeri individualnog karaktera. Ovo se temelji na tumačenju ajeta: "Neka od vas bude skupina koja će pozivati dobru, naređivati dobročinstvo i odvrćati od zla..." (Âlu 'Imrān, 103) Čestica *min*, koja je upotrijebljena u ajetu, kako to tvrde mnogi gramatičari i lingvisti, nije u značenju "od", partikularne odrednice, već se radi o čestici potvrde, što je inače praksa u arapskom jeziku. Vidi više: Al-Bayānūnī, Muḥammad Abū al-Faṭḥ, *Al-Madḥal ilā 'ilmi ad-da'wah*, Mu'assasa ar-risāla, Bayrūt, str. 31-34; Ibn Kaṭīr, *Tafsīr*, tom 2, str. 91; Al-Qurṭubī, *Al-Ġāmi' li aḥkām al-Qur'ān*, tom 4, str. 165.

koji nisu tog identiteta, nije doživjela svoju afirmaciju te se može kazati da je, zbog odsustva onih koji bi je ponijeli kao kolektivnu, ona danas postala individualna obaveza.

Kada govorimo o pristupu Božijeg Poslanika, s.a.v.s., misiji, možemo govoriti o svim pozitivnim elementima efektivnog komuniciranja koje smo spomenuli u prethodnim poglavljima. Poslanikova, s.a.v.s., komunikacija u porodici, poučavanju, odgoju i javnom prostoru događa se u referentnom okviru direktne Božije Objave i svaka poslanička verbalna i neverbalna interakcija vođena je nadahnućem od Uzvišenog. Muhammed, s.a.v.s., komunicira kroz svoj identitet Božijeg roba i poslanika, poziva univerzalnim vrijednostima Objave i stilu življenja u skladu s Božijim smjernicama i nadahnuću. Stoga nam studija ovog aspekta može ponuditi praktične smjernice u komunikaciji čija je efektivnost empirijski dokazana i historijski zabilježena.

Pored svega spomenutog moramo imati u vidu da je ogroman broj ljudi slušao Božijeg Poslanika, s.a.v.s., te da je u vrlo kratkom periodu njegov poziv prihvatila većina onih koji su ga imali priliku slušati. Zasigurno ćemo kao muslimani tvrditi da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., bio nenadmašan govornik s jedne strane, jer je i sam rekao da mu je od Stvoritelja darovan jezgrovit govor, a s druge, jer njegovi rezultati egzaktno govore o tome. Analiziramo li stanje Arapa prije i poslije Muhammeda, s.a.v.s., uvidjet ćemo da se radi gotovo o potpunom zaokretu u percepcijama života, odnosu prema ljudima i svemu što ljude okružuje. Misija Poslanika, s.a.v.s., nosila je u sebi gotovo dramatične scene susreta ljudi tog doba s Objavom.

U nastavku ćemo iznijeti najznačajnije karakteristike Poslanikova, s.a.v.s., modela komunikacije u misiji. Naglasak stavljamo na one aspekte koji su suštinski značajni, barem prema našem mišljenju, dok smo neke aspekte izostavili, ne umanjujući njihov značaj, već isključivo s obzirom na to da se bavimo stilom komunikacije Božijeg poslanika, s.a.v.s., Muhammeda s aspekta nadvremenske relevantnosti i bitnosti za naše vrijeme.³⁰⁹

7.1. Privlačenje pažnje kvalitetom

Božiji Poslanik, s.a.v.s., tokom svog života kvalitetom uspijeva privući pažnju svojih savremenika. Pod kvalitetom ovdje mislimo prije svega na kvalitete ljudske ličnosti. Poslanik, s.a.v.s., čestit je čovjek i prije poslanstva, a povjerenje u njega je konsenzusno. Poziv vjeri, dakle promjeni sistema vjerovanja, predstavlja najveći zaokret u životu pojedinca i teško je zamisliti da će se navedeno dogoditi bez dva elementa u kojima prednjači poslanički model. Prvi element jesu istinitost i jasnoća poruke, a drugi vjerodostojnost glasnika. Unutrašnji faktor snage Muhammedove, s.a.v.s., ličnosti jeste karakter poruke s kojom dolazi i moralnost njegove ličnosti, a vanjski su faktori, između ostalih, odsustvo složenog društvenog sistema i doktrinarnih učenja suprotstavljenih tevhidu.

Poslanik, s.a.v.s., kvalitetom svoje ličnosti odgojene i oplemenjene Objavom privlači pažnju svih s kojim se susreće. Primjer su susreti pri kojima ga pojedini sljedbenici ranijih

³⁰⁹ Vidi o temi intelektualnih izazova muslimanskim društvima u studiji *Fikr al-muslim fi al-alfyya at-tālīa* prof. dr. Nūruddina al-'Itra, Dār ar-ru'ya, Dimašq, 2003.

Objava dovode u delikatne situacije i vrše pritisak ne bi li neprimjereno odgovorio, a odgovor Poslanika, s.a.v.s., podsjetio ih je na ono što su pročitali, da će neznanje o posljednjem Poslaniku kod njega izmamiti samo kvalitete njegove ličnosti.³¹⁰

U svojoj komunikaciji u misiji Vjerovjesnik, s.a.v.s., uvažava kontekst i primjenjuje adekvatne metode, što su osnovni principi komunikacije u vjerovjesničkom obrascu. Ranije smo spomenuli da on, s.a.v.s., preporučuje usavršavanje, dakle ličnosti i onoga što ličnost radi. Kod Poslanika, s.a.v.s., kvalitet je u harmoniji verbalne i praktične dimenzije ličnosti.³¹¹

U analizi ove karakteristike neophodno je vratiti se činjenicama dinamike širenja islama u prvim danima, sedmicama i mjesecima. Činjenica je da su upravo oni koji su Muhammeda, s.a.v.s., najbolje poznavali najprije prigrlili Objavu i smatrali je primjerenom dimenzijom ličnosti koju su cijenili i poštovali. Supruga, najbolji prijatelj i dječak koji odrasta u kući Muhammeda, s.a.v.s., prvi su primili islam.³¹²

U literaturi koja se bavi misijom Božijeg Poslanika, s.a.v.s., spominju se brojni kvaliteti ličnosti, poput istinoljubivosti, istančanog osjećaja za ljude, poniznosti, plemenitosti, darežljivosti, odvažnosti i pravednosti, što je uvelike doprinijelo

³¹⁰ Vidi više o primanju islama ovim povodom Jevreja Abdullāha b. Salāma, r.a., koji je na osnovu vrline posljednjeg Božijeg Poslanika u ranijim Objavama prepoznao Muhammeda, s.a.v.s., kao poslanika, o čemu se opširno govori u djelu *Ahlāq an-nabiyy*. (Abū Šayḥa, Abdullāh b. Muḥammada, *Ahlāq an-nabiyy*, Dār al-muslim, 1998, tom 1, str. 475.

³¹¹ Hadis: "Zaista Allah voli kada neko od vas nešto radi da to i usavrši", bilježe Aṭ-Ṭabarānī, *Al-Muʿjam al-awsaṭ*, tom 1, str. 275, broj 897, i Abū Ya'la, *Musnad*, tom 7, str. 349, broj 4386.

³¹² Ḥadiḡa, supruga Muhammeda, s.a.v.s., Abū Bakr, njegov najbolji prijatelj i Alī, amidžić koji je odrastao u njegovoj kući prvi su primili islam, po konzensusu učenjaka. (Al-Būṭī, isto, str. 96)

uspješnosti Poslanika, s.a.v.s., u komunikaciji kroz koju je ostvarivao svoju misiju.³¹³

7.2. Intenzivna interakcija kroz legitimna sredstva i plemenite ciljeve

Među značajnim karakteristikama Poslanikove interakcije s ljudima jeste izrazit intenzitet njegove društvenosti. Muhammed, s.a.v.s., prisutan je u društvu prije i u periodu nakon početka Objave. Prije poslanstva Muhammed, s.a.v.s., nastoji dati doprinos i biti koristan član društva,³¹⁴ a nakon početka Objave nastoji jednako kvalitetno djelovati uz dodatnu oplemenjenost vjerom u Jednog Boga i širenje ovog učenja.³¹⁵ Komunikacija u misiji, shodno poslaničkom modelu i stilu, prije svega iziskuje društvenu prisutnost, što je pratilo cjelokupni tok njegova, s.a.v.s., života. Znalo se desiti da Poslanik, s.a.v.s., u jednom danu u Mekki, kao što je slučaj s periodom predislamskih praznika, susretne veći broj delegacija i u tim aktivnostima susreće skupinu mladića iz Medine, kamo je u konačnici i preselio u potrazi za povoljnim okruženjem.³¹⁶

³¹³ Qāsim, Muḥammad Zakīyyuddīn, *Ad-Da'wah ilā Allah fiqhan wa manḥaḡan*, Dār aṣ-ṣāfwah, Qāhira, 1993, tom 2, str. 51-52.

³¹⁴ Muhammed, s.a.v.s., još kao dječak zarađuje za život i trudi se da nikome od ljudi ne bude na teretu. Vidi više: An-Nadawī, *As-Sira an-nabawiyya*, str. 171.

³¹⁵ U brojnim predajama Božiji Poslanik, s.a.v.s., naglašava ovu najznačajniju dimenziju svoje misije. U hadisu koji bilježi Aḥmad b. Ḥanbal Poslanik, s.a.v.s., prenosi riječi Uzvišenog u kojima se kaže da će reći čovjeku najblaže kažnjenom na budućem svijetu: *“Kada bi ti sve na svijetu bilo u vlasništvu, da li bi se time danas otkupio?”* Ovaj će odgovoriti da bi to odmah učinio, a Stvoritelj će mu reći: *“Ono što sam ti tražio mnogo je lakše od toga i tražio sam dok si bio u kičmi svog praoca Adema, a to je da Mi nikoga ravnim ne smatraš. Odbio si i druge si Meni ravnim smatrao!”* Vidi: *Musnad*, tom 19, str. 324, broj 12312.

³¹⁶ Vidi više o susretima sa stanovnicima Jesriba (Medine) s Poslanikom, s.a.v.s., kod Al-Gazālīja, Muḥammad, *Fiqh as-Sira an-nabawiyya*, str. 146-149.

S druge strane, moramo skrenuti pažnju na to da je Poslanikova, s.a.v.s., komunikacija u misiji krajnje principijelna. Nasuprot učenjima i stilovima djelovanja koji dozvoljavaju da se u ostvarivanju ciljeva koriste nelegitimna sredstva te zastupaju mišljenje da plemenit cilj opravdava nelegitimna sredstva, nismo pronašli niti jedan primjer da je Poslanik, s.a.v.s., pribjegao neprimjerenim metodama u svojoj misiji, već, suprotno tome, vidimo da insistira na integritetu ličnosti i čuvanju kredibiliteta. To je bila karakteristika Poslanikove, s.a.v.s., komunikacije u javnom prostoru, o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju, a odraz ovog pristupa bilo je poštovanje koje su prema Poslaniku, s.a.v.s., i njegovoj zajednici imali svi.

Također, plemeniti ciljevi kroz poslaničku komunikaciju u misiji dobijaju unutrašnju dimenziju duhovnosti i veze s Uzvišenim. Kroz komunikaciju Božiji Poslanik, s.a.v.s., motivira ljude da izgrađuju sebe, svoje društvo i ostvare se u vremenu i prostoru.

7.3. Različitost pristupa, iniciranje tema i postavljanje pitanja

Poslanik, s.a.v.s., u pristupima prilikom pozivanja vjeri i prezentiranja islamskih vrijednosti djeluje na načine koji korespondiraju s potrebama trenutka u kojem djeluje. Vjerovjesnik, s.a.v.s., nije statičan, već izrazito dinamičan u svom diskursu. Njegova, s.a.v.s., aktivnost nisu puka obraćanja, već ozbiljne interakcije, razgovori, pitanja, primjeri i neverbalne poruke. Kao lider dobra u društvu, Poslanik, s.a.v.s., odabire najprimjerenije metode uvjeravanja i ustrajno djeluje u misiji s kojom ga je Uzvišeni zadužio. Otvorenost za

dijalog i razgovor karakteristika je poslaničkog modela djelovanja u misiji, a brojni su primjeri iz njegova, s.a.v.s., života kroz koje uviđamo da isključivost i zatvorenost nisu obrazac Poslanikova, s.a.v.s., stila života.³¹⁷ S Ebu Talibom, svojim amidžom, Poslanik, s.a.v.s., vodi razgovor o sebi i svojoj misiji, dok se samo u rijetkim slučajevima predstavlja grupama bez otvaranja za razgovor, svjestan predrasuda pojedinih, kako ne bi izazvao negativne reakcije, i ostavljajući prostor za dijalog s pojedincima nakon što prime osnovne informacije od njega direktno.³¹⁸ Mlađi od Poslanika, s.a.v.s., mogli su osjetiti iz njegovog govora obzirnost prema razdoblju života koje žive, a vršnjaci i godinama stariji od njega, bili su uvažavani u poslaničkom diskursu u komunikaciji.

Poslanik, s.a.v.s., navodi primjere, s obzirom na to da oni imaju jak utjecaj na slušaoca.³¹⁹ Iniciranje tema od značaja za ljudske živote metoda je koju intenzivno koristi u širokom spektru tema. Primjera radi, suštinsko pitanje učenja vjere Božiji Poslanik, s.a.v.s., izlaže upravo inicirajući razgovor pitanjem: *“Znate li šta je Božije pravo nad Njegovim robovima?”*, a nakon što su prisutni njemu prepustili odgovor riječima: *“Zaista Bog i Njegov Poslanik najbolje znaju”*, odgovorio je:

³¹⁷ Uzvišeni naređuje Muhammedu, s.a.v.s., da djeluje u svojoj misiji i koristi se različitim metodama u svom djelovanju pa kaže: *“Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj i s njima na najljepši način raspravljaj!”* (An-Nahl, 125) Mudrost nalaže diferencijaciju metoda u skladu s potrebama; lijep savjet definira kvalitet sadržaja, a rasprava na najljepši način podrazumijeva želju da istina izađe na vidjelo. Vidi više o tumačenjima ovog ajeta u studiji: Al-Ġazali, Muḥammad, *Me’a Allah dirāsāt fi ad-da’wāt wa ad-dā’i*, Dār al-qalam, Dimašq, 1998, str. 16-17.

³¹⁸ Vidi: Ibn Rāhūya, Ishāq b. Ibrāhīm, *Musnad*, Maktaba al-īman, Al-Madīna al-munawwara, 1991, tom 3, str. 628, broj 1206; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 16, str. 423, broj 10726.

³¹⁹ Vidi npr. hadis: *“Primjer onoga ko spominje Boga i onoga ko Boga ne spominje jeste kao primjer živog i mrtvog.”* (Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Da’wāt, 6407; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Ṣālah al-musāfir, 779)

“Da Mu robuju i nikoga Mu ravnim ne smatraju, a pravo robova je onda da On neće kazniti nikoga ko tako bude postupio.” Kao što nam ovaj primjer pokazuje, Poslanik, s.a.v.s., inicira razgovor, postavlja pitanje i daje, nakon što je privukao pažnju slušalaca, jezgrovit odgovor.³²⁰

S obzirom na raznovrsnost ljudi s kojima Vjerovjesnik, s.a.v.s., komunicira u kontekstu pozivanja vjeri, nužno je bilo oblikovati poruku prema perceptivnim sposobnostima slušalaca. Bitno je da su u Poslanikovu, s.a.v.s., govoru pronalazili nešto novo za taj mračni predislamski period i relevantno za njihove živote. Smisao različitih pristupa, iniciranja tema i otvaranja pitanja kroz poslanički diskurs bio je prenijeti informaciju i time promijeniti percepcije ljudi kojima se obraća. U kasnijem periodu misije Poslanik, s.a.v.s., razvija vještine, naročito kod ljudi koji su izrazili interes da nastave nositi određene aspekte misije.³²¹

7.4. Hutbe i vaz – modusi poslaničke standardizirane komunikacije

Razlog zbog kojeg smo posebno odvojili ova dva modusa komunikacije Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u misiji jeste njihov značaj i činjenica da je hutba pored toga obavezno standardizirano obraćanje muslimanima. U predajama nalazimo da su ovi modusi znali poprimiti takvu snagu da su ostavljali neizbrisive tragove na slušaoce u Poslanikovu, s.a.v.s., vremenu.

³²⁰ Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 16, str. 464, broj 10795.

³²¹ Mnogi su autori tretirali Poslanikov, s.a.v.s., pristup grupnog rada i karakteristiku kontinuiteta u navedenom radu. Vidi npr.: Al-Ğaḍbān, Munīr Muḥammad, *Al-Manḥağ al-ḥaraki lis-sira an-nabawiyya*, Maktaba al-manār, Zarqā, 1990, tom 2, str. 51.

Nadalje, hutba i vaz bili su i ostali značajni elementi edukacije i odgoja muslimana, ali efekt na društvo ostaje ispod nivoa koji priželjkujemo. Naravno, ovo nam pokazuje ogledalo stvarnosti i nikako ga ne bismo smijeli razbijati jer nam daje odraz koji nam se ne dopada.³²² Možda je u poređenju s jezgrovitim porukama Poslanika, s.a.v.s., tokom njegovih hutbi današnja oskudnost u mislima hatiba i vaiza pokrivena pretjeranim pokazivanjem emocija. Činjenica ostaje da se radi o standardnim kanalima komunikacije, pa ćemo se osvrnuti na najznačajnije smjernice Poslanikova, s.a.v.s., misijskog djelovanja kroz hutbe i vazove. Prije svega, moramo primijetiti da se upravo kroz ove forme najviše prenio Vjerovjesnikov, s.a.v.s., stil življenja. Prilikom Oprosnog hadždža Poslanika, s.a.v.s., sluša više od stotinu dvadeset hiljada muslimana i muslimanki, što je najveći skup za njegova života.

Također, neverbalni aspekti poslaničkih obraćanja govore nam da se radi o aktivnostima koje iziskuju napor.³²³ Poslanikove, s.a.v.s., hutbe i vazovi imaju širok spektar individualnih i društvenih ciljeva, među kojima su najznačajniji obznana vjere, širenje dobra, pozitivan utjecaj na ljude, motiviranje ljudi, odgoj i edukacija.³²⁴ Kada je riječ o sadržaju hutbi i vazova, Poslanik, s.a.v.s., primjenjuje kur'ansko načelo da je svakom narodu poslan poslanik koji govori "njihovim jezikom".³²⁵ Dakle, vjerovjesnički je model govoriti jezikom svoga vremena, dakako na primjeren, a ne kolokvijalan način.

³²² Bakkār, Abdulkarīm, *Al-Mutaḥadīṭ al-ġayyid*, Dār as-salām, Qāhire, 2010, str. 10-11.

³²³ Božiji bi se Poslanik, s.a.v.s., prilikom obraćanja uzbudio, lice bi mu promijenilo boju i kako predaje govore, "kao da je upozoravao na vojsku koja napada". Vidi: As-Sarrāġ, Muḥammad b. Iṣḥāq, *Hadīṭ as-sarraġ*, Al-Fārūq al-hadīṭā liṭ-ṭiba'a wa an-našr, 2004, tom 3, str. 262.

³²⁴ Vidi: Al-Ḥaṭīb, Muḥammad Ḥalīl, *Ḥuṭab ar-rasūl*, Dār al-faḍīla, Qāhira, str. 5-6.

³²⁵ Ibrāhīm, 4. U ajetu se spominje riječ *lisān*, a ne riječ *lugāh*, što je ustaljena riječ

Što se tiče strukture govora, ranije smo spominjali da je Poslanik, s.a.v.s., općenito govorio jasno.³²⁶ Nije bio preopširan, pa se kod Buharije bilježi predaja u vezi s njegovim, s.a.v.s., obraćanjima:

يُحَدِّثُ حَدِيثًا لَوْ عَدَّهُ الْعَادُّ لَأَخْصَاهُ

*Kada bi govorio (Poslanik, s.a.v.s.),
mogao bi mu izbrojati riječi!*³²⁷

Također, Poslanik, s.a.v.s., periodično se obraćao ljudima. Abdullāh b. Mes'ud, r.a., prenio je slijedeće predanje: "Božiji bi Poslanik držao predavanja periodično, kako ne bi ljudima možda prešlo u dosadu."³²⁸

Analizom velikog broja Poslanikovih, s.a.v.s., hutbi i vazo-va došli smo do nekoliko zaključaka relevantnih za korekciju pojedinih praksi u našem vremenu.³²⁹ Primarne karakteristike komunikacije u misiji kroz ove moduse jesu potenciranje smisla, konkretnost, konciznost i adekvatnost. Poslanik, s.a.v.s., posebno govori o tevhidu, načelu Božije jednoće, pojašnjava propise vjere, poziva etičkim normama, ispravlja pogrešne percepcije i usmjerava ljude kako u pojedinačnim tako i u kolektivnim interesima tokom svojih govora.

za jezik u verbalnom smislu i odnosi se na različite semantike. Pojam *lisān* podrazumijeva sve ono čime i kako ljudi komuniciraju, u šta spada neverbalna komunikacija, različiti običaji i konvencije u govoru.

³²⁶ Vidi: Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, tom 41, str. 520, broj 25077.

³²⁷ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, Manāqib, 3567; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Zuhd, 2493.

³²⁸ Al-Buḥārī, *Ṣaḥīḥ*, 'Ilm, 68; Muslim, *Ṣaḥīḥ*, Šifat al-qiyāma, 2821.

³²⁹ U analizi smo se prvenstveno fokusirali na ranije citirano djelo Al-Ḥaṭība, *Ḥuṭab ar-rasūl*, Dār al-faḍīla, Qāhira, s obzirom na to da sadrži preko 574 hutbe Vjerovjesnika, s.a.v.s.

7.5. Ravnoteža racionalnih i emocionalnih dimenzija poziva

Posljednja karakteristika Poslanikova, s.a.v.s., modela komunikacije u misiji jeste opća karakteristika kur'anskog i hadiskog diskursa, a to je ravnoteža racionalnih i emocionalnih aspekata u formi i sadržaju poruka. Kur'an je objavljen razumu i srcu, a svojom veličanstvenošću oplemenjuje i napaja duše. Razum je tu da Kur'an razumije, a srce da Kur'an prihvati. Sunnet Božijeg Poslanika, s.a.v.s., kao stil života upravo je protkan navedenim pristupom koji kvalitativno i kvantitvno određuje sadržaje koje prezentira u misijskoj komunikaciji. Posebno je bitno naglasiti da se u Kur'anu govori o pravilnom odnosu prema razumu, pa Uzvišeni kaže:

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ

I reći će: “Da smo slušali ili razmišljali,
ne bismo među stanovnicima Džehennema bili!”³³⁰

Uprkos činjenici da je ajet veoma kratak, sublimirao je suštinske odnose koje ljudi slobodno odabiru. Prvi je odnos prema daru razuma i korištenju dara u spoznaji Stvoritelja, a drugi je odnos prema Njegovu Poslaniku, koji je tu da kaže nešto što bi ljudi trebali saslušati i prihvatiti.

Komunikacija Božijeg Poslanika, s.a.v.s., prilikom pozivanja u vjeru odlikuje se upravo istančanom ravnotežom emocija i razumskog uvjeravanja. Vjerovjesnik, s.a.v.s., posjećuje na Stvoritelja i budi ljudsku znatiželju za spoznajom svojih korijena i svojih puteva, a u isto vrijeme naglašava koliko je

³³⁰ Al-Mulk, 10.

bitno njegovati emocije zahvalnosti i ljubavi prema Njemu zbog svega što nam je darivao.³³¹

Izazov savremenog muslimanskog diskursa jeste postići ovu ravnotežu. Kroz Poslanikov, s.a.v.s., život i djelo vidimo da je uspio u jednakoj mjeri oplemeniti misli i osjećaje ljudi kojima je govorio, prvenstveno jer je bio dosljedan u primjeni Božije Objave i smjernica komunikacije kojima je počašćen. Možda je upravo u našem dobu, dobu naučnih i tehnoloških revolucionarnih koraka, iznova potrebno vratiti se poslaničkom naslijeđu ravnoteže razuma i emocija.

³³¹ Vidi npr. hadis: *"Volite Boga zbog svega što vam daje od Njegovih blagodati, volite mene zbog Božije ljubavi i volite moju porodicu jer je ja volim."* Al-Ḥākim, *Mustadrak*, tom 3, str. 162, broj 4716.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ličnost Božijeg Poslanika, s.a.v.s., mjerodavni je i smjerodavni obrazac ponašanja i djelovanja svake generacije muslimana. Univerzalnost Objave i jasnoća stila njegova, s.a.v.s., života nadahnuće su svim generacijama koje pronalaze mjerila i smjer upravo kroz studiranje Poslanikova, s.a.v.s., života, riječi i djela. Hadis i sira, kao fundamentalne islamske nauke, instrument su kojim se spoznaju najrazličitiji aspekti i dimenzije vjerovjesničkog naslijeđa. S druge strane, komunikacija kao fenomen zauzima značajno mjesto u ljudskoj egzistenciji. Pored časnog Kur'ana, hadis i sira nude gradivnu supstancu učenja islama, pa i u dimenziji međuljudske interakcije. Potreba da se studije bave sintezom ovih nauka i disciplina više je nego očigledna, posebno u vremenu globalizacije, kada isključivo interdisciplinarna istraživanja mogu ponuditi odgovore na razne dileme naše savremenosti.

U radu smo pokušali kroz prizmu hadisa, sire i komunikologije ponuditi uvod u principe komunikacije u islamu, porodičnu i komunikaciju u procesu odgoja i obrazovanja, te se osvrnuti na islamske moduse komunikacije u javnom prostoru i prezentiranju vrijednosti islama prema našem čitanju Poslanikovog, s.a.v.s., naslijeđa. Dakako, među glavnim motivima jeste stanovita neupućenost u specifične aspekte vjerovjesničkog stila komuniciranja i općenito etičke

komunikacije u skladu s principima islama. Nužno je bilo makar u kratkim i sažetim sadržajima izložiti suštinu disciplina u kojima smo pronašli okvir i supstancu za naše istraživanje.

Tokom istraživanja za doktorsku disertaciju koja je osnova ove knjige susreli smo se s činjenicom da ova tema još uvijek nije integralno istraživana na bosanskom jeziku, a studije na arapskom i engleskom jeziku mahom su fragmenti teme koja ipak iziskuje opširniji i konzistentniji osvrt. Smisao i značaj komunikacije u vjerskom smislu, dakle kroz prizmu vrela učenja islama – Kur'ana i sunneta, te istraživanje osnovnih karakteristika poslaničkog diskursa u komunikaciji iziskuju širi spektar naučnih metoda. Kada govorimo o Božijem Poslaniku, s.a.v.s., i komunikaciji, govorimo o stilu, standardima i normama, a komunikologija, psihologija i druge discipline usmjeravaju nas na značajne aspekte koje možemo uzeti iz raskošnog vjerovjesničkog naslijeđa i primijeniti ih u našoj stvarnosti. Istraživanja u ovoj oblasti posebno su relevantna s obzirom na mogućnosti interakcije koja nije bila prisutna u Poslanikovu, s.a.v.s., vremenu.

Na koji se način izgrađeni vjerski identitet treba uvesti u javni prostor, medije i druge okvire ponuđene izvanrednim napretkom tehnologije, koji je zasigurno ostavio izuzetne tragove, pozitivne i negativne, na moralnu sliku društava i čovječanstva u cjelini? Nadamo se da je i ova studija Poslanikovog, s.a.v.s., stila komunikacije samo početak u pronalaženju novih perceptivnih dimenzija nadnaravnosti, sada ne samo kur'anskih poruka, već i nadnaravnosti islamskog morala manifestiranog ličnošću Poslanika, s.a.v.s., kao

faktora privlačnosti svim plemenitim, razumnim i moralnim osobama u svim vremenima.

Istraživanje o temi komunikacijskih aspekata života Muhammeda, s.a.v.s., propituje sami model poslaničkog života, njegovu otvorenost ili zatvorenost, racionalni ili mistični karakter. Željeli smo se baviti ličnošću Božijeg Poslanika, s.a.v.s., u vrlo širokom opsegu njegove komunikacije i time se pozabaviti pozicijom koju zauzima u našem islamskom identitetu. Studij komunikoloških aspekata poslaničke ličnosti može se posmatrati i kao određeni vid projekcije po sadržaju i formi optimalnog komuniciranja svih muslimana koji su svjesni vlastitog identiteta u onim dimenzijama koje se tiču naše teme. Općenito prezentirali smo diskurs Muhammeda, s.a.v.s., u komunikaciji, i ponudili novu dimenziju discipline izučavanja njegovog životopisa koju smo nazvali tradicijskom komunikacijom u islamu, pod čime podrazumijevamo sunnetski mjerodavni i smjerodavni obrazac ponašanja u verbalnoj i neverbalnoj interakciji.

U radu smo koristili različite metoda u istraživanju, a u uvodu smo spomenuli na koje ćemo se metode prvenstveno oslanjati, što je rezultiralo određenim zaključcima te ćemo navesti, prema našem mišljenju, najznačajnije i najrelevantnije za našu stvarnost i identitet u savremenom dobu.

Hadis i sira značajne su nauke muslimanske historije, ali i relevantna spoznajna baština za muslimane u sadašnjem vremenu. Komunikologija je, s druge strane, nauka kojoj muslimanski intelektualci moraju dati dodatnu pažnju, s obzirom na relevantnost i značaj njenih sadržaja za budućnost muslimanske zajednice. Nužno je uspostavljati relacije

između spoznaja i informacija ovih nauka kako bi ponudili neke odgovore na izazove našeg vremena.

Komunikacija spada u intencije učenja islama, shodno smjernicama vrela učenja islama, Kur'ana i hadisa. Intencija stvaranja ljudi u raskošnosti rasa, nacija, jezika i kultura u kur'anskom se tekstu obrazlaže izrazom **“da biste se upoznawali”**.³³² Različitosti su prilika ljudima da se zbližavaju i upoznaju, a ne bi smjela biti uzrok konfrontacije i neprijateljstva, što se jasno može vidjeti kroz sunnet, vjerovjesnički stil življenja i djelovanja. Navedeno moramo isticati kako u međumuslimanskoj komunikaciji, tako i u komunikaciji sa nemuslimanima posebno jer se islam u savremenom dobu stigmatizira i pogrešno predstavlja čime se udaljava najveća istina od ljudi kojima je krajnje neophodna.

S obzirom na brojnost ajeta i hadisa koji nalažu prenošenje i širenje vrijednosti, komunikacija se može smatrati jednim vidom obaveze u islamu. Bez obzira na to hoćemo li dijeliti mišljenje onih koji kažu da se radi o kolektivnoj obavezi ili, pak, onih koji kažu da se radi o individualnoj obavezi, ostaje potvrđeno da se i naukom komunikacije muslimani moraju baviti u istom opsegu. Smatramo da je stav onih koji kažu da se radi o individualnoj obavezi bliži istini, s tim da čak usvajanje stava da se radi o kolektivnoj povlači sa sobom dilemu je li obaveza islamske misije ispunjena od “nekih” i postoje li uvjeti da se “svi” muslimani i muslimanke oslobode obaveze i odgovornosti za nju.

Islamski identitet, u skladu s poslaničkim modelom, mora biti komunikabilan. Cjelokupni život Božijeg poslanika,

³³² Al-Ĥuġurāt, 13.

Muhammeda, s.a.v.s., stalna je interakcija kroz vrijednosti i principe kojima poziva. Ni u kojem se slučaju ne može zamisliti da bi te vrijednosti i principi postali dio ljudske stvarnosti bez komunikabilnosti vjerskog identiteta. Kada ne izrazimo ono što je unutar nas u smislu identiteta, pitanje je jesmo li ga dostojno baštinili. Pored komunikabilnosti vjerskog identiteta, studija komunikoloških aspekata života Muhammeda, s.a.v.s., pokazuje je da se radi o krajnje otvorenom modelu interakcije, inkluzivnom prema najrazličitijim vrstama ljudi i primjenjivom u stvarnom životu. Ono što možemo tvrditi na osnovu činjenica iznesenih u studiji jeste da je Poslanikovo, s.a.v.s., djelovanje proželo sve temeljne odnose ljudskih bića i pokazalo obrazac djelovanja usmjeren Objavom i vođen etičkim ponašanjem. Komunikacija Božijeg Poslanika, s.a.v.s., relevantna je ne samo zbog činjenice da je fascinirajuće veliki broj ljudi prihvatio njegov, s.a.v.s., poziv već i zbog rezultata istraživanja koji kažu da Poslanik, s.a.v.s., nikada nije pribjegao nedopuštenim, nemoralnim ili upitnim metodama kako bi ostvario svoje ciljeve i pridobio ljude s kojima se družio i sarađivao u svakodnevnom životu.

Način na koji Poslanik, s.a.v.s., komunicira ima svoje specifičnosti, od kojih su najznačajnije jednostavnost, racionalnost i praktična primjena, odnosno dominacija neverbalne nad verbalnom komunikacijom. Bez obzira na to o kojem se aspektu radi, poslanički se diskurs odlikuje jezgrovitošću i sadržajnošću poruka. Istraživanje komunikoloških aspekata života Muhammeda, s.a.v.s., i njegovog stila relevantne su teme i značajne oblasti u izučavanju islama. Teorijsko poznavanje i pravilno razumijevanje komunikacije Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s., pretpostavka su primjene i ostvarenja

vjerskog identiteta svakog muslimana i muslimanke u vremenu i prostoru. S obzirom na to da smo dotakli različite aspekte ovog izvanrednog stila komunikacije nadamo se da će, uz Božiju pomoć, naš skromni rad biti polazište i motivacija prije svega za razmišljanje o našoj stvarnosti i poticaj drugim istraživačima da se šire i razuđenije bave ovom temom.

Na kraju molimo Uzvišenog da primi od našeg rada ono što je dobro, jer je uistinu to dar od Njega, a da nam oprosti pogreške koje su od nas i naših grijeha. Uistinu, On sve čuje i odaziva se.

ملخص الكتاب

تعتبر شخصية النبي محمد، صلى الله عليه وسلم، توجيهية وثقافية للتصرفات والتحركات في حق جميع أجيال المسلمين. عالمية الوحي وضوح أسلوب النبي، صلى الله عليه وسلم، منبع الإلهام لكافة المسلمين حيث يجدون في دراسة السيرة النبوية وأقواله وأفعاله موازينهم وتوجهاتهم. الحديث والسيرة باعتبارهما من العلوم الإسلامية الأساسية هما أداة لمعرفة شتى نواحي الحياة النبوية وإرثه الكريم، ومن جهة أخرى ظاهرة التواصل البشري تأخذ حيزا مهما في الوجود البشري عموما. إضافة إلى القرآن الكريم تقدم السيرة النبوية والحديث الشريف مادة علمية لتطبيق تعاليم الإسلام في إطار التواصل البشري. ثمة حاجة ماسة وظاهرة إلى الدمج بين هذه العلوم لا سيما في عصر العولمة حين لا يتسنى إلا للدراسات ذات التخصصات المتنوعة أن تقدم أجوبة شافية لكثير من تساؤلاتنا المعاصرة.

في هذا الكتاب نحاول من خلال دراسة الحديث والسيرة وعلم التواصل تقديم المبادئ الإسلامية للتواصل وعموما وبشكل خاص في المجالات المحددة التالية: التواصل الأسري، التواصل في التعليم والتربية، التواصل في الحياة العامة وأخيرا التواصل في مجال الدعوة إلى الله جل جلاله وذلك وفقا للمنهج النبوي في التواصل.

لم نجد أي دراسات متكاملة في هذا الموضوع باللغة البوسنوية وثمة دراسات باللغة العربية والإنكليزية غير أنها متجزئة وتتناول الجوانب المعينة لا تتمتع بالنظرة الكلية والتحليلية المطلوبة في هذا الصدد. معرفة معنى وأهمية التواصل من المنظور الديني أي من خلال نصوص القرآن الكريم ونصوص السنة المطهرة والسيرة العطرة وتحديد الميزات الأساسية للمنهج النبوي في التواصل في الحقيقة تتطلب أبحاثا متعمقة واعتماد المنهج العلمي في دراستها. بحثنا في هذا الجانب من شخصيته، صلى الله عليه وسلم، تتضمن دراسة المبادئ والأساليب والمعايير والقواعد من السيرة النبوية وفي الوقت نفسه دراسة العلوم مثل علم التواصل وعلم النفس وعلم الاجتماع وعلوم أخرى لكونها توجهنا إلى الجوانب المهمة التي يمكننا أن نستفيد منها من السيرة النبوية وتطبيقها في واقعنا المعاصر. ما يزيد في أهمية دراسة هذا الجانب هي الإمكانيات للتواصل الإنساني التي لم تكن موجودة على عهده، صلى الله عليه وسلم. ما هي طريقة مناسبة ل طرح الهوية الإسلامية في الحياة الاجتماعية ووسائل الإعلام

وسائر القنوات المتاحة بالتطور التقني المدهش الذي أدى إلى النتائج المذهلة، لا شك منها إيجابية وسلبية، لا سيما في الجانب الأخلاقي.

قد تكون دراسة السيرة النبوية من هذه الناحية التواصلية بداية في إيجاد الأطر المعجزة الأخرى، إضافة إلى إعجاز القرآن الكريم وهي المعجزة العظمى للنبي، صلى الله عليه وسلم، وتتمثل في الأخلاق والسلوك النبوي الكريم الذي حقق نتائج اجتماعية لا مثيل لها خلال فترة زمنية وجيزة في العالم كلها. البحث في موضوع المنهج النبوي في التواصل يتساءل عن نموذج الحياة النبوية، انفتاحها وانغلاقها، وطابعها الأساسي. أردنا أن ندرس شخصية رسول الله، صلى الله عليه وسلم، في إطار واسع لتواصله ونهتهم بموقعه في الماضي والحاضر والمستقبل. يمكننا أن نعتبر جوانب شخصية رسول الله، صلى الله عليه وسلم، في التواصل أمودجا للتواصل الأمثل لجميع المسلمين الذين يدركون أهمية هويتهم وعلاقتها بهذا الموضوع. بشكل عام أردنا أن نطرح ما نسميه الخطاب النبوي في التواصل أو التواصل وفق السنة النبوية التي تعتبر معيارا وتوجيها لتصرفاتنا القولية والفعلية.

اعتمدنا في بحثنا المناهج العلمية العديدة من أهمها تحليل النص وتوصلنا إلى عدد من النتائج وهي:

السيرة النبوية والحديث الشريف هما من العلوم الإسلامية العريقة المهمة ومنبع معرفي معتبر لمسلمين في حياتهم المعاصرة. علم التواصل من جهة أخرى ينبغي للباحثين المسلمين أن يهتموا به أكثر لكونه له أهمية بالغة لبناء مستقبل الإسلام في العالم.

التواصل بحد ذاته من مقاصد تعاليم الإسلام كما نجد في القرآن والسنة. المقصد من خلق الناس في التنوع العرقي واللغوي يوضح في الخطاب القرآني بالتعبير الراقي لتعارفوا. هذا التنوع فرصة سانحة ليتعارف الناس ولا ينبغي أن يكون سببا للعداء والتصادم وذلك لا يتوافق مع السنة النبوية وأسلوبه، صلى الله عليه وسلم، في الحياة والتواصل.

باعتبار كثرة الآيات القرآنية والأحاديث النبوية التي تفيد بوجود نشر القيم يمكن أن نعتبر التواصل ومعرفته من الواجبات الإسلامية بطريقة معينة. سواء كنا ممن يقول بكون هذا النشر من الفروض الكفائية، أو قلنا بأنه من الفروض العينية يبقى أمر معرفة التواصل مما ينبغي على المسلمين أن يهتموا به. برأينا قول من قال بأن نشر القيم من الفروض العينية أرجح غير أن القول الثاني يفضي إلى التساؤل هل قام به البعض حتى يسقط عن الآخرين هذا الواجب الشرعي بحيث لا يأتهم بقية المسلمين والمسلمات.

الهوية الإسلامية هوية تواصلية وفقا للمنهج النبوي. حياة رسول الله، صلى الله عليه وسلم، كلها سلسلة التواصل والاحتكاك من خلال القيم والمبادئ التي كانوا يدعوا إليها. لا يمكننا أن نتصور أن هذه القيم والمبادئ تدخل إلى الحياة البشرية بدون هذه الميزة للهوية

الإسلامية. حين لا نعبّر عما يجول في داخلنا من القرارات الأساسية من أهمها الهوية يبقى السؤال هل كنا نقدر لها حقها.

ما أظهرته هذه الدراسة، إضافة إلى الطابع التواصلية للهوية الإسلامية، هو أن الأسلوب النبوي هو التفتح للتواصل في كافة نواحي الحياة البشرية تجاه الناس المختلفين ويمكن تطبيق هذا الأسلوب في الواقع. يمكننا القول بناء على كل ما تقدم في الكتاب أن المنهج النبوي في التواصل دخل في كل العلاقات البشرية ودل على النموذج التطبيقي للحياة المبنية على الوحي السماوي والمنتقاد بالقيم الأخلاقية المنزلة من رب العالمين.

المنهج النبوي في التواصل له اعتبار ليس لمجرد كونه جذب عددا هائلا من الناس وجمعهم حول المعتقد الذي دعا إليه رسول الله، صلى الله عليه وسلم، أي من جهة النتائج فحسب، بل لأن النبي، صلى الله عليه وسلم، لم يلجئ قط إلى أي أسلوب غير أخلاقي أو أمر غير لائق لتحقيق أهدافه وجذب الناس الذين تعامل معهم وصاحبهم في الحياة اليومية أثناء أدائه لرسالته.

ثمة ميزات لطريقة النبي، صلى الله عليه وسلم، في التواصل ومن أهمها الوضوح، والعقلية والعاطفية المتوازنتين، والتطبيق العملي وغيرها. تتميز طريقته، صلى الله عليه وسلم، في جميع الجوانب بما سماه رسول الله، صلى الله عليه وسلم، جوامع الكلم حيث أفاد بكلمات معدودة معاني كثيرة وعميقة.

المنهج النبوي في التواصل موضوع مهم لفهم الإسلام ودراسة كافة الموضوعات فيه. المعرفة النظرية والفهم الصحيح للتواصل النبوي أسس ضرورية لتحقيق الهوية الإسلامية لجميع المسلمين والمسلمات في كل مكان وزمان. باعتبار بحثنا دخل في النواحي المختلفة نرجو من الله تعالى أن تكون نقطة الانطلاق للباحثين الآخرين والدافع الإضافي ليتناولوا الموضوع بشكل موسع.

في الختام نسأل الله سبحانه وتعالى أن يتقبل صواب هذا الجهد المتواضع فهو منه وحده ويغفر لنا أخطائنا وخطايانا فهي منا ومن ذنوبنا، إنه سميع قريب.

SUMMARY

The personality of the Prophet p.b.u.h is the criterion and the signpost for the conduct and action of every generation of Muslims. The universality of the Revelation and the clarity of the Prophet's p.b.u.h. lifestyle are inspiration to all generations who find the criteria and directions in life by studying the Prophet's p.b.u.h life, works and actions. Ḥadīth and sīra, as the fundamental Islamic sciences, are instruments for learning about the most varied aspects and dimensions of the prophetic heritage. On the other hand, communication is a phenomenon which occupies a significant place in human existence. Besides the Noble Qur'an, Hadith and Sira provide building material for the teachings of Islam and this applies to the field of human interaction as well. There is a clear need for studies which would achieve a synthesis of these sciences and disciplines, especially in the age of globalization, when it is only the interdisciplinary research that can offer answers to various dilemmas of our contemporariness.

The present book attempts to offer, through the prism of Hadith, Sira and Communicology, an introduction to the principles of communication in Islam, to family communication and to communication in the process of education and upbringing. It addresses the subject of Islamic ways of communication in the public sphere and in presenting the

values of Islam. The main motive behind the dissertation is the prevailing lack of knowledge about specific aspects of the prophetic style of communication and of ethical communication more generally in accordance with the principles of Islam. It was indispensable to present the essence of the disciplines within which I have set my framework and the substance for my research at least through brief and digested aspects.

In the course of my research I have faced the fact that the topic of this research subject has not been researched in an integral way in literature in the Bosnian language. At the same time studies in Arabic and English consist largely of fragments which, however, required a more comprehensive and consistent review. The meaning and significance of communication in the sense of faith, i.e. through the prism of the sources of teaching of Islam – the Qur'an and Sunna – and researching the main features of the prophetic discourse in communication required applying a broader spectra of scholarly methods. When we speak of the Prophet of God p.b.u.h. and communication, we speak about the style, standards and norms, about Communicology, Psychology and other disciplines which direct us to significant aspects which we can take out of the rich prophetic heritage and apply to our reality. Research in this field is particularly relevant because it opens the possibilities of interaction that were not available in the time of the Prophet p.b.u.h. The question is: in what way a rounded religious identity should be introduced into the public sphere, to the media and other frameworks, as provided by the extraordinary advance of technology, which has surely had remarkable impact, both positive

and negative, on the moral image of society and humankind in general? Perhaps studies into the Prophet's p.b.u.h ways of communication are only the beginning in finding new, more perceptive dimensions to the miracle not only of the Qur'anic messages, but also of the Islamic morality as manifested in the personality of the Prophet p.b.u.h as the factor of attractiveness for all noble, reasonable and moral persons at all times.

The present dissertation on the subject of communications aspects of the Prophet Muhammad's life p.b.u.h examines the very model of the prophetic life, its openness or closeness, its rational or mystical character. It addresses the personality of the Messenger of God p.b.u.h. in a very wide range of his communication situations and in that way to address the position he occupies in the past as well as in the future. A study of communicological aspects of the prophetic personality may be viewed also as a form of projection in terms of content and form of an optimum kind of communication for all the Muslims who are aware of their own identity in all those dimensions which are relevant for this subject matter. Generally speaking, the results of the research presented here aim at offering what is called Muhammad's p.b.u.h discourse in communication. The dissertation is concerned with traditional communication in Islam, i.e. the Sunna-based, as the model of conduct and as the criterion and standard for verbal and non-verbal interaction.

Applying different research methods, as described in the introduction, the research has led to the several conclusions. The most significant and relevant ones are:

Hadith and Sira are important sciences of Muslim history, but they also constitute a relevant epistemic heritage for Muslims in present times. Communicology, on the other hand is a science to which Muslim intellectuals must pay special attention given the relevance and significance of its aspects for the future of Muslim community.

Communication belongs to the intentions of the teachings of Islam, in accordance with the directions provided by the sources of Islam, the Qur'an and Hadith. In the Qur'an the intention behind the creation of humankind in the richness of races, nations, languages and cultures as explained by the expression **in order that you may know one another**.³³³ Differences present an opportunity for people to become closer to one another and to know one another. They should not be the cause for confrontation and enmity, as one can clearly see this through the Sunna, the Prophet's way of living and doing.

Given the large number of Qur'anic verses and hadiths which call for conveying and broadcasting values, communication may be considered a type of religious obligation in Islam. Regardless of whether we share the view of those who argue that it is a collective obligation or the view of those who say that this is an individual obligation, it is confirmed that Muslims must busy themselves with the science of communication to the same degree. I regard the view of those who consider it to be an individual obligation to be more valid and closer to the truth. If one adopts the view that this is an individual obligation, this causes a dilemma

333 Al-Ḥuġurāt, 13.

as to whether the duty of Islamic mission is being fulfilled by “some people” and whether there are conditions in place for „all Muslim men and women to be freed from the duty and responsibility of fulfilling it.

Islamic identity, in accordance with the prophetic model, must be communicable. The whole life of the Prophet Muhammad p.b.u.h was a permanent interaction through the values and principles to which he was calling. It is not possible at all to imagine those values and principles becoming part of human reality with the communicability of religious identity. When we fail to express what is inside ourselves in terms of identity, a question arises as to whether we have inherited that identity in a proper way.

Besides the communicability of religious identity, this study of communicological aspects of the life of Muhammad p.b.u.h has shown that it was a fully open model of interaction, inclusive of the most diverse types of people and applicable in real life. Based on the facts presented in this study, I can confirm that the Prophet’s p.b.u.h actions permeated all the fundamental relations among human beings demonstrating a mode of action which is directed by the Revelation and guided by ethical behavior.

The Messenger of God’s p.b.u.h communication is relevant not only because of the fact that a fascinatingly large number of people accepted his call, but also because of the research which shows that the Prophet p.b.u.h never resorted to impermissible, immoral or questionable methods for achieving his goals and for winning over the people with whom he associated and cooperated daily.

The way in which the Prophet p.b.u.h communicated had its special features, the most important of which were simplicity, rationality, and practical applicability, in other words predominance of non-verbal over verbal communication. Regardless of which aspect was at work, the Prophetic discourse was distinguished by being succinct and for meaningful messages.

The communicological aspect of the life of the Prophet Muhammad p.b.u.h is a relevant topic and a significant field for the study of Islam. Theoretical knowledge and proper understanding of the Prophet Muhammad's p.b.u.h way of communicating are the preconditions for the application and realization of religious identity of every Muslim man and woman in all times and places. Considering what I have presented about this subject, I hope that, by the grace of God, this research will serve as the foundation stone and encouragement for the future, broader research.

Finally, I pray to the Almighty to accept what is good in this work, because that is truly a gift from Him, and to forgive the writer the errors coming from him and as a result of his sins. God is truly the All-hearing and the One who responds to pleas.

INDEKS AJETA³³⁴

Mi tebi objavljujemo Knjigu da bi im objasnio ono oko čega se razilaze, i da bude vjernicima uputa i milost. An-Naḥl, 64, str. 17.

Božija je vlast na nebesima i na Zemlji. On stvara šta hoće! On poklanja žensku djecu kome hoće, a kome hoće – mušku... Aš-Šūrā, 49, str. 112.

Džinne i ljude stvorio sam da mi robuju Ad-Dāriyāt, 56, str. 60.

...i govorite ljudima dobro, namaz uspostavljajte i zekat dajite... Al-Baqara, 83, str. 61.

I, tako Mi Gospodara tvoga, njih ćemo sve na odgovornost pozvati za ono što su radili! Al-Ḥiğr, 92, str. 157.

I ne govorite neistine jezicima svojim: “Ovo je dopušteno, a ovo je zabranjeno”, da biste tako o Bogu neistine iznosili. Oni koji o Bogu govore neistine – neće uspjeti. An-Naḥl, 116, str. 68.

...i ne ogovarajte jedni druge! Zar bi nekome od vas bilo drago da jede meso umrloga brata svoga – a vama je to odvratno... Al-Ḥuğurāt, 12, str. 79.

...i u besposlice smo se s besposlenjacima upuštali... Al-Muddattir, 45, str. 73.

³³⁴ Uz prijevod značenja ajeta spomenuli smo ime kur'anske sure, broj ajeta i stranicu na kojoj se ajet navodi u radu.

I obavljaj namaz početkom i krajem dana, i u prvim časovima noći! Dobra djela zaista poništavaju hrđava. To je pouka za one koji pouku žele. Hūd, 114, str. 152.

I reći će: "Da smo slušali ili razmišljali, ne bismo među stanovnicima Džehennema bili! Al-Mulk, 10, str. 169.

Mi Kur'an s istinom objavljujemo, i s istinom je objavljen. A tebe smo poslali samo zato da radosne vijesti donosiš i da opominješ. Al-Isrā', 105, str. 67.

Ne povodi se za onim što ne znaš! I sluh, i vid, i razum, za sve će se to, zaista, odgovarati. Al-Isrā', 36, str. 70.

Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj i s njima na najljepši način raspravljaj! An-Naḥl, 125, str. 83. i 165.

Neka od vas bude skupina koja će pozivati dobru, naređivati dobroćinstvo i odvracati od zla... Ālu 'Imrān, 103, str. 159.

ne izusti se nijedna riječ, a da tu nije prisutan onaj koji bdije. Qāf, 18, str. 56.

...i koji ostavljaju ono što je isprazno... Al-Mu'minūn, 3, str. 74.

O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali... Al-Ḥuġurāt, 13, str. 63.

O vi koji vjerujete, sebe i porodice svoje čuvajte od vatre... At-Taḥrīm, 7, str. 114.

O vjernici, zašto govorite ono što ne radite? O, kako je Bogu mrsko kada govorite riječi koje djela ne prate! Aṣ-Ṣaff, 2-3, str. 86.

O Vjerovjesniče, Mi smo te poslali kao svjedoka i kao donosioca radosnih vijesti i kao poslanika koji opominje... Al-Aḥzāb, 45-46, str. 158.

...pa mu blagim riječima govorite, ne bi li razmislio ili se pobojao! Tā-Hā, 44, str. 83.

Pogledaj kako izmišljaju laž o Bogu! A to je dovoljno da se teško ogriješe. An-Nisā', 50, str. 67.

...pokidane su veze među vama... Al-An'ām, 94, str. 52.

Reci robovima Mojim da govore samo ono što je najbolje, jer bi šejtan mogao posijati neprijateljstvo među njima... Al-Isrā', 53, str. 65.

Samo Božijom milošću ti si blag prema njima; a da si osoran i grub, razišli bi se iz tvoje blizine... Ālu 'Imrān, 159, str. 84, 105.

Usuduju se da laži izmišljaju samo oni koji u Božije riječi ne vjeruju, i oni su pravi lažljivci. An-Nahl, 105, str. 68.

Vi u Božijem Poslaniku imate divan uzor za onoga koji se nada Božijoj milosti i nagradi na onome svijetu, i koji često Allaha spominje. Al-Aḥzāb, 21, str. 18.

INDEKS HADISA

Bio bi na usluzi svojim ukućanima, a kada nastupi namaz, izašao bi da obavi namaz. str. 96.

Blisko je vrijeme kada će me u laž utjerivati osoba zavaljena u svoj naslonjač. Prenosit će moje hadise (govor) i govoriti: "Između nas i vas je Božija Knjiga..." str. 19.

Božiji Poslanik bi periodično držao predavanja kako ljudima... str. 137.

Da mu nisi dala, upisala bi ti se laž! str. 119.

Dug prema Uzvišenom Bogu najpreče je vratiti! str. 133.

Doći će Kur'an i njegova porodica, a to su oni koji po njemu rade na ovom svijetu... str. 88.

Gospodaru, grijeh mu oprosti, srce očisti i stidno mjesto zaštiti! str. 152.

Govor Vjerovjesnika, s.a.v.s., bio je primjeren, svima razumljiv... str. 81.

Hoćete li da vas obavijestim o najvećem od svih grijeha? "Lažno svjedočenje!" str. 78.

Kada se četvero nađu kod osobe – licemjer je, a ako bude imala jedno od njih, tada ima osobinu licemjera, sve dok je se ne oslobodi... str. 69.

Imaš li deve? str. 133.

Kada bi govorio (Poslanik, s.a.v.s.), mogao bi mu izbrojati riječi! str. 168.

Ko prenese od mene hadis (govor) za koji se vidi da je laž, takva je osoba lažac. str. 20.

Ko uvede lijep običaj (sunnat) u islamu, pa se on bude primjenjivao, imat će nagradu svih onih koji ga slijede... str. 22.

Ko se ne smiluje, neće mu se smilovati! str. 117.

Kome Allah želi dobro poučiti će ga vjeri. str. 126.

Koji od vas prije dotrči do mene dobiće to i to! str. 120.

Lijepa riječ je sadaka. str. 61.

Ljudi, širite mir (selam), nahranite gladne, klanjajte u noći dok ljudi spavaju, ući ćete u Džennet s mirom (selamom). str. 87.

Najbolji od vas jesu oni koji se najbolje odnose prema svojoj porodici. A ja sam najbolji prema svojoj porodici. str. 102.

Naređuj dobro i odvraćaj od zla, a ako to nisi u stanju, onda neka ti jezik ne kaže ništa osim onoga što je dobro. str. 76.

Nemojte pisati moje riječi, a ko je napisao moje riječi, osim Kur'ana, neka ih pobriše... str. 28.

Ne! Odvežite konopac. Klanjajte dok imate snage, a kada vas snaga napusti – sjedite! str. 108.

Nema vjerovanja onaj ko nema osobinu povjerenja, niti vjere onaj koji vara! str. 144.

Nije tebi teško, Aiša, već meni! Zar bi ti smetalo da preseliš prije mene? Da te ja ispratim, ogasulim, u ćefine umotam, klanjam ti džez-nazu i u mezar te spustim! str. 110.

Njegov moral bio je Kur'an. str. 64.

O Aiša, pusti me da robujem svome Gospodaru noćas? str. 137.

O tome i mi govorimo tebi nerazumljivim tonovima. str. 75.

Onaj ko vjeruje u Allaha i Sudnji dan neka kaže dobro ili neka šuti. str. 76.

Onaj ko zaštititi čast svog brata kada se na njega napada – Allah na Sebe uzima obavezu da ga oslobodi od vatre (Džehennema). str. 79.

O ljudi! Recite da nema Boga osim Allaha, uspijet ćete... str. 129.

O ljudi! Širite selam, nahranite gladnog, klanjajte po noći dok ljudi spavaju – ući ćete u Džennet sa selamom. str. 154.

Polahko, Aiša! str. 85.

Poslani ste ljudima da im olakšavate, a niste poslani da im otežavate. str. 138.

Primjer mene i poslanika prije mene jeste kao primjer čovjeka koji sagradi kuću pa je sazda i uljepša sve osim jedne cigle... str. 146.

Primio si islam sa svime onim što si ranije učinio od dobra! str. 154.

Raduj se, jer, tako mi Allaha, tebe Allah nikada neće poniziti. Iskren si u govoru, održavaš rodbinske veze, pomažeš opterećene, dočekuješ goste i u pravima pomažeš ljudima... str. 95.

Reci istinu, makar ona gorka bila! str. 68.

Slobodni ste! str. 150.

Stalno bi Boga spominjao. str. 74.

Služio sam Vjerovjesnika, s.a.v.s., devet godina. Nikada mi nije rekao za nešto što sam uradio: 'Zašto si to uradio?'; niti mi je rekao za nešto što nisam uradio... str. 86.

Svi ste vi pastiri i odgovorni ste za povjereno! Vlastodržac je odgovoran za ljude i bit će pitan... str. 112-113.

Tako mi Onoga u Čijoj je ruci moj život, nećete ući u Džennet dok ne budete vjerovali, a nećete vjerovati dok se ne budete međusobno voljeli... str. 53.

Traženje nauke je dužnost svakog muslimana. str. 126.

Vatre se čuvajte, pa čak ako samo pola hurme darujete! A ako nemate ništa kod sebe, onda makar lijepom riječju! str. 62.

Šta ti mogu ja pomoći ako ti Bog nije ostavio u srcu milosti?! str. 117.

Ti si potomak vjerovjesnika, amidža ti je vjerovjesnik, a i supruga si vjerovjesnika, pa čime se to ona uzdiže nad tobom?... str. 106.

To su oni koji jedu meso drugih ljudi i napadaju na njihovu čast. str. 79.

Ubili su ga! Bog njih ubio! Zašto nisu pitali ako ne znaju, jer je lijek za neznanje pitanje?! Dovoljno mu je bilo tejemmmum uzeti. str. 72.

Učenjaci su nasljednici Božijih poslanika. str. 126.

Vrijednost je učenog nad pobožnim čovjekom kao vrijednost moja nad jednim od vas. str. 126.

Zaista sam im rekao: "I vama isto to (Ve alejkum)!" str. 82.

Zaista Bog Uzvišeni voli blagost u svemu! str. 84.

Zaista su oči suzne, srce je tužno, a ne govorimo ništa osim onoga čime je naš Gospodar zadovoljan. Zaista smo, o Ibrahimе, tužni zbog rastanka s tobom! str. 77, 123.

Zaista, ja sam vama poput roditelja, poučavam vas! str. 94, 132.

Zaista su mi najdraži i najbliži od vas na Sudnjem danu oni koji su najbolje etike. Zaista su mi najmrži i najdalji od mene na Sudnjem danu brbljivci, usiljeni i oholi. str. 81.

Zar se i vi ne čudite kako me zaobilazi vrijedanje Kurejšija; oni vrijeđaju Muzemmema (pokudenog) i psuju Muzemmema, a ja sam Muhammed (pohvaljen). str. 80.

Zar nisi zadovoljna da budeš prvakinja među vjernicama ili prvakinja među ženama ovog ummeta?! str. 116.

Znate li šta je Božije pravo nad Njegovim robovima? str. 165.

Želiš li da te obavijestim o vrhuncu vjere, stubu i vijencu? str. 57.

INDEKS LIČNOSTI³³⁵

- Abdullah b. Abbas, 120
 Abdullah b. Mes'ud, 138, 168,
 Abdullah b. Omer, 153
 Abdurezak b. Hemmam, 31
 Abdulmelik b. Hišam, 25
 Adnan Silajdžić, 15
 Adler, 46
 Ahmed b. Hanbel, 31, 118
 Aiša, 74, 81, 85, 96, 97, 99, 101, 105,
 108, 110, 111, 115, 121, 137
 Ali b. Ebi Talib, 114, 121, 136, 143
 Akra'(el-) b. Habis, 53
 Amr b. El-'As, 28
 Aristotel, 42
 Barkli, 44
 Bekon, 44
 Berelson, 46
 Bejheki, 53
 Bejdavi(el-), 63
 Buharija, 60, 70
 Buka'i(el-), 73
 Ebu Bekr b. Ebi Šejbe 31
 Ebu Džafer el-Mensur, 30
 Ebu Hurejre, 118
 Ebu Šehbe, 143
 Ebu Talib, 165
 Ebu ez-Zinad, 53
 Enes b. Malik, 85, 119
 Erkam(el-) b. Ebi el-Erkam, 128
 Fatima kćerka Resulullaha, s.a.v.s.,
 116, 117, 122
 Gazali, 57
 Hadidža, 93, 96, 100, 112, 150
 Hafsa b. Omer, 106, 107
 Hakim b. Hizam, 153
 Harun, a.s., 83
 Hasan b. 'Ali, 101, 117, 118
 Hejsemi(el-), 32
 Herakl, 144
 Hjum, 44
 Hobs, 44
 Husejin b. 'Ali, 101, 118
 Ibn Bettal, 54
 Ibn Ebi Hatim, 52

³³⁵ U indeks ličnosti smo uključili ličnosti spomenute u glavnom dijelu, a ne u fusnotama.

- Ibn el-Esir, 32
 Ibn Hadžer, 61
 Ibn Madže, 31
 Ibrahim (sin Resulullaha, s.a.v.s.), 77, 99
 Kasim (el-) b. Selam, 77
 Lok, 44
 Malik b. Enes, 30, 31
 Markus Cicero, 42
 Makijaveli, 44
 Mizzi (el-), 32
 Mu'az b. Džebel, 57
 Muhammed, s.a.v.s., 17, 18, 24, 74, 80, 92, 93, 112, 115, 118, 126, 128, 135, 139, 146, 147, 148, 150, 151, 154, 158, 160, 163
 Muhammed b. Amr b. Hazm, 29
 Muhammed l-Hadir Husejn, 112
 Muhammed b. Ishak, 25
 Muhammed b. Omer, 25
 Muhammed el-Kettani, 25
 Muhammed b. Muslim, 30
 Musa, a.s., 83
 Muslim, 24, 28, 31, 60, 116
 Nesai, 31
 Omer b. Abdulaziz, 29, 30
 Osman b. Affan, 24
 Omer b. El-Hattab, 30, 104
 Platon, 42
 Safijja b. Hujjej, 106
 Sokrat, 42
 Šatibi(eš-), 65
 Šram, 46
 Šu'ba b. El-Hadždžadž, 25
 Tirmizi, 25, 31
 Ubejdullah b. El-Abbas, 120
 Ukbe b. El-Velid, 150
 Ummu Selema, 109
 Urva b. Ez-Zubejr, 24
 Zedždžadž (ez-), 74
 Zejneb b. Džahš, 108
 Zejd b. Harise, 112

LITERATURA

Kur'an, prijevod značenja Besim Korkut

Kur'an, prijevod značenja dr. Enes Karić, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1995.

a. Na bosanskom jeziku

1. Fejzić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, Promocult, Sarajevo, 2007.
2. Hasanović, Zuhdija, *Percepcije Sunneta*, El-Kalem, Sarajevo, 2012.
3. El-Ismaïl, Tahia, *Životopis polanika Muhammeda*, s.a.v.s., Libris, Sarajevo, 2008.
4. Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1978.
5. Mandić, Tijana, *Komunikologija – psihologija komunikacije*, Clio, 2003., četvrto izdanje
6. Nuhić, Muhamed, *Komuniciranje od pećinskog čovjeka do interneta*, Sarajevo, 2000.
7. Ramadan, Tarik, *Stopama Božijeg poslanika – Pouke iz života Muhammeda, a.s.*, Udruženje Ilmije Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2010.
8. Silajdžić, Adnan, *40 hadisa sa komentarom*, Predsjedništvo Udruženja ilmijje, Sarajevo, 1993.
9. ———, *Muslimani u traganju za identitetom*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu i El-Kalem, Sarajevo, 2006.
10. Tomić, Zorica, *Komunikologija*, Ćigolja štampa, Beograd, 2003.

b. Na arapskom jeziku

1. Abū Ja'la, *Musnad*, Dār al-ma'mun at-turāt, Dimašq.
2. Abū Dāwūd, *Sunan*, Maktaba al-'ašriyya, Bayrūt
3. Abū 'Ubayd, al-Qāsim b. Salām, *Al-Īmān*, Maktaba al-ma'arif, 2000.
4. Abū 'Awana, Ya'qūb b. Ishāq, *Mustahreg Abi 'Awana*, Dār al-ma'rife, Bayrūt, 1998.
5. Abū Šahba, Muḥammad, *As-Sīra an-nabawiyya*, Dār al-qalam, Dimašq, 1992.
6. Abū Ġayb, S'adī, *Al-Qāmus al-fiqhī*, Dār al-fikr, Dimašq, 1993.
7. Abū Šayḥa, Abdullāh b. Muḥammada, *Aḥlāq an-nabiyy*, Dār al-muslim, 1998.
8. Aḥmad, Imtiyāz, *Dalāil at-tawṭīq al-mubakkar lis-sunnah wal-hadiṭ*, Ġāmi'a ad-dirāsāt al-islāmiyya, Karači, Pakistan, 1989.
9. Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 2001.
10. Arnāuṭ(al-), Maḥmūd, *Aš-Šederat ad-ḡahab*, Ibn 'Imāda, Dār Ibn Kaṭīr, Bejrut, 1998.
11. Asqalānī(al-), Aḥmad b. 'Alī Ibn Ḥağar, *Taqrib at-tahzīb*, Muassasa ar-risāla, Dimašq, 1999.
12. Asqalānī(al-), Ibn Ḥağar, *Fatḥ al-Bārī*, Dār al-ma'rifā, Bayrūt.
13. 'Avšan(al-), Muḥammed, *Šā'a wa lam jatbut fi as-sīra an-nabaviyya*, Dār at-Ṭayyiba, Riyād, 2006.
14. 'Aynī(al-), Badruddīn Maḥmūd b. Aḥmad, *Umdat al-qārī šarḥ Šaḥīḥ al-Buḥārī*, Dār iḥya at-turāt al-'arabiyy, Bayrūt
15. Bakkār, Abdulkarīm, *Al-Mutaḥadiṭ al-ğayyid*, Dār as-salām, Qāhire, 2010.
16. Bakkār, Abdulkarīm, *At-Tawasul al-usarī*, Dār as-salām, Qāhire, 2009.
17. Bargūt, Aṭ-Ṭayyib, *Iškaliyya al-manḥağ fi istiṭmar as-sunna an-nabawiyya*, Āfaq, Kuwait, 2007.
18. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayn, *Al-Arb'ūn aš-ṣugrā*, Dār al-kitāb al-'arabiyy, Bayrūt, 1408., h.g.

19. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayin, Šu'ab al-iman, Maktaba ar-rušd, Hind, 2003.
20. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayin, *Dalāil an-nubuwwa*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1405. h.g.
21. Bayānūnī(al-), Muḥammad Abū al-Faṭḥ, *Al-Madḥal ilā 'ilmi ad-da'wah*, Muassasa ar- risāla, Bayrūt
22. Bazzār(al-), Abū Bakr Aḥmad b. 'Amr, *Al-Bahr az-zahhar*, Maktaba al-'ulum al-hikam, Madina, 2009.
23. Bagawi(al-), Al-Ḥusayin b. Mas'ud, Šarh as-sunna, Al-Maktab al-islāmiyy, Bayrūt, 1983.
24. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayin, *Al-Arb'ūn aš-šugrā*, Dār al-kitāb al-'arabiyy, Bayrūt, 1408.
25. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayin, Šu'ab al-iman, Maktaba ar-rushd, Hind, 2003.
26. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayin, *Dalail an-nubuwwa*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1988.
27. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayin, *As-Sunan al-kubrā*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 2003.
28. Bayḍāwī(al-), Nāšir ad-dim Abdullāh b. 'Umar, *Tafsīr*, Dār iḥyā at-turāt al-'arabiyy, Bayrūt, 1418, h.g.
29. Buqā'ī(al-), Ibrāhīm b. 'Umar, *Naẓm ad-durar fī tanāsib al-ayāt wa as-suwar*, Dār al-kitāb al- islāmiyy, Qāhira.
30. Buḥārī(al-), Muḥammad b. Ismā'il, Šaḥīḥ, Dār ṭawq an-nağāh, Mişr, 1422. h.g.
31. Buḥārī(al-), *Al-Adab al-mufrad*, Dār al-bašāir al- islāmiyya, Bayrūt, 1989.
32. Būṭī(al-), Muḥammad Sa'īd, *Fiqh as-sira an-nabawiyya*, Dār al-fikr, Dimaşq, 1426. h.g.
33. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayin, *Dalāil an-nubuwwa*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1988
34. Bayhaqī(al-), Aḥmad b. Ḥusayin, *As-Sunan al-kubrā*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 2003.

35. Bayānūnī(al-), Muḥammad Abū al-Faṭḥ, *Al-Madḥal ilā 'ilmi ad-da'wah*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt
36. Dahabī (ad-), Muḥammad, *At-tafsīr wa al-mufasssīrūn*, Maktaba Wahba, Qāhira
37. Dārimi(ad-), Abdullah b. Abduraḥmān, *Sunan*, Dār al-mugnī, Riyāḍ, 2000.
38. Fakihi(al-), Abū Abdullāh Muḥammad b. Ishāq, *Aḥbar Makka*, Dār al-hadīr, Bazrut, 1414. h.g.
39. Ğawzī(al-), Ğamāl ad-dīn Abduraḥmān b. 'Alī, *Zād al-masīr fī 'ilm at-tafsīr*, Dār al-kitāb al-'arabiyy, Bayrūt, 1422, h.g.,
40. Ğazālī(al-), Muḥammad, *Me'a Allah dirāsāt fī ad-da'wati wa ad-dā'i*, Dār al-qalam, Dimašq, 1998.
41. Gazālī(al-), Muḥammad, *Fiqh as-sīra*, Dār al-qalam, Dimašq, 1427.
42. Gazālī(al-), Abū Ḥāmid, *Iḥyā al-'ulūm ad-dīn*, Dār al-ma'rifā, Bayrūt, 1982.
43. Ğurġānī(al-), 'Alī b. Muḥammad, *Ta'rifāt*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1983.
44. Gaḍbān(al-), Munīr Muḥammad, *Al-Manḥaġ al-ḥarakī lis-sīra an-nabawīyya*, Maktaba al-manār, Zarqā, 1990.
45. Haddad(al-), Mahmud b. Muḥammad, *Al-Mustahrag min al-kutub tahrīġi ahādīs Iḥyā 'ulūm ad-dīn*, Dār al-'asima, Riyāḍ, 1987.
46. Ḥākim(al-), Muḥammad b. Abdullāh, *Mustadrak*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1990.
47. Ḥalabī(al-), Alī b. Ibrahim, *As-sīra al-halabīyya*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1427. h.g.
48. Ḥaṭīb(al-), Muḥammad, *As-Sunna qabl at-tawīn*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1980.
49. Ḥaṭīb(al-), Muḥammad, *Uṣul al-hadīṭ*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1989.
50. Ḥaṭīb(al-), 'Umar, *Lamaḥāt fī at-taqāfa al-islāmīyya*, Muassa ar-Risala, Bayrūt, 1979.
51. Ḥaṭīb(al-), Muḥammad, *As-Sunna qabl at-tawīn*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1980.

52. Haṭīb(al-), Muḥammad Ḥalīl, Ḥuṭab ar-rasūl, Dār al-faḍīla, Qāhira
53. Ḥin(al-), Muṣṭafa/Mistū, Muhyiddīn, Al-'Aqida al-islāmiyya, Dār al-kalim aṭ-ṭayyib, Dimašq, 1999.
54. Ḥumaysī(al-), Abduraḥmān, *Mu'ǧam 'ulūm al-ḥadīṭ*, Dār Ibn Ḥazm, Ġidda, 2000.
55. Ibn 'Abdubbarr, Jūsuf b. 'Abdullāh, Ġami' bayān al-'ilm wa faḍlih, Dār Ibn Ġawzī, Riyāḍ, 1994.
56. Ibn al-Aḍīr, Ġāmi' al-uṣūl, Dār al-fikr, Bayrūt, 2000.
57. Ibn Baṭṭāl, 'Ali b. Ḥalaf, Šarḥ Šaḥīḥ al-Buḥārī, Maktaba ar-rušd, Riyāḍ, 2003.
58. Ibn Rāhūya, Ishāq b. Ibrāhīm, *Musnad*, Maktaba al-iman, Al-Madina al-munawwara, 1991.
59. Ibn Ḥibbān, Muḥammad b. Ḥibbān, Šaḥīḥ, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 1993.
60. Ibn Ḥuzayma, Muḥammad, b. Ishāq, Šaḥīḥ, Al-Maktaba al-islāmiyya, Bayrūt, 2003.
61. Izzuddīn 'Abdulaziz b. Abdussālam, *Munya as-sūl fī tafḍīl ar-rasūl*, Dār al-kitāb al-ḡadīd, Bayrūt, 1981.
62. Ibn Ishāq, Muḥammad b. Ishāq, *Kitāb as-siyar wa al-magāzī*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1978.
63. Ibn Maḡa, *Sunan*, Dār ar-risāla al-'ālamīyya, 2009.
64. Ibn Ketīr, *Tafsīr*, Dār aṭ-ṭayyiba, 1999.
65. Ibn Ishāq, Muḥammad b. Ishāq, *Kitāb as-siyar wa al-magāzī*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1978.
66. Ibn Hišām, Abdulmalik b. Hišām, *As-Sīra an-nabawīyya*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 2005.
67. Ibn Ḥuzayma, Muḥammad, b. Ishāq, Šaḥīḥ, Al-Maktab al-islāmiyya, Bayrūt,
68. Ibn Sayyid an-Nās, Muḥammad b. Muḥammad ar-Rib'i, *'Ujūn al-āṭar*, Dār al-qalam, Bayrūt, 1993.
69. Ibn Manzūr, *Lisān al-'arab*, Dār iḥyā at-turāṭ al-'arabiyy, Bayrūt, 1986.

70. Ibn Abī Ḥātam, Abduraḥmān b. Muḥammad, *Tafsīr al-Qur'ān al-ʿaẓīm*, Maktaba Nizār, Riyāḍ, 1419. h.g.
71. Ibn Baṭṭāl, ʿAlī b. Ḥalaf, *Šarḥ Šaḥīḥ al-Buḥārī*, Maktaba ar-rušd, Riyāḍ, 2003.
72. Ibn Kaṭīr, *Tafsīr*, Dār aṭ-Ṭayyiba, Madina, 1999.
73. Ibn Ḥibbān, Muḥammad b. Ḥibbān, *Šaḥīḥ*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 1993.
74. Ibn Maḡa, *Sunan*, Dār iḥyā al-kutub al-arabiyya, Qāhira.
75. Ibn al-Aḍīr, *Ğāmiʿ al-uṣūl*, Dār al-fikr, Bayrūt, 2000.
76. Ibn Ğawzī, Abduraḥmān, *Šayd al-ḥaṭīr*. Dār al-kitāb al-ʿarabiyy, Bayrūt, 1993.
77. Ibn Nadim, *Al-Fahrasat*, Dār al-maʿrifā, Bayrūt, 1978.
78. ʿItr Nūruddin, *Manḥağ an-naqd*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1997.
79. ʿItr Nūruddin, *Fikr al-muslim fī al-alfiyya at-tālīta*, Dār ar-ruʿya, Dimašq, 2003.
80. Ibn Qayyim al-Ğawziyya, Muḥammad b. Abū Bakr, *Zād al-maʿād fī ḥadyi ḥayr al-ʿibād*,
81. Izzuddīn ʿAbdulazīz b. Abdussālam, *Munya as-sūl fī tafḍīl ar-rasūl*, Dār al-kitāb al-ğadīd, Bayrūt, 1981.
82. Kattānī(al-), Muḥammad Abdulḥayy, *Niẓām al-ḥukūma an-na-bawīyya*, Dār al-Arqam, Bayrūt.
83. Laḥḥām(al-), Badiʿ as-Sayyid, Muṣṭafa al-Ḥinn, *Al-Īḍāḥ fī ʿulūm al-ḥadīs*, Dār al-kalim, Dimašq, 1999.
84. Mubākfūrī, Šafiyyuraḥmān, *Ar-Raḥīq al-maḥtūm*, Dār al-hilāl, Bayrūt
85. Māwardī(al-), ʿAlī b. Muḥammad, *ʿAlām an-nubuwwa*, Dār al-hilāl, Bayrūt, 1409. h.g.
86. Māwardī(al-), ʿAlī b. Muḥammad, *Al-Ḥawī al-kabīr*, Dār al-kutub al-ʿilmiyya, Bayrūt, 1999.
87. Maqrizī(al-), Aḥmad b. ʿAlī, *Imtaʿ al-asmaʿ bima lin-nabiyyi min al-ḥīwal*, Dār al-kutub al-ʿilmiyya, Bayrūt, 1999.

88. Munawī(al-), Abdurauf b. Ali, *Fayḍ al-Qadīr*, Al-Maktaba at-tigariyye al-kubra, Misr, 1356. h.
89. Muslim b. Hağğāğ al-Quşayrī an-Naysabūrī, *Şaḥīḥ*, Dār İhyā at-turāt, Bayrūt
90. Nadawī(an-), Abū al-Ḥasan ‘Ali b. ‘Abdulḥayy, *As-Sīra an-nabawīyya*, Dār Ibn Kaṭīr, Bayrūt, 1425. h.g.
91. Na’sāī, *As-Sunan al-kubra*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 2001.
92. Nasā’i(an-), *Sunan*, Maktab al-maṭbū‘at al-islāmiyya, Ḥalab, 1986.
93. Nawāwī(an-), Yahyā b. Şaraf, *Al-Minhāğ, Dār al-ihyā at-turāt*, Bayrūt, 1392. h.g.
94. Qādī(al-) ‘Iyad, ibn Musa, *Aş-Şifā bi-ta’rīf huqūq al-Muṣṭafā*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1988.
95. Qāsim, Muḥammad Zakiyyuddīn, *Ad-Da’wah ilā Allah fiḥan wa manḥağan*, Dār aş-şafwah, Qāhira, 1993.
96. Qāsimi(al-), Ğamāluddīn, *Maḥāsīn at-ta’wīl*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 1418. h.g.
97. Qurṭubī(al-), Abū Abdullāh Muḥammad b. Aḥmad, *Al-Ğami’ li aḥkām al-Qur’ān*, Dār al-kutub al-mişriyya, Qāhira, 1964.
98. Raşid, Rida, *Tafsīr al-Manār*, Al-Hay’a al-misriyya al-‘amma lil-kitāb, Qāhire, 1990.
99. Rāzī(ar-), Muḥammad b. ‘Omar, Al-Maḥşul, Ğāmi’atul-imām, Riyaḍ.
100. Rāzī(ar-), *Muḥṭār as-şihāḥ*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 2001.
101. Da’alibī(aṭ-), *Al-Ğavḥar al-ḥisān fī tafsīr al-Qur’ān*, Dār İhyā at-turāt al-‘arabiyy, Bayrūt, 1418. h.g.,
102. Şābūnī(aş-), Abduraḥmān, Şafwat at-tafāsīr, Dār al-fikr, Bayrūt, 1998.
103. Sam’ānī(as-), Abū Muzaḥḥar Maṣşūr b. Muḥammad, *Tafsīr al-Qur’ān*
104. Şan’ānī(aş-), Abdurrazzāq, *Tafsīr*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 1419. h.g.
105. Sa’dī(as-), Abduraḥman b. Nāşir, *Taysīr al-Karīm al-Raḥīm fī tafsīr kalām al-Mannān*, Muassasa ar-risāla, Bayrūt, 2000.

106. Šallābī(aş-), 'Ali b. Muḥammad, *As-Sira an-nabawiyya*, Dār al-ma'ri-fā, Bayrūt, 2008.
107. Sarrağ(as-), Muḥammad b. Ishāq, Ḥadīṭ as-sarrağ, Al-Fārūq al-hadīṭa liṭ-ṭiba'a wa an-naşr, 2004.
108. Sibā'ī(as-), Muşṭafā, *As-Sira an-nabawiyya*, Al-Maktab al-islāmiyy, Bayrūt, 1985.
109. Sayyid(as-), 'Abdulbasit Muḥammad, *Al-Manhağ an-nabawiyy fi tar-biyyat al-atfāl*, Maktaba Alfa, Qahire, 2005.
110. Sayyid(as-), Muḥammad al-Kattānī, *Ar-Risāla al-muşṭaṭrafa*, Dār al-başāir, Lubnān, 2000.
111. Suhayli(as-), Abū Qasim Abdurahman b. Abdullāh, *Ar-Rawḍ al-anīğ fi şarḥ as-sira an-nabawiyya*, Dār ihyā at-turāt al-'arabiyy, Bayrūt, 1412. h.g.
112. Suyūtī(as-), Abdurāḥmān b. Abū Bakr, *Ad-Durr al-manṭūr*, Dār al-fikr, Bayrūt
113. Šamī(aş-), Muḥammad b. Jusuf aş-Şāliḥī, *Subul al-hudā wa ar-rashād fi sīrat payr al-'ibād*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1990.
114. Ša'rawī(aş-), Muḥammad Mutawālī, *Tafsīr*, Idāra al-kutub, Qāhira, 1991.
115. Šaṭībī(aş-), Ibrāhīm b. Mūsā, *Al-'Itiṣām*, Dār Ibn 'Affān, Riyāḍ, 1992
116. Ṭabarī(aṭ-), Muḥammad b. Ğarīr, *Ġāmi' al-bayān fi ta'wil al-Qur'ān*, Muasassa ar-risāla, Bayrūt, 2000.
117. Ṭabarānī(aṭ-), Abū al-Qāsim Sulaymān b. Aḥmad, *Al-Muğam al-awsaṭ*, Dār al-ḥaramayn, Qāhira.
118. Tahānawī(at-), Muḥammad 'Ali, *Mawsū'a kaşşāf istilāḥāt al-funūn wa al-'ulūm*; Maktaba Lubnān Naşīrūn, 1996.
119. Ṭaḥāwī(aṭ-), Aḥmād b. Muḥammad, *Şarḥ muşkil al-aṭār*, Muasassa ar-risāla, Bayrūt, 1994.
120. Tirmidī(at-), *Sunan*, Dār al-garb al-islāmiyy, Bayrūt, 1998.
121. Tirmidī(at-), *Aş-Şamail al-Muhammadiyya*, Dār ihyā at-turās al-'ara-biyy, Bayrūt,

122. Tirmidī(at-), Muḥammad b. 'Isa, *Al-Šamā'il al-nabawiyya*, Al-Maktaba al-tijariyye, Makka, 1993.
123. Wāqidi(al-), Muḥammad b. 'Umar, *Al-Magāzī*, Dār al-'alamiyy, Bayrūt, 1989.
124. Zaydān, Abdulkarīm, *As-Sunan al-ilāhijje fil-umami wal-ġamā'at wal-afrād*, Muasassa ar-risāla, Bayrūt, 1993.

c. Na engleskom jeziku

1. Adler, Ronald/Rodman, George, *Understanding Human Communication*, Oxford University Press, New York, 2006., deveto izdanje.
2. Lucas, E., Stephen, *The Art of public speaking*, McGraw-Hill, New York, 2007.

